

T.C
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Kübra POLAT

TEVHÎDE HANIM DİVANI'NIN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2021

T.C
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Kübra POLAT

TEVHÎDE HANIM DİVANI'NIN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İsa IŞIK

MUŞ-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	XV
ABSTRACT.....	XVI
ÖNSÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİDE HANIM'IN HAYATI, EDEBÎ YÖNÜ VE ESERİ

1.1. HAYATI VE ŞAHSİYETİ	3
1.2. EDEBÎ YÖNÜ VE ŞİİR ANLAYIŞI	3
1.3. ESERİ.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

2.1. DİN	6
2.1.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları	6
2.1.2. Allah	7
2.1.2.1. Bârî	8
2.1.2.2. Celîl.....	8
2.1.2.3. Celâl.....	9
2.1.2.4. Cemâl	9
2.1.2.5. Gaffâr	10
2.1.2.6. Ganî.....	11
2.1.2.7. Hak / Hakk	11
2.1.2.8. Hâkem.....	12
2.1.2.9. Hâlık	12
2.1.2.10. Hû	13
2.1.2.11. Hudâ.....	14
2.1.2.12. Hayy	15
2.1.2.13. Kâdir	15
2.1.2.14. Kahhâr.....	15
2.1.2.15. Kerîm	16
2.1.2.16. Mecîd	16

2.1.2.17. Mevlâ	17
2.1.2.18. Rab	17
2.1.2.19. Rahîm	18
2.1.2.20. Rahmân	19
2.1.2.21. Rezzâk	20
2.1.2.22. Settâr	20
2.1.2.23. Vâhid	21
2.1.2.24. Yezdân	21
2.1.3. Melekler	22
2.1.3.1. Hûri ve Gilmân	23
2.1.3.2. Zebânî	24
2.1.4. Dinî Kitaplar	24
2.1.4.1. Kur'ân-ı Kerîm	25
2.1.5. Âyet ve Hadisler	26
2.1.5.1. Âyetler	26
2.1.5.1.1. Elif Lâm Mim Râ	27
2.1.5.1.2. İrci	27
2.1.5.1.3. Kâbe kavseyni ev ednâ	27
2.1.5.1.4. Lâ taknetû	27
2.1.5.1.5. Len terâni	28
2.1.5.1.6. Rahmeten li'l- âlemin	28
2.1.5.2. Hadîsler	28
2.1.5.2.1. El hayâü mine'l-îmân	29
2.1.5.2.2. Levlâk lemâ halakte'l-eflâk	29
2.1.6. Peygamberler	29
2.1.6.1. Hz. Hızır ve Hz. İlyas	31
2.1.6.2. Hz. İbrahim (Halil)	31
2.1.6.3. Hz. İsa	32
2.1.6.4. Hz. Lokman	33
2.1.6.5. Hz. Muhammed	33
2.1.6.6. Hz. Musa	36
2.1.6.7. Hz. Nûh	36

2.1.6.8. Hz. Süleyman.....	37
2.1.6.9. Hz. Şit	38
2.1.6.10. Hz. Yusuf	38
2.1.7. Dört Halife (Çehâr-Yâr)	39
2.1.7.1. Hz. Ebû Bekir	39
2.1.7.2. Hz. Ömer.....	40
2.1.7.3. Hz. Osman	41
2.1.7.4. Hz. Ali.....	41
2.1.8. Sahabeler	43
2.1.8.1. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin	43
2.1.8.2. Hz. Ayşe	44
2.1.8.3. Hz. Fatma.....	44
2.1.9. Kaza ve Kader	45
2.1.9.1. Ahiret ve Ahiret İle İlgili Kavramlar	47
2.1.9.1.1. Ahiret	47
2.1.9.1.2. Ahir Zaman	48
2.1.9.1.3. Kıyamet (Haşr, Mahşer)	48
2.1.9.1.4. Haşr.....	49
2.1.9.1.5. Amel Defteri	50
2.1.9.2. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar	50
2.1.9.2.1. Cennet	50
2.1.9.2.2. Kevser (selsebil)	51
2.1.9.2.3. Tuba	52
2.1.9.3. Cehennem ve Cehennemle İlgili Kavramlar.....	52
2.1.9.3.1. Zebani	53
2.1.10. Diğer İtikâdi Kavramlar	54
2.1.10.1. Ruh.....	55
2.1.10.2. Nefs.....	55
2.1.10.3. Peri.....	56
2.1.10.4. Cin.....	57
2.1.10.5. Şeytan	57
2.1.11. Din ve Çeşitli Dinlerle İlgili Kavramlar	58

2.1.11.1. Din ve İman	58
2.1.11.2. Küfr, Kâfir	59
2.1.11.3. Münafık.....	59
2.1.11.4. İslam, Ümmet	60
2.1.11.5. Zünnâr.....	60
2.1.12. İbadetle İlgili Kavramlar	61
2.1.12.1. İbadet / Taat	61
2.1.12.2. Namaz	61
2.1.12.2.1. Tesbih	62
2.1.12.2.2. Salâ ve Salât.....	62
2.1.12.2.3. Cami, Medrese, Mescid, Müderris	63
2.1.12.3. Oruç	63
2.1.12.4. Hac	64
2.1.12.5. Kâ'be.....	64
2.1.12.6. Kurban	65
2.1.12.7. Şükür, Dua, Niyaz.....	65
2.1.12.8. Haram	66
2.1.12.9. Helal.....	67
2.1.12.10. Günah.....	67
2.1.12.11. Tevbe	68
2.1.12.12. Sevap.....	69
2.1.12.13. Şehit	69
2.1.12.14. Nur	70
2.2. TASAVVUF	72
2.2.1. Hak Aşığı.....	73
2.2.2. Tarikat ile İlgili Kavramlar.....	73
2.2.2.1. Mevlevi, Sema	73
2.2.2.2. Sünbülî	74
2.2.2.3. Rifaî	74
2.2.2.4. Uşşakî	75
2.2.2.5. Nakşibendî	75
2.2.2.6. Kâdiriyye	76

2.2.2.7. Bektaşîye.....	76
2.2.3. Kalender / Dervîş / Pir.....	77
2.2.4. Mürîd/ Mürşîd	78
2.2.5. Dergâh/Tekye	79
2.2.6. Hırka.....	80
2.2.7. Hâlet	80
2.2.8. Uzlet	80
2.2.9. Fenâ/Bekâ.....	81
2.2.10. Kanaat/Sabır	81
2.2.11. Hayret	82
2.2.12. Ezel.....	82
2.2.13. Bezm-i Elest (Bezm-i Ezel).....	83
2.2.14. İstiğna	83
2.2.15. Bela.....	83
2.2.16. Vahdet	84
2.2.17. Hakikat	84
2.2.18. Bâtın / Zahir.....	85
2.2.19. Mâsivâ	85
2.2.20. Nefs	86
2.2.21. Terk	87
2.2.22. Vird / Zikr.....	88
2.2.23. Dünya (Âlem, Cihan, Yer, Zemin).....	89
2.2.24. Zâhid.....	90
2.2.25. Aşına.....	90
2.2.26. Hicâb	91
2.2.27. Hîmmet / İneyet.....	92
2.2.28. Esrar / Sır.....	92
2.2.29. Bazı Mutasavvıflar	93
2.2.29.1. Mevlana	93
2.2.29.2. Sultân Veled.....	94
2.2.29.3. İbrahim Edhem	95
2.2.29.4. Hallâc-ı Mansûr	95

2.2.29.5. Hacı Bektâş-ı Velî.....	96
2.2.29.6. Abdulkâdir Geylânî	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET

3.1. ŞAHISLAR	97
3.1.1. Tarihî Şahsiyetler – Hükümdarlar	97
3.1.1.1. Sultân Âziz Hân (Abdülaziz).....	97
3.1.1.2. Sultân Hamid Han (2. Abdülhamit).....	98
3.1.2. Tarihi – Efsanevî Şahsiyetler	99
3.1.2.1. Eflatun.....	99
3.1.2.2. Lokman	100
3.1.2.3. İbrahim Edhem	100
3.1.2.4. İbn-i Sîna (Ebu Sîna)	100
3.1.3. Hikaye Kahramanları	101
3.1.3.1. Leyla ve Mecnûn	101
3.1.3.2. Ferhad ve Şirin.....	102
3.1.4. Diğer Şahıslar	103
3.2. ŞAİRLER	103
3.2.1. Nesîmî	103
3.2.2. Dehrî.....	104
3.3. ESERLER	104
3.3.1. Mesnevî	104
3.4. ÜLKELER, ŞEHİRLER VE DİĞER YERLEŞİM YERLERİ	104
3.4.1. Hind (Hindistan).....	104
3.4.2. Rûm	105
3.4.3. Arabistan, Mısır, İskenderiye, Süveyş, Beyrud, Bağdad, Haleb	105
3.4.4. Medine, Hicaz, Yemen	106
3.4.5. Kâbe.....	107
3.4.6. Manisa	107
3.4.7. İzmir	108
3.5. NEHİRLER, DAĞLAR VE DENİZLER.....	109
3.6. SOSYAL HAYAT	110

3.6.1. Saray ve Çevresi	110
3.6.2. Savaş.....	111
3.6.2.1. Kan.....	111
3.6.2.2. Ok, Kılıç, Hançer, Tabanca	112
3.6.3. Bazı Tipler ve Meslekler	112
3.6.3.1. Sâkî	112
3.6.3.2. Mest (Mest, Ser-hoş, Ser-mest)	113
3.6.3.3. Tabib	114
3.6.3.4. Cellâd.....	115
3.6.3.5. Dellâl.....	115
3.6.3.6. Va'iz, Hafız, Müteda (Hatib, Müderris, Hocegân, Me'mur).....	115
3.6.3.7. Pehlivan	115
3.6.3.8. Hânende	116
3.6.3.9. Orakçı	116
3.7. EĞLENCE HAYATI	116
3.7.1. Bezm.....	116
3.7.2. Meyhâne	117
3.7.3. Şarap (Bâde, Mey).....	117
3.7.4. Kadeh (Câm)	118
3.7.5. Mum (Şem'), Kandil (Çerâğ)	119
3.7.6. Bayram (İyd)	119
3.7.7. Oyunlar	120
3.8. MUSİKİ VE MUSİKİ ALETLERİ	120
3.8.1. Saz	121
3.8.2. Santur, Kemân, Kânun	121
3.8.3. Rebâp.....	121
3.8.4. Ney	122
3.8.5. Piyano	122
3.8.6. Kaval	123
3.9. SÜSLENME.....	123
3.9.1. Kıymetli Madenler ve Taşlar.....	123
3.9.2. Güzel Kokular	124

3.9.3. Diğer Süs Unsurları	125
3.10. GİYİM-KUŞAM	125
3.10.1. Aba	125
3.10.2. Atlas/ Hâre/ Dibâ/ Pelâs	125
3.10.3. Pîrehen (Gömlek)	126
3.10.4. Dâmen (Etek)	127
3.10.5. Libas	127
3.10.6. Şal.....	128
3.10.7. Hırka, Yelek, Yemeni, Kaftan, Fistan, Kemer	128
3.11. YİYECEKLER VE İÇECEKLER	129
3.12. İNŞÂÎ UNSURLAR (MİMARİ)	131
3.12.1. Ev (Hâne)	131
3.12.2. Yalı, Köşk, Kâşâne	131
3.12.3. Cami, Mescid, Medrese	132
3.13. SAĞLIK VE HASTALIKLA İLGİLİ TERİMLER	133
3.14. ALIŞVERİŞ	134
3.15. YAZI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	135
3.16. TELAKKİ VE İNANIŞLAR	135
3.16.1. Devlet	135
3.16.2. Ömür.....	136
3.16.3. Ölüm.....	136
3.16.4. Uyku	137
3.16.5. Tali, Baht	137
3.17. BAZI ADET VE GELENEKLER	139
3.18. DİĞER EŞYALAR	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN

4.1. İNSAN (İNS, İNSAN, ADAM)	142
4.1.1. Güzellik (Melâhat, Hüsn,Güzel, Cemâl)	142
4.1.1.1. Genel Olarak Güzellik	142
4.1.1.2. Güzellikle İlgili Tasavvurlar	143
4.1.1.2.1. Bağ, Gül, Gülşen, Gülzâr, Gülistân	143

4.1.1.2.2. Gök, Güneş, Ay, Yıldız, Mum, Nur	144
4.1.1.2.3. Deniz (Bahr-Deryâ), Gemi (Fülk)	145
4.2. SEVGİLİ	145
4.2.1. Genel Olarak Sevgili	145
4.2.2. Sevgili İle İlgili Benzetmeler	149
4.2.2.1. Gül, Gonca, Serv	149
4.2.2.2. Perî, Melek, Hûri	150
4.2.2.3. Şem (mum)	151
4.2.2.4. Ay, Güneş, Yıldız	152
4.2.2.5. Padişah, Şah, Sultan	153
4.2.2.6. Leyla	153
4.3. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI	154
4.3.1. Saç (Zülf)	154
4.3.1.1. Saç İle İlgili Unsurlar	154
4.3.1.1.1. Zencîr	154
4.3.1.1.2. Dâm (Tuzak, Ağ)	154
4.3.1.1.3. Kemend / Ber-dâr	155
4.3.1.1.4. Leyla	155
4.3.2. Alın	156
4.3.3. Kaş (Ebrû)	156
4.3.3.1. Genel Olarak Kaş	156
4.3.3.2. Kaş İle İlgili Unsurlar	156
4.3.3.2.1. Hilâl	156
4.3.3.2.2. Keman	157
4.3.3.2.3. Kalem	157
4.3.3.2.4. Tuğra	158
4.3.3.2.5. Kara	158
4.3.4. Göz (Dîde, Çeşm)	158
4.3.4.1. Genel Olarak Göz	158
4.3.4.2. Göz İle İlgili Unsurlar	158
4.3.4.2.1. Câdu	158
4.3.4.2.2. Ahû	159

4.3.4.2.3. Badem	159
4.3.4.2.4. Cellâd	159
4.3.4.2.5. Mahmur	160
4.3.5. Gamze	160
4.3.6. Kirpik (Müjgân)	160
4.3.7. Yüz ve Yanak (Cemâl, Ruy, Ruh, Ruhsâr, Vech, Dîdâr)	161
4.3.7.1. Genel Olarak Yüz	161
4.3.7.2. Yüz ve Yanak İle İlgili Benzetmeler	161
4.3.7.2.1. Güneş (Hurşîd, Afitâb), Ay (Mâh, Meh, Kâmer)	161
4.3.7.2.2. Şem	162
4.3.7.2.3. Gül	163
4.3.7.2.4. Elma	163
4.3.7.2.5. Perî, Melek	163
4.3.8. Ben (Hâl)	164
4.3.9. Hat (Ayva Tüyleri)	164
4.3.10. Ağz (Dehân)	164
4.3.10.1. Genel Olarak Ağz	164
4.3.11. Dudak (Leb)	165
4.3.11.1. Dudak İle İlgili Benzetmeler	165
4.3.11.1.1. Gonca	165
4.3.11.1.2. Hokka	166
4.3.11.1.3. Kiraz	166
4.3.11.1.4. Yakut	166
4.3.12. Çene	167
4.3.13. Boy (Kad, Kâmet, Bâlâ)	167
4.3.13.1. Genel Olarak Boy	167
4.3.13.2. Boy İle İlgili Benzetmeler	168
4.3.13.2.1. Servi (Serv)	168
4.3.13.2.2. Tuba	168
4.3.13.2.3. Kıyamet	169
4.3.13.2.4. Fidan	169
4.3.14. Diş	169

4.3.15. Kulak (Gûş)	170
4.3.16. Boyun	170
4.3.17. Sîne (Göğüs).....	171
4.3.18. Bel (Miyân)	171
4.3.19. Beden, Ten, Endâm	171
4.3.20. Ayak (Pâ, Pây).....	172
4.4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR.....	173
4.4.1. Bûse	173
4.4.2. Söz (Söz, Güftâr, Suhan, Kelâm)	173
4.4.3. Reftâr	174
4.4.4. Kûy (Mahalle)	175
4.4.5. Kapı (Bâb, Asitân).....	175
4.4.6. Ayağı Toprağı (Hâk-1 pây)	175
4.4.7. Ter	176
4.4.8. Nâz, Cilve.....	176
4.5. ÂŞIK (SEVEN).....	177
4.5.1. Genel Olarak Âşık	177
4.5.2. Gönül	179
4.5.3. Âşık İle İlgili Benzetmeler	180
4.5.3.1. Bülbül	180
4.5.3.2. Gül	180
4.5.3.3. Pervâne	181
4.5.3.4. Kurban	182
4.5.3.5. Bende, Kul, Köle, Esîr, Gedâ	182
4.6. ÂŞIĞIN VÜCUT AKSAMLARI İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	183
4.6.1. Beden, Cism, Ten	183
4.6.2. Cân.....	184
4.6.3. Yüz, Beniz.....	185
4.6.4. Göz (Göz, Çeşm, Dîde) Gözyaşı	186
4.6.5. Boy (Kadd).....	187
4.6.6. Sîne.....	187
4.6.7. Ciğer	189

4.7. MADDÎ VE MANEVÎ HALLER	190
4.7.1. Âh, Figân, Nâle, Feryâd	190
4.7.2. Yara (Dâğ, Zahm).....	191
4.7.3. Gam, Keder, Dert, Belâ	192
4.7.4. Cevr ü Cefâ, Mihnet	193
4.7.5. Hasret, Firkât, Hicrân	194
4.7.6. Aşk (Işk, Muhabbet, Sevdâ)	195
4.8. RAKÎP (RAKÎP, AĞYAR, GAYR)	195

BEŞİNCİ BÖLÜM

TABIAT

5.1. KOZMİK ALEM	198
5.1.1. Gökyüzü (Semâ, Asuman, Felek, Gerdûn, Çarh, Devrân, Arş)	198
5.1.2. Yıldızlar.....	200
5.1.3. Burçlar	200
5.1.4. Seyyâreler.....	200
5.1.4.1. Güneş (Mîhr, Âfitâb, Şems, Hurşîd).....	200
5.1.4.2. Ay (Kamer, Meh, Mâh)	201
5.1.4.3. Hilal	201
5.1.4.4. Dolunay (Bedr)	202
5.1.4.5. Işık (Nûr, Ziyâ)	203
5.1.4.6. Gölge (Sâye)	204
5.1.4.7. Şimşek (Berk)	204
5.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR	205
5.2.1. Zaman	205
5.2.2. Yıl (Sâl, Sene), Ay (Mâh)	205
5.2.3. Mevsimler.....	206
5.2.3.1. Bahar (Nev-bahâr)	206
5.2.3.2. Yaz ve Kış (Şitâ).....	207
5.2.3.3. Hazân (Sonbahar)	209
5.3. GÜN (GÜN, GÜNDÜZ, RÛZ, EYYÂM, NEHÂR)	209
5.4. GÜNDÜZ İLE İLGİLİ UNSURLAR	210
5.4.1. Sabah (Şafak, Subh, Seher)	210

5.4.2. Akşam, Gece (Şeb, Şâm, Leyl)	211
5.5. DÖRT UNSUR (ANÂSİR-I ERBA'A)	212
5.5.1. Su ve Su İle İlgili Unsurlar	213
5.5.1.1. Su (âb).....	213
5.5.1.2. Deniz (Deryâ, Bahr, Ummân), Dalga (Mevc)	214
5.5.1.3. Akarsu (Cû)	215
5.5.1.4. Bulut	216
5.5.2. Toprak İle İlgili Unsurlar	216
5.5.2.1. Toprak (Hâk)	216
5.5.2.2. Dağ.....	217
5.5.3. Ateş (Ateş, Od, Nâr, Şûle).....	218
5.5.4. Hava.....	218
5.5.4.1. Rüzgâr (bâd)	218
5.5.4.2. Rüzgar ve Çeşitleri	219
5.5.4.2.1. Sabâ.....	219
5.5.4.2.2. Hazân (Bâd-ı Hazân)	220
5.6. HAYVANLAR.....	220
5.6.1. Genel Olarak Kuş (Murg).....	220
5.6.1.1. Kuş Çeşitleri	221
5.6.1.1.1. Bülbül (Andelîb).....	221
5.6.1.1.2. Papağan (Tûti)	222
5.6.1.1.3. Doğan, Şahin, Hüma.....	222
5.6.1.1.4. Tavus.....	223
5.6.1.1.5. Turna.....	223
5.6.2. Dört Ayaklı Hayvanlar	223
5.6.2.1. Aslan	223
5.6.2.2. Ahû (Ceylân)	224
5.6.2.3. Kuzu ve Eşek	224
5.6.3. Sürüngenler, Balık ve Böcekler.....	225
5.6.3.1. Karınca (Mûr), Çekirge	225
5.6.3.2. Sinek	225
5.7. BİTKİLER.....	225

5.7.1. Ağaç.....	225
5.7.1.1. Ağaç Çeşitleri	226
5.7.1.1.1. Servi (Serv)	226
5.7.1.1.2. Tuba	226
5.7.1.1.3. Çınar	226
5.7.2. Çiçekler	227
5.7.2.1. Gül	227
5.7.2.2. Sünbül-Reyhân-Lâle, Gül	227
5.7.2.3. Menekşe-Yasemin, Karanfil, Zambak	228
5.7.2.4. Fesleğen, Şebboy, Fulya (Nergis).....	228
5.8. MEYVELER.....	228
SONUÇ.....	230
KAYNAKÇA	233

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEVHİDE HANIM DİVANI'NIN TAHLİLİ

Kübra POLAT

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İsa IŞIK

2021, 252 sayfa

On dokuzuncu yüzyıl, her alanda olduğu gibi edebiyatta da büyük kırılmaların olduğu bir yüzyıl olmuştur. Nisbeten batılı anlayışın hakim olduğu bu asırda, klasik şiir de varlığını sürdürmüştür.

Çalışmada on dokuzuncu yüzyıl kadın şairlerinden Tevhîde Hanım'ın Divanı tahlil edildi. Divanın tahlili yapılmadan önce divanın tamamı okundu, tarandı ve fişleme yöntemi kullanılarak yüzlerce kavrama ulaşıldı. Bulunan kavramlar daha önce bu konuda yapılmış makaleler, tezler ve çeşitli kaynakların da dikkate alınmasıyla tasnif edildi.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tevhîde Hanım'ın hayatı, edebi yönü ve eseri tanıtıldı. Tahlil bölümünde Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat başlıkları detaylı olarak incelendi. Bu ana başlıklar da kendi içinde alt başlıklara bölünerek şairin kavram dünyası tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Tevhîde Hanım, Divan, Tahlil.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
THE ANALYSIS OF TEVHÎDE HANIM’S DİVAN

Kübra POLAT

Advisor: Assistant Prof. İsa IŞIK

2021, Page: 252

The nineteenth century has been a century of great breaks in literature, as in every other field. In this century, when a relatively western understanding was dominant, classical poetry also continued to exist.

In this study, the Divan of Tevhîde Hanım, one of the nineteenth century female poets, was analyzed. Before the divan was analyzed, the whole divan was read, scanned and hundreds of concepts were reached by using the filing method. The concepts found were classified by taking into consideration the articles, theses and various sources on this subject.

The study consists of five main parts. In the first chapter, Tevhîde Hanım’s life, literary direction and work were introduced. In the analysis section, the titles of Religion- Sufism, Society, Human and Nature were examined in detail. These main titles were also divided into sub-titles and the poet’s conceptual world was tried to be determined.

Key Words: Divan Literature, Tevhîde Hanım, Divan, Analysis.

ÖNSÖZ

Klasik Türk edebiyatında verilen edebi eserler kültürümüzün bir aynasıdır. Eski kültürümüzü daha iyi tanıyabilmemiz için o dönemde yazılmış edebi eserlerin yayımlanıp incelenmesi gerekir. Divan edebiyatı hakkında doğru bilgilere ulaşabilmek için bu edebiyatın oluştuğu dönemi, dönemin şartlarını ve bu dönemde ortaya konulan eserleri iyi tespit etmek gerekir.

On dokuzuncu yüzyılda yaşanan yapısal değişimler, teknolojik ilerlemeler ve yenilikler divan şairlerinin sanatı ve eserleri üzerinde etkisini göstermiştir. Değişimlerden etkilenen şairler şiirlerinde toplumsal sorunlardan, toplumun sosyo-politik ve kültürel özelliklerinden bahsetmişlerdir. Bu değişimler kadın şairleri on dokuzuncu yüzyılda daha da görünür hâle getirmiştir. Ama kadın şairlerin erkek nüfuzun yoğun olduğu bir dünyada varlıklarını sürdürmeleri erkek şairlere kıyasla biraz daha zor olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden olan ve oldukça ızdıraplı bir hayat geçiren Tevhîde Hanım ile ilgili bilgilere tezkirelerde rastlanılmamıştır. Biz de taşrada yaşamış bir kadın şair olması ve erkeklerin çoğunlukta olduğu bir dünyada varlığını sürdürmesi gibi nedenlerle pek fazla tanınmayan Tevhîde Hanım'ın yaşadığı çağın coğrafyasını, kültürünü, gündelik yaşamını ve şiirlerinde kullandığı klasik şiir kültürüne ait unsurları divan tahlili yöntemiyle incelemeye değer bulduk.

Bu çalışmada yardım ve desteklerini gördüğüm saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsa IŞIK'a ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2021

Kübra POLAT

GİRİŞ

Divan şiiri yüzyıllar boyunca değerli şairlerin yetişip eserler verdiği zengin bir kültüre sahip olmuştur. “Şairlerin verdiği bu eserler üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların başlangıç noktalarını görebilmek için biraz daha geçmişe gidip on dokuzuncu yüzyıla yakın devam eden Türk edebiyatı geleneği üzerindeki tartışmaların başlangıcına değinmek gerekmektedir” (Bayak, 2003: 179). Cumhuriyet döneminden itibaren tahlil çalışmaları önem kazanmış. Birçok araştırmacı şiir şerhinin yerine artık şiir tahlil etmeyi seçmiştir. Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalarda ise divan sadece bir kısmıyla değil bir bütün olarak tasnife tabi tutulmuştur.

“Son yıllarda, kültür tarihimize ışık tutan, kimi kanıtları pekiştirip destekleyen, kimi zaman da bir belge niteliği taşıyan verilere sahip divan metinlerini, yazıldığı çağın toplum yaşantısından ipuçları verebileceği ihtimaliyle inceleyen araştırmaların artması önemli bir gelişme olmuştur. Bu araştırmalar, şairlerin konuyla ilgili beyitlerinden örneklerin verildiği veya bir şairin divanına göre o asrın sosyal hayatına dair görüşlerin bildirildiği incelemelerdir” (Öztekin, 2006: 1).

“Divan şiiri üzerine akademik çalışmaları başlatan ilk şahsiyetin Ferit Kam olduğu söylenebilir. Ferit Kam’ın öğrencisi Ali Nihat Tarlan tarafından oluşturulmuş “Şeyhi Divanı’nı Tetkik” adlı yapıtta; Tarlan, Şeyhi’nin hayatının yanında şiirdeki kavramları konularına göre tasnif etmiş, şiirleri devrin Fars şairlerinin manzumeleriyle karşılaştırmış, Divan’da görülen sanatları incelemiştir. Tarlan’ın öğrencisi Mehmet Çavuşoğlu hocasının eserindeki formatı daha sistemli hale getirerek Necati Bey’in Divanı’nın içeriğini; Din- Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Eşya ismini verdiği dört ana başlık altında tasnif etmiştir. Harun Tolasa’nın “Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası”, Cemal Kurnaz’ın “Hayali Bey Divanı Tahlili” ve Nejat Sefercioğlu’nun “Nev’i Divanı’nın Tahlili” gibi çalışmalar Mehmet Çavuşoğlu’nun izinden gitmektedir. Günümüzde yapılan birçok çalışmada Çavuşoğlu’nun dörtlü tasnifi örnek alınmaktadır. Aynı metodu kullanarak hazırlanan bu çalışmaların divan şiiri çalışmalarına ve Türk kültür tarihine çok yönlü katkısı olmuştur. Bu çalışmalar sayesinde bu gelenekte yer alan şairlerin toplum hayatıyla, çevreyle, tabiatla ilgilerinin bulunduğu ve Türk kültürüne ait birçok unsur barındırdıkları görülmüştür” (Bayak, 2003: 182-183). Divan tahlili çalışmalarında izlenen ortak yöntem şudur: Bir şairin divanındaki tüm kelimeler

fişlenerek, eseri oluşturan kavramlar içerisinde bunların nerelerde, nasıl ne amaçla kullanıldığı, sistematik konu tasnifine bağlı olarak ele alınmakta ve bazı başlıklar altında incelenmektedir (Öztekin, 2006: 2).

On dokuzuncu yüzyıl kadın şairlerinden olan Tevhîde Hanım Divanı'nda ise şöyle bir yol izledik. Çalışmamızda Mehmet Veysi Dörtbudak, Gürol Pehlivan ve Bülent Bayram'ın hazırladıkları Tevhîde Hanım ve Divanı adlı çalışmayı esas aldık. Eseri incelemeye geçmeden önce örnek metin olarak Cemal Kurnaz'ın "Hayali Bey Divanı Tahlili", Harun Tolasa'nın "Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası" ve Nejat Sefercioğlu'nun "Nev'i Divanı'nın Tahlili" adlı kitapları inceleyip kendi çalışma yöntemimizi oluşturduk. Divanın tahlili için divanın tamamı okundu, tarandı ve fişleme yöntemi kullanılarak birçok kavrama ulaşıldı. Bu kavramlar, daha önce bu konuda yapılmış makaleler, tezler ve çeşitli kaynaklar dikkate alınarak tasnif edildi. Tasnif edilen kavramlar; "Din-Tasavvuf", "Cemiyet", "İnsan" ve "Tabiat" başlıkları altında incelendi.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİDE HANIM'IN HAYATI, EDEBİ YÖNÜ VE ESERİ

1.1. HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Tevhîde Hanım H. 1264/M. 1847 yılında Manisa'da dünyaya gelmiştir. Tevhîde Hanım'ın babası Turgutlu'da vefat eden Fehim Efendi, annesi ise Tâhire Hanım'dır. Tâhire Hanım, İzmirli olan Sinânzâde Ahmed Efendi adlı kişinin kızıdır ve H. 1290/M. 1873 tarihlerine kadar yaşamıştır. Tâhire Hanım, Mevlevî olup ölmeye iki sene önce eli ayağı tutmaz dili söz söylemez olmuş; fakat hiç şikâyet etmemiştir. Ruhunu teslim etmeden zikri bırakmamış, ölümlerinde kerâmet göstermiştir. Tevhîde Hanım Manisalı Veznedâr Çakmak Hüseyin Efendi ile evlenmiştir ve bu evliliklerinden H. 12 Safer 1286/M. 24 Mayıs 1869 tarihinde Hatice Sadiye isimli bir kız çocukları olmuştur. Tevhîde Hanım'ın kızı henüz 23 yaşındayken 1891 yılında ölmüştür. Tevhîde Hanım'ın kızını şair olarak yetiştirdiğini, onun da bir şiiri olduğunu Nazmi Bayçın zikretmektedir. Kızının ölümünden 5 ay sonra 1891 veya 1892'de Tevhîde'nin kocası Çakmak Hüseyin Efendi vefat etmiştir (Pehlivan vd., 2007:1).

Hayatı boyunca ızdırap çeken Tevhîde Hanım ekonomik açıdan pek sıkıntı çekmez. Annesini, mürşidini, kızını ve kocasını birbiri ardınca kaybetmesi şiirlerinde hüznün ön planda olmasına neden olmuştur. Tevhîde Hanım, Tekke edebiyatına meyilli olması ve taşrada yaşamış olması sebebiyle araştırmacıların pek dikkatini çekmeyen bir yazar olmuştur.

“Ölüm sayyâd-ı âlemdir elinden kimse kurtulmaz diyen Tevhîde Hanım, 55 yaşındayken H. 1319/M. 1901 yılında vefat etmiştir. Mezarı, Revak Sultan Türbesi mezarlığındadır. Bugün bu mezarlık kaldırılmış olduğundan mezar taşı bulunamamıştır” (Pehlivan vd.,2007: 3).

1.2. EDEBİ YÖNÜ VE ŞİİR ANLAYIŞI

On dokuzuncu yüzyılda Manisa'da yaşamış mahalli bir şair olan Tevhîde Hanım, divan şiirinin etkisiyle tasavvufî şiirler yazan bir halk şairi olmuştur. Şairin şiirleri vezin ve kafiye bakımından kusurludur. Onun şiirlerini estetik açıdan ilginç kılan, gerek beşeri gerekse ilâhî aşkı terennüm edişindeki samimiliktir. Tevhîde'nin şiirlerinde aşk, sevgili, râkib, şarap gibi unsurlar, divan şiirinin imge dünyasının bir yansımasıdır.

Tevhîde, erkek egemen bu alanda söz söyleyebilmek için bu imgeleri kullanmış ve “erkek” bir edebiyatın temsilcisi olmuştur (Pehlivan vd., 2007: 30).

Tevhîde Hanım’ın Divanı’ndaki bir beyit de onun badeli halk şairlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Şairliği kendisinin istemediğini, Allah’ın ona nasip etmesiyle “pir elinden bade” içerek şair olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Şairlik haddim değil hâşâ bana Hakk’ın yadigârıdır

Mâkbul olursa Tevhîdin ehl-i dile bergüzarıdır (387)

“Pir elinden bade içmesi, Ege bölgesinde varlıkları bilinen Mevlevî tarikatına mensup doğmaca şiir söyleyen kadınlardan biri olduğunu düşündürmektedir. Koşma ve destanları daha samimi bir havada olup devrin Manisa’sıyla ilgili bazı bilgi ve yorumlar içermektedir” (Pehlivan vd., 2007: 14-23). Tevhîde Hanım Manisa’yı camileriyle, mescitleriyle, medreseleriyle bolluk içinde tasvir eder. Şiirlerinde yaşadığı çağın gündelik yaşamına, dini inançlarına, kültürüne ve coğrafyasına dair bilgilere de yer vermiştir.

Halit Bayrı Tevhîde Hanım’ın sanat anlayışı ile ilgili olarak şöyle konuşmaktadır:

“Tevhîde’nin divan edebiyatı şekilleriyle ve aruz vezniyle yazdığı eserlerini göremediğimiz için, burada onların değeri ve değersizliği hakkında söz söylemek yetkimiz dışında kalmaktadır. Ancak destan ve türküleri Tevhîde’nin ihmal edilecek bir sima olmadığını pek iyi göstermektedir. Destanlarına ve türkülerine göre Tevhîde, sanat ve hüner sahibi bir şair sayılmaz. Onun manzumelerinde dikkate çarpan tek cihet, duygu ve edâsındaki derin samimiliktir. Basit bir dille duygularını anlatırken şair, olduğu gibi görünmeyi bilmiş, içinin sıcaklığını mısralarına dökerken, ne zaafını örtmeğe çalışmış ne de kuvvetini mübalağalandırmıştır. Bu sebeple Tevhîde’nin şiirlerini, temiz sadeliği, mahcup gösterişsizliği içinde güler yüzlü ve cana yakın bulduğumuzu saklamayacağız” (Pehlivan vd., 2007: 16).

Tevhîde Hanım şiirlerinde bir erkek gibi düşünüp yazmaktadır. Bir kadın olarak var olabilmek için erkek ağzıyla konuşmuştur. Aşağıdaki şiirin sanki Tevhîde Hanım’a değil de bir erkek şaire ait olduğu görülmektedir:

Ey melek sîmâlı yâr ülfeti tatlı güzel

Tâli’i yâver olan ikballi bahtlı güzel (126/1)

Açıldı yâreler gül gül hasretinle dağ dillerde

Gel otur ruyun görüm ey bâd-ı sâbâ halli güzel (126/2)

Acab gelmiş midir mislin cihana bir dahî ey şûh

Zât-ı vâlânız gibi bir hurî sıfatlı güzel (126/3)

1.3. ESERİ

Mehmet Veysi Dörtbudak, Tevhîde Hanım Divanı'nın Koyunoğlu Kütüphanesi'ndeki bilinen tek nüshasını Bülent Bayram ve Gürol Pehlivan'la birlikte Manisa Belediyesi'nin desteğiyle hazırladıklarını söyler. (Dörtbudak, 2010: 113). Fakat Ümran Atasoy “Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım Divanlarında Üslup” adlı çalışmasında Divan'ın iki nüshası olduğunu zikretmektedir: Konya A.R. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi (nu:13453) ve Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (nu: 5724). Halit Bayrı Divan dışında Tevhîde Hanım'a ait hece vezniyle yazılmış bir destanın olduğunu söyler (Atasoy, 2019: 101).

Tevhîde Hanım Divanı'nda; Hazret-i Muhammet, dört halife ve bazı diğer din büyüklerine bağlı olduğunu dile getirmektedir. Şiirlerinde Mevleviliğe mensubiyeti dolayısıyla Mevleviliği, Mevlevilik dışında Halvetî, Nakşî, Uşşakî, Rıfâî, Sünbülüyye, Kadiriyye, Bektaşilik gibi tarikatları ve bu tarikatların şeyhlerine olan bağlılığından söz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

2.1. DİN

“Din terim olarak akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahi bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O’na ulaştıran bir yoldur. İmân ve amel konusu olarak akıl ve iradeye, teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının bütününe din denir” (Karaman, 2006: 122).

Dini duyarlılığı olan bir toplum içinde yaşamış olan Tevhîde Hanım’ın içinde bulunduğu ortam, yaşantısı ve hayat görüşü Tevhîde Hanım’ın şiirlerinde Allah’a ve dine ait kavramları kullanmasına neden olmuştur. Mutasavvıf bir şair olan Tevhîde Hanım’ın ayrıca Mevleviliğe mensubiyeti, Tevhîde Hanım’ın şiirlerinde tasavvufi unsurları kullanmasına neden olmuştur.

2.1.1. Allah’ın İsim ve Sıfatları

Allah; Kur’an-ı Kerim’de çok defa, kâinattaki her şeyin yaratıcısı olarak zikredilir. O; büyüklüğü, kusursuz ve noksansız olmasıyla mutlak varlıktır. Esmâ-i Hüsnâ isimleri arasında bütün hepsinin yerini alabilecek tek isim “Allah” ismidir.

Dinin buyruklarına bağlı bir şair olması ve hem mevleviliğe mensubiyeti hem de ehl-i niyâz olması dolayısıyla Tevhîde Hanım Divânı’nda Allah’ın isim ve sıfatlarına çokça yer verilmiştir. Divan bir münacaatla başlamaktadır. Münacaatlar “kulun yüce Mevlâsına yalvarması, yakarması, dileklerini ona arz etmesi, onu övmesi ve bağlılığını O’na bildirmesi amacıyla yazılan şiirlerdir” (Uludağ, 2012: 261). Divanda bulunan münacatta Allah’ın büyüklüğü, isimleri, sıfatları, Allah’ın kudret ve azameti karşısında kulların acizlik içerisinde O’na yakarıştta bulunması anlatılmaktadır. Ayrıca; kaside, gazel ve diğer manzumelerinde de Allah’ın isim ve sıfatları zikredilmektedir.

Münacaat kasidesinden alınan aşağıdaki şiirde Allah’ın yüceliği karşısında O’ndan af dilenmektedir:

Olupsun cümle mahlûkun ilâhı

Ki sensin pâdişâhlar padişahı

El-emân afv eyle cürmüm ilâhı

Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı¹ (1/1)

Şu beyitlerde ise Allâh'ın rahmet edici ve şefa'at sahibi oluşu dolayısıyla ondan yardım, rahmet ve şefa'at istenmektedir.

Ey bu cümle kâinatı var eden Mevlâ meded

On sekiz pin âlemi yaradan Mevlâ meded (3/1)

Vermezsen rahmet eğer bir kimseye

Edemez lûtf ü şefa'at kimseye

Sensin rahmet eyleyici cümleye

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/3)

Divanda Allah'la ilgili olarak “ Allah, Bâri, Celîl, Celâl, Cenâb-ı Kibriyâ , Cenâb-ı İzzet, Gaffâr, Ganî, Hak, Hakem, Hâlık, Hayy, Hû, Hudâ, İlâh, Kâdir, Kâhâr, Kerem, Kerîm, Malik, Mecîd, Rahîm, Rahmân, Rezzâk, Settâr, Sübhân, Vâhid, Velî, Yezdân, Padişâh, Şâh gibi isimler kullanılmıştır.

2.1.2. Allah

Allah, yüce yaratıcının özel isimlerinden biridir. Bu isim, O'nun kemâl, cemâl ve celâl sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder (Karaman, 2006: 23). O her şeyi işiten, gören ve bilendir. Birdir, eşi ve benzeri yoktur. O doğmamış, doğrulmamıştır ve o yoktan var edicidir. Tevhîde Hanım şiirlerin de Allah'ı İslâmî görüş ve çerçevesi etrafında ele almaktadır.

Adûsunu kahr edip Allâh kılınca eline gelsin

Fermânında olan güruhla sürsün niçe devrân (37/6)

Yaşa şahınşehim yaşa cihân durdukça var ol sen

¹ Bu çalışmada alıntılanan şiirler Pehlivan, Gürol vd. (2007)'den aktarılmıştır. Bahsi geçen çalışmada şiirler nazım biçimi farkı gözetilmeden 1'den 407'e kadar sıralanmıştır. Şiirlere ek olarak 6 şiir de ilave edilmiştir. Parantez içindeki ilk sayı şiir numarasını, ikinci sayı beyit, dördlük, bent gibi şiirin bölümlerini göstermektedir.

'Atâ bahş eylesin Allâh 'ömürler eylesin ihsân (37/9)

Her nefeste bin âh ile yâ Hazret-i Allâh derim

Dilde budur evrâdım ne derlerse desinler (100/6)

Erişdir hidâyetini eyle rahmet

Cihândan eylesin Tevhîde nefret

Koma mahrum beni Allâh 'ım elbet

Meded yâ Rabbî gafletten uyandır (5/5)

2.1.2.1. Bârî

“Sözlükte yaratan, yaratıcı anlamına gelen Bârî, eşyâyı ve her şeyin azâ ve cihâzını birbirine uygun ve mülâyim bir halde yaratan yüce Allah'ı ifade etmektedir” (Cebecioğlu, 2009: 52). Bârî ismi Tevhîde Hanım Divanı'nda Ganî, Sübhân, Vahid isimleriyle birlikte zilredilmiştir:

Bu Tevhîde kulun leyl ü nehâr derûnda efkârı

Günâhı çokluğun görmez umar 'aşkın eder zârı

Muradım ver Ganî Sübhân ki sensin Vâhid ü Bârî

Umarız re'fetini pin bir ismin biri Merzûk (2/5)

2.1.2.2. Celîl

“Celîl; ululuk sahibi, her şeyi kudretiyle kuşatan, zatında ve sıfatlarında büyük ve eşsiz anlamlarına gelmektedir” (Serinsu vd., 2009: 47). Her şeyi kudretiyle kuşatan Allah'ın her şeye gücü yeter. Aşağıdaki şiirde Hz. İbrahim'in ateşe atılacağı sırada yüce yaratıcının kudretiyle ateşin gül bahçesine dönmesi zikredilmektedir:

Milletindenim ben İbrahim Halîl

Sana nârı gülistân etti Celîl

Vardığım anda huzura hor zelil

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle

(18/5)

2.1.2.3. Celâl

“Allah’ın adlarından bir tanesi ism-i celâl olarak kabul edilir. Zü’l-Celâl adında ise kelime “hışım, kızgınlık” anlamına gelir. Allah’ın gazabından kinayedir. Allah’ın celâl ve cemâl sıfatları vardır. Bunlar birbirinin zıddıdır” (Pala, 2015: 86). Şair aşağıdaki beyit de; Allah’ın ululuğu karşısında O’ndan niyâzda bulunmaktadır:

Budur niyâzım zü'l-celâl

Tevhîdene ver 'aşkı hâl

Etsen nasîb arz-ı cemâl

Hamdim sana şükrüm sana

(7/9)

2.1.2.4. Cemâl

“Arapça bir kelime olan cemâl; güzel, güzellik, iç ve dış güzelliği anlamlarına gelir. İki türlü cemâl olduğu söylenir; birisi halkın bildiği güzellik, ikincisi hakiki güzelliktir. Cemâl, Allah’ın müşâhade-i ilmiyye olarak, kendi zâtında ilk müşâhade ettiği ezeli sıfatıdır” (Cebecioğlu, 2009: 123).

Şair aşağıdaki manzumede Allah’ın cemâl sıfat-ı şerifini kullanarak, Allah’a şükürler etmektedir:

Versen bana oddan necât

Kılsan visâlinle hâyat

Bulsam cemâlinle memat

Hamdim sana şükrüm sana

(7/7)

Budur niyâzım zü'l-celâl

Tevhîdene ver aşkı hâl

Etsen nasîb arz-ı cemâl

Hamdim sana şükrüm sana

(7/9)

2.1.2.5. Gaffâr

“Hak, örtme fiilinin kendisine nispet edilmesiyle örten anlamında el-Ğafir’dir; var olanların veya başka şeylerin perdelerini örtmesi ile de el- Gafur’dur” (Konevi, 2011: 67).

Münacaat’tan alınan aşağıdaki iki dörtlükte şair bağışlayıcı ve merhamet sahibi olan Allah’tan kullarının suç ve günahlarının bağışlanmasını isteyip, O’ndan şefa’at dilemektedir:

Niçe bin enbiyâlar evlîyalar anda

Hükm ile muntazırlar ulu dîvân da

Cümleye ‘adl ü gafur edicisin ol anda

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/2)

Vermezsen rahmet eğer bir kimseye

Edemez lûtf ü şefa’at kimseye

Sensin rahmet eyleyici cümleye

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/3)

Allah, insanlara günâhlarından tevbe etmeleri için fırsat ve imkanlar tanımıştır. Kulun işlediği günahlar çok olsada Allah’ın rahmetinden umudunu yitirmez. Aşağıdaki beyitlerde de Allah’ın tevbekâr olan kullarına daima kapısının açık olduğu söylenmektedir:

Bilip ‘isyânını tevbe edip gel ağlagil dâim

Tevbekâr kullarına açıktır bâbı Gaffar’ın (28/2)

Afv eyle Tevhîde’nin cürm ü günâh’ın ey Gafûr

Aşk ü muhabbet şem’i sen yak bizim kalbimize (103/8)

Gerçi çok kulluk da taksîrim bilirim ey Gafûr

Ol Habîbin hürmetine rahmetinle eyle mağfur (393)

2.1.2.6. Ganî

Ganî; sözlükte zengin, ihtiyaçsız gibi manalara gelir (Cebecioğlu, 2009: 224). Allah; Tevhîde Hanım Divanı'nda çok zengin, hiç kimseye ihtiyacı olmayan, herkesin kendisine ihtiyaç duyduğu Ganî ismiyle anılmaktadır. Divan'daki münacaat'tan alınan şu dörtlükte de zengin olan Allah'ın iyiliğinin, lütfunun sonu olmadığı anlatılmaktadır:

Ganîsin ihsanına yokdur nihâyet

Tevhîde mücrimândandır be-gâyet

Son nefesde müyesser kıl şehâdet

'Înâyet eyle sübhânım 'inâyet (6/5)

Aşağıdaki beyitlerde de herkesin kendisine muhtaç olduğu, kudretiyle yokluktan varlığı meydana getiren Allah'tan bir evlâd istenir. Ganî ve Hâlık isimlerinin tecellisiyle bir evlâd verildiği anlatılmaktadır:

Bunca dem ârzû ederdi ki Hak vermezdi bir evlâd

Bi'hamdillâh kabul kıldı ki ol Yezdân du'âsına (35/2)

Bu günlerde hele iştiyâkı hatden aşmışdı

Ganî Hâlık 'atâ kıldı bu mahdumu anasına (35/3)

2.1.2.7. Hak / Hakk

“Allah'ın isim-sıfatı olarak; gerçekten var olan, varlığında şüphe bulunmayan, varlığı, ilah ve rab oluşu hak olan, eşyayı var eden, gerçek anlamda mülk sahibi olan, yok olmayan hakkı izhâr eden ve âdil olan demektir” (Karaman, 2006: 220). Divan'dan alınan aşağıdaki beyitlerde canın Hakk'ın yoluna kurban olması, mahşer meydanında hakkı batıldan ayıran Allah'ın huzurunda kulun duacı olması anlatılmaktadır:

Hamd-i Rahmân eyleriz başlandı dîvân evvelâ

Bir cânım var râh-ı Hakk'a olsun kurbân evvelâ (43/1)

Dil-i uşşâkın kâm almazsa dünyada ağyardan

Varıp meydan-ı mahşerde huzur-ı Hak'da du'âcı (89/4)

Budur Tevhîde-zârın du'âsı rûz ü şeb Hak'dan

Komasın Perverdigârım beni bir dem hemân sensiz (105/5)

Müsebba (yedili) nazım şekliyle yazılan şu şiirde ise; Allah'tan merhamet, rahmet istenmektedir:

Arzuhalin gönder yâre gayri yetdi cânıma

Değme niyaz kâr etmez Tevhîde amma cânânıma

Belki Hakk merhamet verir Hazret-i Sultânıma

Rahm edip efgânıma yetişirse imdadıma

Lûtf ile fahr ederim ben dâhi akranıma

Düşmez şânıma efendim cevr etme ey fedâkârım

Eyle müriüvvet kuluna gel benim devletlü sultânım (45/5)

2.1.2.8. Hâkem

“Hâkem; Allah'ın sıfatlarından biri olup hükmeden, karar veren hâkim anlamlarına gelir” (Karaman, 2006: 218). Allah hâkimdir. Her şeyin hükmünü O verir ve O hüküm vermeden hiçbir şey meydana gelmez.

Tevhîde Hanım'ın şu şiirinde yukarıdaki manaya uygun olarak “Hâkem” sıfatını ifade ettiği açıkça görülmektedir:

Cümle a'zâm heb senündür ben kimim ki yâ n'edem

Meyyiti hayy hayy meyyit eyleyensin ey Hakem

Gün be gün etmekdesin âcizlere fazl ü kerem

Ben niçe utanmadan diyem sana cânım fedâ (8/3)

2.1.2.9. Hâlık

“Hâlık, kudretiyle varlıkları izhâr eden ve irâdesiyle de onların bir kısmını diğerlerinden önce var eden demektir” (Konevi, 2011: 61).

Şair Divanı'nda "Hâlık" ism-i şerifini şöyle zikretmektedir:

Kur'ân'ında vasf edip Habîbîm dedi Hâlık

Kulun vasf etmesi küllî kabâhat yâ Resûlallâh (11/4)

Dört kitâbında seni vasf etmiş iken Hâlık

Kulun vasf eylemesi ne revâdır yâ Resûlallâh (13/8)

Bu günlerde hele iştiyâkı hatden aşmışdı

Ganî Hâlık 'atâ kıldı bu mahdumu anasına (35/3)

Keşkür tutmaz târik-i Mevleviler Hâlık'a hamd olsun

Sâye-i pîrde Tevhîde bir cânâ yokdur minnetim (137/5)

2.1.2.10. Hû

"Arapça "O" anlamında munfasıl zamir olup, ilâhî isimlerdendir, yani Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Allah'ın zâtını ifade eden, mutlak gayb olan hüviyetini ifade eder. Dervişler de zikir esnasında "Hû, Hû" lafzını kullanırlarmış" (Cebecioğlu, 2009: 282).

Divan'da:

Ol dürür iki cihânın serveri

Cümle peygamberlerin hem rehberi

Sen de âşık isen yâ Hû gel beri

Gitmiyor gönlümden el-an hey'eti

Âh ki mahşere kaldı o şâhın hasreti (17/2)

Kökü birdir her birisi bir gülistanın gülü

Dem çekip feryâd eder güle hakikat bülbülü

Cümlelerin maksudu Hakk'dır yâ Hû Tevhîde eyvâllah

Ol da bir açmış gülistânın tarîk-i Sünbülî (263/38)

şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2.11. Hudâ

“Hudâ; Arapça hidayete götürmek, doğru yolu göstermek, irşad etmek anlamlarında kullanılan bir kelimedir” (Cebecioğlu, 2009: 289).

Şair, Allah’ın ona şefaet etmesini, Allah’tan başka kimseye sırrını açmadığını ve derdinin dermanının yalnızca Allah’ta olduğunu söylemektedir:

Demezem bir kimseye gizli râzım

Hudâyâ sanadır arz-ı niyâzım

Ki sensin pâdişâhım çâre-sâzım

Înâyet eyle sübhânım inâyet (6/3)

Tevhîde Hanım dokuz numaralı münacaatın son mısralarında “Bugün tevbeye geldim Hudâyâ” nakaratını tekrarlayarak Allah’tan bağışlanma istemektedir:

Günâhım yedime aldım Hudâyâ

Dönüp dergâhına geldim Hûdâyâ

Gafûrsun eyle lûtfunla mağfur

Bugün ben tevbeye geldim Hudâyâ

Kulunu dergâhından redd etme yâ Rab

Önüme mâ sivâ sedd etme yâ Râb

Günâhım et beni redd etme yâ Rab

Bugün ben tevbeye geldim Hudâyâ (9/1-2)

Aşağıdaki beyitlerde ise Allah’ın kulunu kapısından çevirmediği ve kuluna karşı affedici, bağışlayıcı olduğu anlatılmaktadır:

Başdan aşdı zulmet-i emvâc-ı deryâ-yı günâh

Afv-ı eltâf-ı Hudâ’dan gayrı yok çâre-i penâh(388)

Yeter derse bu Tevhîde kapımda bir fakîrim

Aceb der mi Hudâ bilmem bana abd-i hakîrim (389)

Böyle bil Tevhîde kul ister Hudâ'sıdır veren

Ol Gafûr'dur hem Rahîm'dir afv ü gufrân iste sen (390)

2.1.2.12. Hayy

“Sözlükte diri, canlı anlamına gelen Hayy Allah’ın adlarından biri olup O ‘nun ezeli ve ebedi diriliğini bildirir” (Pala, 2015: 200). Kur’ân’ı Kerim’de Allah’ın her zaman diri olduğu ve O’ndan başka iman edilecek hiçbir ilâhın olmadığı söylenir.

Şair şu beyit de, her şeye gücü yeten Allah’tan mahşer gününde de kulunu selamete erdirmesini istemektedir:

Hazret-i Zehrâ ile rûz-ı cezâ da haşr edip

Darb-ı nutk ile halâs ede ânı Hayy ü İlâh (30/4)

2.1.2.13. Kâdir

“Kur’ân’da da bir çok ayette geçen kâdir kelimesi Allah’ın sıfatı olarak güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapabilen, âciz olmayan anlamlarında kullanılır” (Karaman, 2006: 354). Divanda aşağıdaki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

O nezâket teşebbüsümle alınca güftârı dile

Çün kâdir olamam ehl-i irfânıma karşı (148/3)

2.1.2.14. Kahr

“Allah’ın sıfatı olarak galip gelen, zelil eden, istediğini yapan, üstün gelen, gücü her şeyi kuşatan, kuvvet ve kudretine güç yetirilmeyen, yaratıkları dilediği gibi yöneten anlamlarına gelmektedir. Kahr kelimesi “kâhir” kelimesinin mübalağalı şeklidir” (Karaman, 2006: 357).

Tevhîde Hanım Divanı’nda iki yerde geçen Kahr ism-i şerifiyle Allah’tan yardım istenmektedir:

Bazısın câhil iken indinde makbul eyledin

Niçe mağrûr âlimi Kakhâr eden Mevlâ meded (3/3)

Ve:

Ne yüzüm var ki varam dergâhına yâr

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr

Ki kahr ü gazabın gösterme Kakhâr

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/1)

ifadesinde şair Allah'ın dergâhına varacak yüzünün olmadığını, Kakhâr sıfatıyla Allah'ın kahr ve gazabını göstermemesini istemektedir.

2.1.2.15. Kerîm

“Kerîm, kulun rızasını elde etmek için herhangi bir vesileye muhtaç olmadığı kimse demektir. Kerîm olan Allah cömertçe verir ve verdiği için de karşılık beklemez” (Konevi, 2011:135).

Münacattan alınan aşağıdaki kasidede şair; Allah'a Rahmân ve Rahîm ism-i şerifleriyle seslenerek kerim sahibi olan Allah'a hamd ve şükürler etmektedir:

Ey Rahmân ü ey Rahîm

Sensin anamdan erhamim

Ey pâdişâh-ı zü'l-kerîm

Hamdim sana şükrüm sana (7/8)

Aşağıdaki beyitte de şair, her işinde daima Allah'ın kerim olduğunu bu yüzden de her işinin başarıyla tamamlandığını söylemektedir:

Her umûrumda derim ben dâim Allâh kerîm

Feth olur bir yüzden elbet de atâ Allâh kerîm (436)

2.1.2.16. Mecîd

“Mecîd; şan ve şeref sahibi, hayrı, ihsânı, keremi ve lütfü bol olan demektir” (Karaman, 2006: 415). Şüphesiz ki Allah'ın şanı, şerefi, ihsânı tüm kâinatta kendini açıkça göstermektedir:

Ata bahş eylemiş sana bu şerefi Rabbü'l-Mecîd

Zevk ile geçsin eyyâmın her sâ'atde olsun sa'îd

Gün be gün olsun füzûn âlemde şân ü şöhretin

Eylesin Mevlâ senin eyyâmın her sâ'atde olsun sa'id (96/1-2)

Tevhîde Hanım'ın bu beyit de “Rabbü'l-Mecîd” tabiriyle yukarıdaki manaya uygun olarak “Mecîd” ism-i şerifini ifade ettiği açıktır.

2.1.2.17. Mevlâ

Sözlükte dost, şeyh, velî, mürşid, efendi anlamlarına gelen mevlâ kelimesi insanların her daim dostu olan, insanlara yardım eden Allah'ı ifade eder (Cebecioğlu, 2009: 432). Tevhîde Hanım Divanı'na başladığı münacaatta Allah'a “Mevlâ meded” diyerek Allah'tan yardım istemektedir:

Ey bu cümle kâinâtı var eden Mevlâ meded

On sekiz pin âlemi yaradan Mevlâ meded

Kimine devlet verip âlemde sultân eyledin

Ey kimine renc-i dertle zâr eden Mevlâ meded (3/1-2)

Bu manzumede ise şair, Allah'ın ya muradını vermesini ya da canını almasını istemektedir:

Bu mihnetler yeter olsun

Bu çeşmim nice bir dolsun

Gönül maksudunu bulsun

Ya Mevlâ murâdım versin

Yâhud gelsin cânım alsın (204/1)

2.1.2.18. Rab

“Arapça, terbiye eden, doyuran, yetiştiren vs. gibi anlamları olan Rab kelimesi Allah'ın zati ve rububi isimlerinden biridir” (Cebecioğlu, 2009: 506).

Şair mahşer gününde kullarını affetmesi için Allah’a Rab sıfatıyla yalvararak dua etmektedir:

Rûyimin karasına bakma yâ Rab

Mahşer halkına rüsvâ etme yâ Rab

Kulun Tevhideni nâra yakma yâ Rab

Ki sensin pâdişahlar pâdişahu (1/7)

Niçeleri adlinle nâra hükmeden

Niçe asîlere rahm ü lûtf eden

Niçesin kıldın selâmet her körpeden

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/5)

Şu manzumelerde ise şair bir haykırış içinde yâ Râb diyerek Allah’tan kullarının günahlarını affetmesini, kullarını kapısından geri çevirmemesini istemektedir:

Kulunu dergâhından redd etme yâ Râb

Önüme mâ sivâ sedd etme yâ Rab

Günâhım et beni redd etme yâ Rab

Bugün ben tevbeye geldim Hudâyâ (9/2)

Cürm ü isyân bî-nihâye eyledim yâ Rab meded

El-amân rûz-ı cezâda urma gel yüzümüze (103/5)

2.1.2.19. Rahîm

“Rahîm sözlükte, merhametli, esirgeyen, koruyan, acıyan, âhirette mü’min kullarına keremiyle muâmelede bulunan manalarına gelmektedir” (Devellioğlu, 1991: 1291).

Tevhîde Hanım şiirlerinde rahmet, merhamet sahibi olan bağışlamayı seven Allah’tan Râhim ism-i şerifiyle yardım istenmektedir:

Ey Rahmân ü ey Rahîm

Sensin anamdan erhamim

Ey pâdişâh-ı zü'l-kerîm

Hamdim sana şükrüm sana (7/8)

Ey benim cümleden olan erhamım

Cürmümü 'afv eyle benim yâ Rahîm

Kıl 'inâyet Tevhîde ey zü'l-Kerîm

Ruz-ı cezâda sen rahmet eyle (18/10)

Bu beyit de çok bağışlayıcı anlamına gelen Gafur ismiyle Rahim ism-i şerifi birlikte kullanılarak Allah'tan af dilenmektedir:

Böyle bil Tevhîde kul ister Hudâ'sıdır veren

Ol Gafûr'dur hem Rahîm'dir afv ü gufrân iste sen (390)

2.1.2.20. Rahmân

“Rahmân, ezelde bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve rahmet dileyen, sevdiğini ve sevmediğini ayırt etmeyerek bütün yarattıklarına sayısız nimet veren demektir” (Cebecioğlu, 2009: 52).

Tevhîde Hanım, Rahîm sıfatında olduğu gibi Rahmân ism-i şerifini de Allah'ın diğer isimleriyle birlikte kullanmıştır. Divan'dan alınan aşağıdaki şiirde Allah'ın rahman ve rahim isimleri kullanılıp Allah'a hamd ve şükürler edilmektedir:

Ey Rahmân ü ey Rahîm

Sensin anamdan erhamim

Ey pâdişâh-ı zü'l-kerîm

Hamdim sana şükrüm sana (7/8)

Şair şu beyit de ise divanına besmele-i şerifle başladığını, “hamd-i rahmân” tabiriyle de Allah'a şükür ettiğini ve Allah'ın ona verdikleri karşısında canını Allah yolunda kurban edebileceğini söylemektedir:

Hamd-i Rahmân eyleriz başlandı divân evvelâ

Bir cânım var râh-ı Hakk'a olsun kurbân evvelâ (43/1)

2.1.2.21. Rezzâk

“Rezzâk; mâden, bitki, hayvan ve insan gibi gıdalanan herkesi rızıklandıran ve onlara rızık veren demektir. Rezzâk'ın yaratıklarını rızıklandırmasında, onların imân veya küfür içinde bulunup bulunmaması mühim değildir” (Konevi, 2011: 73).

Tevhîde Hanım aşağıdaki şiirde, cümle kâinatı var eden Allah'ın tüm kâinatın Rezzâkı olduğunu, bütün fakir ve zenginlerin onun rızıkına muhtaç olduğunu söylemektedir:

Ey bu cümle kâinatı var eden Bâr-i Hudâ

Cümlenin Rezzâkısın muhtâc sana bâ-y ü gedâ

Sen yaratdın cismi cânı bana sen kıldın atâ

Ben niçe utanmadan diyem sana cânım fedâ (8/1)

2.1.2.22. Settâr

“Bir şeyi örtmek, saklamak anlamındaki “s-t-r” kökünden türeyen setîr, iffetli, örten ve gizleyen demektir” (Karaman, 2006: 590). Münacat kasidesinden alınan aşağıdaki şiirlerde şair ayıpları, kusurları örten, gizleyen Allah'tan “Settâr” ism-i şerifiyle şefaet ve rahmet istemektedir:

Eğer benim gibi pin pin günâhkâr

Günâh eylerse tekrar dahî tekrar

Ayıplar örtücü Settârsın ey yâr

Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı (1/1)

Niçeleri adlinle nâra hükmeden

Niçe asilere rahm ü lûtf eden

Niçesin kıldın selâmet her körpeden

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/4)

Şair bir başka beyitte de “settârü’-l uyûb” tabiriyle ayıpları örten, bağışlayan Allah’tan kullarının ayıplarını örtmesini istemektedir:

Bir takım miskinleriz desti tehî rûyu siyâh

Sen ki, Settârü’l-uyûbsun bakma gel aybımıza (103/6)

2.1.2.23. Vâhid

“Vâhid, Allah’ın sıfatlarından biri olup, O’nun bir tek olması anlamına gelmektedir” (Karaman, 2006: 678). Allah var olmak için hiçbir güce ihtiyaç duymamıştır ve kimsenin de gücü ona yetmez. Bu ilâhi sıfatın, divanda ki ifadelerinden biri de şu şekilde geçmektedir:

Bu Tevhîde kulun leyl ü nehâr derûnda efkârı

Günâhı çokluğun görmez umar ‘aşkın eder zârı

Muradım ver Ganî Sübhân ki sensin Vâhid ü Bârî

Umarız re’fetini pin bir ismin biri Merzûk (2/5)

2.1.2.24. Yezdân

“Yezdân sözlükte (Zerdüştlerde) hayır ilahı, manalarına gelmektedir. Kelime hûda gibi Farsça kökenlidir” (Ayverdi, 2008: 3464). Yezdân kelimesi divanda Allah isminin yerine kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyit de; Sultan Hâmid Hân’ın tahta oturmasını, Allah’ın onun tahta oturmasını mübarek eylemesini ve onu tüm hatalardan korumasını istemektedir:

Halîfe-i Resûl-i rûy-ı zemîn Âl-i Osman

Tahta cülûs etdi Sultân Hamid Hân

Hak mübârek eylesin taht-ı cülûsun

Hatâlardan hemân hıfz eylesin Yezdân (37/1-2)

Şu beyit de ise bilen, bilgili olmayan insanların aşk denizine varamadığı ve Allah’ın arifleri ve aşıkları sevdiği söylenmiştir:

Kişi ârif olmayınca bahr-i aşka dâlamaz

Divanda bunların dışında Cenâb-ı Kibriya, Cenâb-ı İzzet, Sübhân, Şah, Padişâh, İlâh ifadeleri kullanılmıştır. Bunun yanında Allah'a şükür ifadesi olarak kullanılan kelimeler de vardır. Bunlar; Hamdülillâh (Allah'a hamd olsun), Bihâmdillâh (Allah'a şükürler olsun), Alimallâh (Allah bilir), Hafazanallâh (Allah korusun) dır.

2.1.3. Melekler

“İslam dininin temel inanç esaslarından biri de meleklerle iman etmektir. Melekler; ruh gibi latif, nuranî, mahiyetleri Allah Teâlâ'ca malum, yaratılmış bir kısım kuvvetli varlıklardır. Meleklerin bir kısmı daima ibadetle, zikir ve tefekkür ile meşgul olur. Bir kısmı da yerde, göklerde bir hayli vazifeler ile meşgul bulunur. Melekler yemekten, içmekten, evlenmekten, doğup doğurmaktan uzaktırlar. Muhtelif şekillere girebilirler. Hak Teâlâ'nın emirlerine asla isyan etmezler, vazifelerini emroldukları şekilde yaparlar, kıyamete kadar bir kutsiyet içinde yaşar, manevî bir zevk ile vakit geçirirler” (Bilmen, 2003: 31).

Tevhîde Hanım Divanı'nda melekler için; melek, malik, mamelek (mülk), hurî, zebâni isimleri kullanılmıştır. Divanda melek bazen gökyüzündedir, bazen sevgili güzelliği yönünden meleğe benzetilir bazen de melekler sevgilinin güzelliğini kıskanan varlıklar şeklinde ele alınmıştır.

Melekler çok güzel varlıklar oldukları için divan şiirinde de sevgili güzelliği itibariyle meleğe benzetilmektedir. Tevhîde Hanım aşağıdaki manzumelerinde melek simalı diyerek sevgiliyi güzelliği itibariyle meleğe benzetmektedir:

Cin gibi çarpıp gideliden ey melek-sîmâ beni

Firâk-ı derd ü hasretle karalar bağlar ağlarım

Rüya mı hülya mıdı Tevhîde o demler şimden gerü

Eşk-i çeşmim dökerek cûlar misal çağlar ağlarım (245/20)

Ey melek simâlı yâr ülfeti tatlı güzel

Tâli-i yâver olan ikballi bahtlı güzel (126/1)

Olalı zülfünün âvâresi melek-simânın âlemde

Terahhüm eyleyecek mertebede bak sana ben hilâl oldum (135/2)

Aşağıdaki beyit de ise sevgilinin güzellik itibariyle melekleri bile hayrette bıraktığı anlatılmaktadır:

Vasfından âciz kalıp hayrân olur ins ü melek

Cismi âhû kirpiği tîğ kaşları tuğrâ mıdır (98/4)

Meleklerin gökyüzünde buldukları bilinmektedir. Şair aşağıdaki beyit de; insanların yerde, meleklerin ise gökyüzünde Allah'ın evini tavaf ettiklerini anlatmaktadır:

Tâvaf eder yerde insan gökde melekler bile

Ol Hakkın beyti üstünde mürgiyân eyler semâ (115/4)

2.1.3.1. Hûri ve Gilmân

“Gilmân tüyü ve bıyığı çıkmamış delikanlı anlamına gelir ve cennet hizmetkârları yerine kullanılır. Bunlar nurdan yaratılmış gençlerdir. Cennetliklerin her istediğini hemen hazır edecek bu süslü gençlerin dişilerine de huri denilir” (Pala, 2015: 167). Meleklerin hûri ve gilmândan ayrılan yönleri, dişilik ve erkekliklerinin olmamaları ve Allah tarafından ilahi emrin yerine getirilmesinde görevli nurâni varlıklar olmalarıdır. Huri ve Gilman divanda şöyle zikredilmektedir:

Her gördüğün dil-rûbâlara meyl edip su gibi akmam

Heves-i vashına dâir pakça sende gül kokmam

Âşık, aşağıdaki şiirlerde cihan melek ile dolu olsa da kendi sevdiğinden başka kimseye bakmayacağını söylemektedir:

Güzelim hûri gilmân ile dolsa cihân yine bakmam

Mâdem sende gönül nâmında bir cüz'i emânet var (66/3)

Bağlamaz Tevhîde meyli cihana

Kıyıp seni bakmaz hûri gilmâna

Ne mümkün meyl etmek gayrı cenâna

N'etdim ben de nedir bunda günâhım (201/4)

Zâtına intisâb etdim bakmam huriyle gilmâne

Tevhîde ednâ bendendir kıyas eyleme bigâne (149/9)

2.1.3.2. Zebânî

“Dünyadayken, Allah’ı inkâr etmenin ve emirlerini yerine getirmemenin sonucunda cehenneme girmeyi hak edenleri cehenneme atmakla görevli melektir. Zebânîler, Kur’ân-ı Kerîm’e göre son derece güçlü ve sert tabiatlıdırlar, Allah’ın emri dışında bir şey yapmazlar” (Serinsu vd., 2009: 398). Tevhîde Hanım Divanı’nda şu şekilde geçmektedir:

Ne hatdi var zebânîler semtime uğraya şâhım

Olunca hazretinde nim-işâret yâ Resûlallâh (11/8)

2.1.4. Dinî Kitaplar

Allah’ın tarih boyunca dinin emir ve yasaklarını kullarına bildirmek amacıyla peygamberler aracılığıyla gönderdiği dört kutsal kitap vardır. Dört kutsal kitaptan olan Kur’ân-ı Kerîm Hz. Muhammed’e, Zebûr Hz. Davud’a, Tevrât Hz. Musa’ya, İncil ise Hz. İsa’ya gönderilmiştir.

Tevhîde Hanım Divanı’nda bu dört kutsal kitap içerisinde ismi zikredilen sadece Kur’ân-ı Kerîm olmuştur. Dört kutsal kitap ise beyitlerde sadece “dört kitap” diye zikredilmektedir.

Allah dört kutsal kitapta Hz. Muhammed’in sıfatlarını, niteliklerini anlatmışken kulun Hz. Muhammed’i vasf etmesinin uygun olmayacağı beyit de şu şekilde zikredilmektedir:

Seni her kim ki tafsil ile ben medh ederim derse

Anın sözü ki billâhî hatâdır yâ Resûlallâh

Dört kitâbında seni vasf etmiş iken Hâlık

Kulun vasf eylemesi ne revâdır yâ Resûlallâh (13/7-8)

Bu beyit de ise, dört kutsal kitabın çok peygambere gönderildiği ama son kitap olan Kur'ân-ı Kerim'in ise yalnızca Hz. Muhammed için yazıldığı anlatılmaktadır:

Gerçi çok peygambere taksîm olundu dört kitâb

Mahsûsî Habîbullâh için yazıldı Furkân evvelâ (43/5)

Şair başka bir beyitte de âşığın âhının yerde kalmayacağını ve dört kutsal kitabı şahit tuttuğunu anlatmaktadır:

Âşık âhı yerde kalmaz Tevhîde sen de kayd eyle

Sen de hiç şek tutma cânâ şâhid tutdum dört kitâbı (76/6)

2.1.4.1. Kur'ân-ı Kerîm

“Kur'ân-ı Kerîm; dört semâvi kitabın en son indirileni olup vahiy yoluyla, Cebrail vasıtasıyla Peygamberimiz Hz. Muhammed'e gönderilmiştir. Diğer kutsal kitaplar bir kavme indirildiği halde Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlık için gönderilmiştir. Allah'ın varlığı ve birliğini delilleriyle ortaya koyan, insanlığın iki dünya saadetini ve hayatını düzenleyen, onlara kurtuluş yolunu gösteren Kur'ân-ı Kerîm için Mushâf, Kitâb, Furkân, Nûr vb. adlar da kullanılmaktadır” (Pala, 2015: 278).

Kur'ân-ı Kerîm Tevhîde Hanım'ın şiirlerinde Furkân, Kelamullâh, Kur'ân ve kitabımız şeklinde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın sözlerinin yer aldığı bir kitap olduğu, Hz. Muhammed için gönderildiği, Allah'ın Kelâm'ı olduğu, Hz. Osman zamanında çoğaltılıp dağıtılmaya başlandığı beyitlerde anlatılmaktadır:

Kur'ân'ında vasf edip Habîbim dedi Hâlık

Kulun vasf etmesi külli kabâhat yâ Resûlallâh (11/4)

Pâre pâre heb inen Kur'ân-ı cem etdi o şâh

Ne irfân kânı yaratmış fikr eyle girdigârı gör (21/3)

Geldiyse âhir zamânda gerçi Muhammed ümmeti

Kitâbımız ezeldiden yazıldı Kur'ân evvelâ

(157/3)

Kelâmullâh sözlükte, Allah'ın sözü anlamına gelmektedir (Uludağ, 2012: 209). Aşağıdaki beyitte de şair, yüce yaratıcının sözlerinin Kur'ân-ı Kerim'de eksik olmadığı anlamında kelâmullâhı zikretmektedir:

Var mıdır artık eksik hâşâ kelâmu'llâh'da hiç

Bak ne mevki'e getirmiş "Elif lâm mim râyı gör"

(21/4)

Furkân sözlükte hak ile bâtılı ayıran ayrıntılı bilgi demek olup Kur'ân ise bütün hakikatleri içeren özet ve gizli bilgi anlamlarında kullanılmaktadır (Uludağ, 2012:139).

Bu beyit de Kur'ân'ın diğer adının Furkân olduğu ve Hazreti Muhammed için yazıldığı zikredilmektedir:

Gerçi çok peygambere taksîm olundu dört kitâb

Mahsusî Habibullâh için yazıldı Furkân evvelâ

(43/5)

2.1.5. Âyet ve Hadisler

“Kur'ân-ı Kerim, İslâm dininin kabulü ile edebiyatımızın kaynakları arasına girmiş ve bu dönemden sonra yazılan her eserde Kur'ân'ın izi belirgin bir şekilde müşahede edilmiştir. Kur'ân; getirdiği inanç, ibadet ve ahlak esasları ile edebiyatımızda yeni eserlerin yazılmasına kaynaklık etmiş ve Kur'ân ayetleri edebî metinlerde iktibâs veya telmih yoluyla kullanılmıştır” (Güngör, 2006: 179). Tevhîde Hanım Divanı'nda ayetlere daha çok iktibas yoluyla başvurulmuştur. Divanda ayetlerin hepsi verilmeyip sadece birkaç kelimeyle değinilmiştir. Tevhîde Hanım Divanı'nda altı yerde ayet, üç yerde de hadis iktibas edilmiştir.

2.1.5.1. Âyetler

“Kur'ân-ı Kerim'in her bir cümlesine ayet denmekle birlikte sözlükte burhan, alamet, nişan, eser anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, birbirinden farklı gibi görünen şeylerin hakikat gözüyle bir ve bütün olarak görünmesidir. Çünkü bir anlamda, âyetler Allah'ın sıfatları olmakla beraber, zatının aynıdırlar” (Cebecioğlu, 2009: 69).

Tevhîde Hanım Divanı'nda; Rad, Fecr, Necm, Zümer, Araf ve Enbiya surelerinden altı ayet verilip bu ayetler iktibâs yoluyla aktarılmıştır.

2.1.5.1.1. Elif Lâm Mim Râ

Rad suresi birinci ayette “Elif lâm mim râ” ayeti yer almaktadır. Bu ayetteki harfler Kur’ânın harfleridir. Kur’ân-ı Kerîm. (Rad: 13/1). Aşağıdaki beyitte de bunların kutsal kitabın ayetleri olduğu ve bu kitapta eksiklik olmadığı, bu ayetlerin insanlar için hak ve hakikat olduğu anlatılmaktadır:

Var mıdır artuk eksik hâşâ kelâmu’llâhda hiç

Bak ne mevki’e getirmiş “Elif lâm mim râ” yı gör (21/4)

2.1.5.1.2. İrci

Aşağıdaki beyit de iktibas yoluyla alınan “sen o’ndan razı olarak o da senden razı olarak rabbine dön” .Kur’ân-ı Kerîm. (Fecr: 89/28) ayetine yer verilmiştir. Bu ayet de Allah’tan râzı olarak ve rızâsını kazanmış bulunarak O’na dönülmesi gerektiği anlatılmaktadır:

Görmeyip vefâ cihandan Mevlâ’nın tutup yolun

İşidip “irci’i” hitâbın ol dem de verdi Hakk’a cân (32/4)

2.1.5.1.3. Kâbe kavseyni ev ednâ

Aşağıdaki beyit de şair “Derken iki yay kadar veya daha yakın oluverdi” manasına gelen Necm suresi 9. ayetin bir bölümünü zikretmektedir. Şair, Hz. Muhammed’in Allah’ın huzurunda iki yay boyu yaklaşması anlamında “kâbe kavseyni ev ednâ” ifadesini kullanmaktadır:

Uyup bir demde “Kâbe Kavseyni evednâ”yı

Huzûr-ı Hak’da makbul-i recâsın yâ Resûlallâh (12/5)

2.1.5.1.4. Lâ taknetû

Kur’ân-ı Kerîm’den Zümer suresinden iktibas yoluyla alınan “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar”. Kur’ân-ı Kerîm. (Zümer: 39/53). ayeti Tevhîde Hanım Divanı’nda şu şekilde zikredilmiştir:

Rûyum siyâh geldim sana

Zenbim gören kalır tana

“Lâ taknetû” yeter bana

Hamdim sana şükürüm sana

(7/1)

2.1.5.1.5. Len terâni

Araf suresi 143. ayette Cenâb-ı Hak Hz. Musa'ya buyurmuştur ki; “Sen beni asla göremezsin”. Aşağıdaki beyitte de Hz. Musa'nın Allah'ın cemalini görme isteği ve onun bu isteğinin gerçekleşmeyeceği anlatılmaktadır. Hz. Musa Tur dağına geldiğinde Rabbi onunla konuşunca “Rabbim! Cemalini bana göster kendini göster, sana bakayım” der. Cenâb-ı Hak da “Sen beni asla göremeyeceksin” (len terâni) der. Kur'ân-ı Kerîm. (A'raf: 7/143). Bu ayet, Tevhîde Hanım Divanı'nda da iktibas yoluyla zikredilmektedir:

Verdin ey mihr bana sen “len terâni” den cevâb

Tûr-ı dil pin pâre oldu siyâh ü perişân oldum âh

(153/2)

2.1.5.1.6. Rahmeten li'l- âlemin

Tevhîde Hanım Divanı'nda Enbiya suresi 107. ayetten iktibas yoluyla alınan “Habibim seni de ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” ayeti zikredilmektedir. Hz. Muhammed, merhamet ve rahmet gereği, bütün âlemlerin, insanların ve cinlerin yani tüm varlıkların hayrı ve haklarının korunması için rahmet peygamberi olarak görevlendirilmiş bir peygamberdir. Ama beyit de Hz. Muhammed'den daha çok bütün kâinatın yaratıcısı olan Allah zikredilmektedir:

Kuluna rahm etsen Kerîmâ rahmetin mi eksilir

Rahmeten li'l-âlemînken sen hâşâ noksan mı gelir

(397)

2.1.5.2. Hadîsler

“Kelime anlamı “sonradan meydana gelen, yok iken var olan” demekse de bir istilâh olarak Peygamberimizin kutsal söz ve fiillerine denilir. Peygamberimizin sözlerine hadîs-i kavî, işlerine de hadîs-i fi'lî denir. Hadîslerin bir diğer çeşidi, değerlisi, mânâsı vahiy yoluyla peygamberimize ilhâm edilen hadistir ki hadîs-i kudsî (kutsal hadîs) adıyla bilinir” (Pala, 2015: 183). Tevhîde Hanım Divanı'nda iki hadis kullanılmıştır. Bunlardan biri de vahiy yoluyla peygamberimize ilhâm edilen kutsal hadistir.

2.1.5.2.1. El hayâü mine'l-îmân

“Hayâ kelimesi sözlükte; utanma, sıklıma, edep, ar anlamlarında kullanılmaktadır. Kişinin, Allah’a olan içten sevgi ve saygısından dolayı kötü, çirkin, ahlakdışı ve günah olan davranışlardan rahatsız olup onlardan kaçınması demektir” (Serinsu vd., 2009: 130). El hayâü mine'l-îmân hadisini şair Tevhîde Hanım aşağıdaki beyit de hayadan utanıp kızaran yüzün gül bahçesi gibi görünmesi münasebetiyle zikretmektedir:

“El hayâü mine'l-îmân” tahtına sultân olup

Hayâsından rûyındaki açılan gül-zârı gör (21/5)

2.1.5.2.2. Levlâk lemâ halakte'l-eflâk

Divanda “levlâk lemâ halakte'l-eflâk” yani sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım hadis-i kudîsi zikredilmektedir. Tasavvufta kullanılan bu hadis varlığın Hz. Muhammed için yaratıldığını anlatmak için kullanılır. Tevhîde Hanım kâinatın Hz. Muhammed’in şanı için yaratıldığını ve onun şerefının sonsuz olduğunu aşağıdaki beyit de zikretmektedir:

Delindi şânına levlâk lemâ halakte'l-eflâk

Şer'-i şerifi bâkîdir Muhammed Mustafa'nın (28/6)

2.1.6. Peygamberler

“Allah’ın kendi katından kullarına göndermiş olduğu inanç esaslarını, ibadet biçimlerini, ahlaki kuralları, tüm emir ve yasaklarını bildirmek, insanlara güzeli, doğruyu ve yanlış olan şeyleri açıklamak üzere görevlendirdiği ve vahiyle desteklediği seçilmiş insanlara peygamber denir. Peygamberlere iman Müslümanlığın şartlarındandır. İlk peygamber Hz. Âdem, son peygamber Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed’den sonra bir daha peygamber gelmeyecektir. Allah, her topluma bir peygamber göndermiştir. Kur’ân-ı Kerim, vermiş oldukları mücadeleyi çok önemli bulduğu bazı peygamberlerin kıssalarını anlatmıştır” (Serinsu vd, 2009 : 295).

Tevhîde Hanım divanda on bir peygamberden söz etmektedir. Bu peygamberler bazı özellikleriyle zikredilip, Kur’ân-ı Kerim’de geçen kıssalarına da telmihlerde bulunulmuştur. Divanda peygamberler için resûl, peygamber, enbiyâ ve nebi kelimeleri kullanılmıştır.

Peygamber, Allah'ın emirlerini insanlara haber veren demektir. Divanda peygamber kavramı şu şekilde zikredilmektedir:

Bir gece ma'nâda gördüm ben o şâhı

Kaplamış etrafını nûr-ı İlâhi

İns ü cin peygamberi yüzü mâhı

Gitmiyor gönlümden el-an hey'eti

Âh ki mahşere kaldı o şâhın hasreti (17/3)

Gerçi çok peygambere taksîm olundu dört kitâb

Mahsusî Habibullâh için yazıldı Furkân evvelâ (43/5)

Nebî ise sözlükte; haber veren, bilgi getiren, haberci peygamber anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2014: 1273). Nebi'nin çoğulu da enbiyadır.

Ey Hızır-İlyâs nebîler biliniz

Dünyâ ve ukbâda imdâd kılınız

Huzur-ı Hak'da yardım ediniz

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/4)

Niçe bin enbiyâlar evliyâlar anda

Hükm ile muntazırlar ulu dîvân da

Cümleye adl ü gafur edicisin ol anda

Aman yâ Rab yâ Gaffâr ü yâ Settâr (4/2)

Resûl; peygamber, elçi, yalvaç gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Devellioğlu, 1991: 1312). Divanda genel olarak Hz. Muhammed'i ifade etmek için kullanılmıştır:

Ol Bekir Sıddîk değil mi Resûle îmân eden

Hak yoluna cümle varın dağıdıp yağma eden (19/1)

Ol Resûlün ikinci yâri idi

İsm-i Şerîfi Ömer Fâruk idi

(20/1)

2.1.6.1. Hz. Hızır ve Hz. İlyas

Hz. Hızır; Hz. Musa döneminde yaşayan ve Allah tarafından kendisine ilahi bilginin öğretildiği, ölümsüzlük suyunu (âb-ı hayât) içip ölmeliğe kavuşan kişi olarak bilinmektedir. Peygamber veya velî olduğuna inanılmaktadır.

Hızır'ın İlyas Peygamber'e verilmiş bir lakap olduğu söylenmektedir. Onun Nûh, Musâ ya da İskender zamanlarında yaşadığı söylene de ölmeliğe kavuşmasının İskender zamanında gerçekleştiği görüşü yaygındır. Efsaneye göre Hızır, arkadaşı İlyâs ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunur ve ona kılavuzluk edip karanlıklar ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkarlar. Hızır ve İlyâs peygamberler bir su kenarında oturup yanlarındaki pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlar. Balık o sırada canlanıp suya atlar ve gözden kaybolur. Onlar da suyun âb-ı hayât olduğunu sezip içerler. Daha sonra İskender'e haber verseler de suyu bulamazlar. İnanişâ göre, âb-ı hayâtı (ölümsüzlük suyunu) içip ölümsüzlüğe ulaşan Hızır ile İlyas o günden sonra, Allah'ın emriyle dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlar. Kıyâmete kadar sürecek olan bu görevi İlyâs karada, Hızır'da denizde yerine getirir (Zavotçu, 2006: 221).

Hızır ve İlyâs'ın sıkıntıya düşen insanlara yardım ettiğine inanılır. Divanda Hz. Hızır ve İlyâs peygamberden dünyada ve ahirette yardım istenmektedir:

Ey Hızır-İlyâs nebîler biliniz

Dünyâ ve ukbâda imdâd kılınız

Huzur-ı Hak'da yardım ediniz

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle

(18/4)

2.1.6.2. Hz. İbrahim (Halil)

“Hayatı ve kıssaları hakkında Kur’ân-ı Kerim’de geniş malumat olan bir peygamberdir. Kavmini putlara tapmaktan uzaklaştırmaya çalışan ve Allah’a imana davet eden Hz. İbrahim, bu konuda Bâbil hükümdarı Nemrut ile mücadele eder. Nemrut onu cezalandırmak için büyük bir ateşe atar. Hz. İbrahim ateşe atıldığı sırada Cebrâil

(a.s) gelir ve ona hâcetini sorar. Hz. İbrahim: “Ben Allah’ın kuluyum; hâcetim O’nadır, sana değildir. Allah ne dilerse yapsın” şeklinde cevap verir. Bu olaydan sonra Hz. İbrahim’e Allah’ın dostu anlamında “Halîlullâh” denilir” (Pala, 2015: 225). Hz. İbrahim Tevhîde Hanım Divanı’nda hem Halîl sıfatıyla hem de atılacağı ateşin gülbahçesine dönmesi sebebiyle anılmaktadır:

Hazret-i Nûh tufanında niçe pin kâfiri kıldın helâk

Nârî İbrâhim Hâlil’e gül-zâr eden Mevla meded (3/7)

Milletindenim hem İbrahim Halil

Sana nârî gülistân etti Celîl

Vardığım anda huzura hor zelil

Rûz-ı cezâda şefâ’at eyle (18/5)

2.1.6.3. Hz. İsa

“Hz. İsa, İsrailoğulları’na gönderilen ve kendisine ilahî kitap olarak incil verilen, Kur’ân-ı Kerim’de Mesih, Kelimetullah ve Ruhullah adlarıyla tanıtılmış bir peygamberdir. Hz. İsa’nın annesi, İmran’ın kızı Meryem’dir. Hz. Âdem nasıl annesiz ve babasız yaratılmışsa, Hz. İsa da mucize eseri olarak babasız yaratılmıştır. Allah’ın izniyle beşikte iken konuşması, alaca hastalığını iyileştirmesi, doğuştan görmeyen insanların görmelerini sağlaması ve ölüyü diriltme gibi mucizelerle donatılmıştır” (Serinsu vd., 2009: 175).

Hz. İsa, Tevhîde Hanım Divanı’nda melekler tarafından dördüncü kat göğe çıkması münasebetiyle anlatılmaktadır:

Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ

Urûc-ı âsumân Hazret-i İsâ

Fakîr ü âcizi tapu kılırsa

Rûz-ı cezâda şefâ’at eyle (18/6)

2.1.6.4. Hz. Lokman

Divan şiirinde hikmetin sembolü olarak geçen şahsiyetlerden biri de Hz. Lokman'dır. Veli ve peygamber olduğu konusunda çeşitli fikirler vardır. Kur'ân-ı Kerim'in 31. Suresi onun adını taşır. Bu suredeki bir âyette kendisine hikmet verildiğinin söylenmesi, Lokman'ın hikmet sembolü bir şahsiyet olarak anılmasına sebep olmuştur. Kendisinin ölümden ve yaşlılıktan başka her derdin devasını ve bütün otların sırrının ne olduğunu bildiği yaygın rivayetler arasındadır (Canım, 2018: 312).

Divanda, iki farklı şiirde Hz. Lokman tabib olması yönüyle zikredilmiştir. Hz. Lokman'ın dünyaya bir kez daha gelse de aşıkların derdine çare bulamayacağı aşağıdaki şiirlerde anlatılmaktadır:

Fikrime geldikçe yârin kaşlarının kâresi

Didelerim karşısında olurdu mihmânesi

Gelse de Lokman cihâna olmaz bu derdin çâresi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi (53/4)

Gelse Lokman âleme bulmaz illet-i aşka devâ

Yâre varsa sinede açma tabîbe yâre aç (88/2)

2.1.6.5. Hz. Muhammed

Peygamberlerin sonuncusu olan ve rahmet peygamberi olarak bilinen Hz. Muhammed Tevhîde Hanım'ın beyitlerde en çok bahsettiği peygamberdir. Divanda onun için "Na't-ı Resûl" başlığıyla altı na't vardır. Hz. Muhammed divanda "Muhammed, Mustafâ, Halîl, Habîbullâh, Habîb-i Kibriyâ, Resûl, Resûlallâh, Şâh, Sultân, Tabîb, Efendi, Mevla, Arş-ı Livâ, Arş-ı Rahmân, Nûr-ı Hudâ, Nûr-ı Azam, Nûr-ı İlâhi, Pir-i Ekber, iki cihân serveri gibi isim ve sıfatlarla anılmaktadır. Hz. Muhammed ahlakı, yüksek himmeti, güzel huyu, kuvvetli irâdesi vb. birçok özelliğiyle şiirlere konu edilmiştir.

Aşağıdaki beyitlerde Hz. Muhammed'in gelişinin âşıklara sefa verdiği, onun gelişinin bütün dertlere devâ olduğu, yüzünün güzelliğinin de canlara sefa olduğu anlatılmaktadır:

Aşkında buldu aşıklar sefâsın yâ Resûlallâh

Yenilmez renc ü dertlere devâsın yâ Resûlallâh

Niçin bulmayalar derdin devâsın senden ey sultân

Tâbibimsin Habîb-i Kibriyâ'sın Resûlalâh (12/1-2)

Cemâlin şevki canlara sefadır yâ Resûlallâh

Sekâr-ı merhemîn derde devâdır yâ Resûlallâh (13/1)

Niçe canlara cânânsın niçe dertlere dermansın

Nim- nigâhın mücrimâna şifadır yâ Resûlallâh (13/2)

Şair bir beyitte de dünyada hiçbir şey yaratılmadan önce Allah'ın sevgilisi olan Hz. Muhammed'in yaratılıp sultan yapıldığını anlatmaktadır:

Yaradılmazdan mukaddem arş ü kürs ü arz semâ

Ol Habîbullâhı Mevlâ etdi sultân evvelâ (43/4)

Şair on iki numaralı şiirde "Kâbe kavseyni evednâ" diyerek, Hz. Muhammed'in Miraç'ta Allah'a iki yayın ucu kadar yakın olmasından söz etmektedir:

Uyup bir demde "Kâbe Kavseyni evednâ"yı

Huzûr-ı Hak'da makbul-i recâsın yâ Resûlallâh (12/5)

Şair Hz. Muhammed'den şefaata dilemektedir. "Şefaata, suçun bağışlanması için aracı olma demektir. En yüce şefaata Hz. Muhammed'dir. Kıyamet gününde ümmetinin bağışlanması için şefaatte bulunacaktır" (Pala, 2015: 423). Tevhîde Hanım "şefi'-i müznibânim" dediği yani günahkârların şefaata Hz. Muhammed'den kıyamet günü için şefaata dilemektedir:

Habîbîm âh tabibimsin Şefi'-i Müznibânim sensin

Cemi’i ümmetin içre bir âciz gedadır yâ Resûlallâh (13/6)

Ne hattı var seni Tevhîde-zâr meth ü beşâr etsin

Şefâ’at çün sana kasdı du’âdır yâ Resûlallâh (13/9)

Senin hâs ümmetin sana uyandır yâ Resûlallâh

Münafıklar seni inanmayandır yâ Resûlallâh (10/1)

Divanda Hz. Muhammed’den şefaât istendiği diğere şiirler şunlardır: (10/2), (10/3), (11/9), (11/10).

Şair bir beyit de Miraç gecesine de değinmektedir. “Miraç; Hz. Peygamber’in Recep ayının yirmi yedince gecesinde, Mekke’den Kudüs’teki Mescidi Aksa’ya götürülmesi ve oradan göğe yükseltilerek Allah’ın ayet ve olağanüstü nimetlerinin O’na gösterilmesidir” (Serinsu vd., 2009: 240). Tevhîde Hanım, Hz. Muhammed’in yüce şanını Miraç gecesinde gördüğünden ve bu yüce şanı Allah’ın O’na bahşettiğinden söz etmektedir:

Leyl-i mi’racda gördü ulüvv-i şânını sordu

Seni Allâh senâ etdi Resûlallâh ey dâna

Bi hamdi’llâh sana Tevhîde dünyâda mürîd oldu

Mu’inimsin rûz-ı mahşer yâ Hazret-i Mevlânâ (256/31)

Hz. Muhammed bazı beyitlerde ise “Nûr-ı Azam, Nûr-ı İlâhî” kavramlarıyla zikredilmektedir:

Sen ol bir nûr-ı a’zam yanar pervanedir gönlüm

Ki bir şem dahî varıp dolanmaz yâ Resûlallâh (14/3)

Bir gecede ma’nâda gördüm ben o şâhi

Kaplamış etrâfını nûr-ı İlâhi

İns ü cin peygamberi yüzü mâhi

Gitmiyor gönlümden el-an hey'eti

Âh ki mahşere kaldı o şâhın hasreti

(17/3)

2.1.6.6. Hz. Musa

İsrailoğullarına gönderilmiş olan Hz. Musa'nın kelîm ve kelîmullah sıfatları vardır. Dört kutsal kitaptan olan Tevrat' ta Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Divan şiirinde ejderha olabilen asâsı, Kızıldeniz'i yarması, Firavunla mücadelesi, Hızır ile arkadaşlığı, ejderha olabilen asâsı, ağaçtan çıkan ateşin Allah'ın tecellîsi olduğunu öğrenmesi ve Allah ile konuşması ile anılmaktadır (Zavotçu, 2013: 516).

Divanda Hz. Musa, bir beyit de hem ismen hem de “ Tur Dağı'ndaki” mucizesiyle ele alınmaktadır. “Hz. Musa, Mısır'a dönmek üzere ailesi ve iki çocuğuyla yola çıktığında Tûr-ı Sinâ'ya yaklaştığı zaman şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaşır, yolunu şaşırır. O sırada uzakta bir ateş gözüne ilişir. Ateşe yaklaşıncı onun bir ağaç tepesinde olduğunu görünce korkarak geri dönmek ister. O zaman ağaçtan “Yâ Musa” Ben âlemlerin Rabbi olan Allâh'ım diye bir nida gelir. Musa secdeye varır. Bu sırada ikinci bir nidâ ile gelir: “Yâ Musa, ben senin Rabbinim, nalınlarını çıkar. Sen Tûvâ denilen kutsamış vadidesin. O zaman Mûsâ da “Yâ Rabbi! Bana Zat'ımı göster, sana bakayım” der. Allah da “ Sen beni göremezsın” der. “Fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün” buyurur. Allah dağa tecelli eder. Dağ parçalanır ve Hz. Musa bayılıp düşer. Bu mülâkattan sonra Hz. Musâ'ya Kelimullah denilir” (Pala, 2015: 335).

Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ

Urûc-ı âsumân Hazret-i İsâ

Fakîr ü âcizi tapu kılırsa

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle

(18/6)

2.1.6.7. Hz. Nûh

“Hz. Nûh, puta tapan kavmini doğru yola çağırması, buna karşılık kavmi ona eziyet edince, Allah'ın gazabıyla gelen tufandan, inananlarla birlikte kendi yaptığı gemiye binmek suretiyle kurtulur. Gemiye aldığı inananlar ve birer çift hayvanlar dışında yeryüzündeki bütün insan ve hayvanlar yok olur. Böylece altı ay süren tufanın

ardından gemi bir rivayete göre Cudi Dağı'nın üzerine oturur ve gemide bulunan canlılar kurtulur" (Taberî, 1991: 236-256).

Tevhîde Hanım Divanı'nda Hz. Nûh iki beyitte zikredilmiştir. Beyitlerde Hz. Nûh tufan dolayısıyla anılmaktadır ve mahşer günü için Hz. Nûh'tan şefaet istenmektedir:

Hz. Nûh tufanında niçe pin kâfiri kıldın helâk

Nâr-ı İbrâhim Halil'e gül-zâr eden Mevlâ meded (3/7)

Peygamberler atası ey Nûh Resûl

Mücrimânız var bizde bî-hâd kusûr

Çevirip rûy etme bizi sağ sol

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/3)

2.1.6.8. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman yeryüzünde pek az insan, hatta peygambere kısmet olan olağanüstü bir güce ve saltanata sahip olmuştur. Hayvanların dilini bilmesi, rüzgarın gücünden yararlanarak çok uzun mesafeleri az bir zamanda aşması ve insanlara olduğu kadar cinlere de hükmetmesi gibi özellikleriyle anılan bir peygamberdir (Canım, 2018: 220).

Hz. Süleyman Tevhîde Hanım'ın şiirinde; hükümdarlığı, mührü ve karınca ile konuşması münasebetiyle anılmaktadır. Şair iki beyit de Hz. Süleyman'ın mührüne telmihte bulunmuştur. "Hz. Süleyman'ın üzerinde "İsm-i A'zam" yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzden taşı kibrit-i ahmer'den olup bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğmişlerdir" (Pala, 2015: 411).

Kimine mührü verip Sûltân Süleymân eyledin

Ey kiminin Mansûr-veş dâr eden Mevlâ meded (3/5)

Âşıkların hicrini görmüş iken lâkin yine

Zemm olurlar bimezem mühr-i Süleyman sende mi (132/5)

Şair yüz kırk dokuzuncu gazelde Hz. Süleyman'la karınca meselesine telmihte bulunmuştur. “Birgün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karıncaların beyinin diğer karıncalara “*Kaçınız! Süleymân'ın orduları sizi ezmesin*” dediğini duyar. Bunun üzerine Hz. Süleyman gülümser ve karıncaların beyini yanına davet eder. Karınca beyi, kendince çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete gelir. Hz. Süleyman'ın duasıyla bu but bereketlenir ve bütün ordu, yarısından doyar. Geri kalan yarısını karıncaya iade eder ve ondan öğütler ister” (Pala, 2015: 412).

Ne lâyıkdır ki verdiği hediyesi o sultâne

Çekirge bududur mûrun getürdüğü Süleymâne (149/6)

2.1.6.9. Hz. Şit

“Hz. Şit'in; Şam'da doğduğu, Hz. Âdem'in çocuklarının en güzeli ve en üstünü olduğu, Hz. Âdem'e çok benzediği, Hz. Âdem tarafından çok sevildiği, hayatını Şam'da veya Mekke'de geçirdiği, her yıl haccettiği ve bu esnada Kâbe'yi imar ettiği kaynaklarda hakkında verilen bilgilerdendir” (Canım, 2018: 225). Şair, mahşer günü için Hz. Şit'ten şefaath istemektedir:

Niyâzım sana ey Resûl Şit

Arz-ı mahşerde dâdımı işit

Var mücrimler için sen de bir işâret

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/2)

2.1.6.10. Hz. Yusuf

“Divan şiirinde çok anılan peygamberlerden biri Hz. Yusuf'tur. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir, hatta sevgili Yûsuf-ı sâni (İkinci Yusuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Yakup'tan ayrılığı, köle iken Mısır'a sultân oluşu ve kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur” (Pala, 2015: 484).

Tevhîde Hanım Divan'da, Yusuf peygamberi güzelliği sebebiyle zikretmektedir:

Elkabın Yûsuf-ı sâni yazıp vasfını gönderdim

Demiş bu şâire kimdir hem etdim bu haberdan haz (114/5)

Geldi şaka ederek misk şakâyık

Dedim bu meclise cilveli layık

Hüsnün Yusuf açmaz hava bulanık

Yıldız nerede kaldı görünmez oldu (214/5)

2.1.7. Dört Halife (Çehâr-Yâr)

Tevhîde Hanım Divanı'nda dört büyük halife olan Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in isimlerini anmıştır. Tevhîde Hanım divanda dört halifeyle ilgili "Hazret-i Bekir Sıddîk Hakkında, Hazret-i Ömer Radıyallâh Hakkında, Hazret-i Osman Radıyallâh Hakkında ve Hazret-i Ali Kerremallâhü Vechehü Hakkında" başlıklı şiirler yazarak dört halifeden saygıyla bahsedip, her bir halifenin önemli vasıflarını anlatmaktadır. Divanda on sekiz no'lu "Sair Peygamberlere Niyaz" başlıklı şiirde bu dört halifenin isimleri söylenip, bütün herkesin onları sevdiği ve onları veli bildiği anlatılmaktadır:

Ey Bekr-i Sıddîk Ömer Osman Ali

Cümlesin sevenleriz bildik velî

Ey Hasan Hüseyin şehidler rehberi

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/8)

2.1.7.1. Hz. Ebû Bekir

İlk halife olan Hz. Ebû Bekir, Tevhîde Hanım Divanı'nda "Hazret-i Bekir Sıddîk Hakkında" başlıklı şiirde övgüyle anlatılmaktadır. Başlıkta ve şiirdeki iki beyit de "Sıddîk" kelimesi kullanılmıştır. "Hz. Ebû Bekir , Hz. Muhammed'i ilk doğrulayan kişi anlamında Sıddîk sıfatıyla anılıp bu sıfatla tanınmıştır" (Zavotçu, 2013: 208). Sıddîk kelimesiyle Hz. Ebû Bekir'in sözüne sadık biri olduğu anlatılmaktadır:

Ol Bekîr Sıddîk değil mi Resûle îmân eden

Hak yoluna cümle varın dağıdıp yağma eden (19/1)

Var mıdır gelmiş cihana Bekr-i Sıddîk gibi

Dünyâda meskânını gül iken külhân eden (19/6)

Şair aşağıdaki beyit de Hz. Ebû Bekiri, halife Harun Reşid zamanında yaşayan Allah aşkının sarhoşu, büyük bir zat olan Behrül Dâne'ye benzetmektedir:

Ey Tevhîde ne kadar vasf eylesen ol şâhî sen

Farkı yok derler sana elbette Behrül Dâne'den (19/7)

Şair şiirde genel olarak Hz. Ebû Bekir'i cömertliği, kahramanlığı, vefası, sadakatli olması ve Hz. Muhammed'e iman etmesi gibi yönleriyle zikretmektedir:

Bî-hat mâl ü emlâke mâlik iken ol insân

Soyunup atlasını libâsdan kendisin üryân eden (19/2)

Kilim giydiler anıncün cennet semâ ehli kamu

Ol durur kilim ile vücûdun pinhân eden (19/3)

Değişip bir pula cihânın malını emlâkini

Ol durur aşk âteşinden ciğerin büryân eden (19/4)

2.1.7.2. Hz. Ömer

Hz. Ömer Tevhîde Hanım Divanı'nda, Hz. Muhammed'in ikinci halifesi olması, Farûk lakabının olması, İslam ordusuna kuvvet vermesi, Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olması, hak ve batılı ayırmada adaletli olması, yiğitlik ve cömertlikte bütün herkese lutf edip fedakâr olması gibi yönleriyle anılmaktadır.

Hz. Ömer'in lakabının Fârûk olmasının nedeni, “on seneyi aşkın bir zamanda yürüttüğü halifeliği döneminde asla adaletten ayrılmadığı için kendisine “Fârûk” (haklıyı haksızdan ayıran) lakabı verilmiştir” (Pala, 2015: 367).

Ol Resûlün ikinci yâri idi

İsm-i Şerîf-i Ömer Fârûk idi (20/1)

Geldi İslâm'a Ömer hazretleri

Leşker-i İslâm'a kuvvet yürüdi (20/2)

Bekr-i Sıddîk'den sonra halife oldu ol şâh

Hükümünde kurt ile koyun yürüdi (20/3)

Hz. Ömer'in zikredildiği diğer beyitler şunlardır: (20/4-5-6).

2.1.7.3. Hz. Osman

Hz. Muhammed'in üçüncü halifesi olan Hz. Osman divanda, "Hazret-i Osman Radıyallâh Hakkında" başlıklı şiirde, Hz. Muhammed'e damad olması, zinnûr olması, beş vaktini namaz ile geçirmesi, Kurân-ı Kerim'i çoğaltması, haya ve ilim sahibi olması gibi nedenlerle anılmaktadır:

Ol Resûl hazretine dâmâd olan dildârı gör

Ne irfân kânu yaratmış Hazret-i Osman zi'n-nûru

Hatm ile edâ ederdi beş vaktini ol âlişân

Seyr edip rûyındaki berk uran envârı gör

Pâre pâre heb inen Kur'an'ı cem etdi o şâh

Ne irfân kânu yaratmış fikr eyle girdigârı gör (21/1-2-3)

Hz. Osman divanda şu beyitlerde de zikredilmiştir: (21/4-5-6)

2.1.7.4. Hz. Ali

"Hz. Ali; Hz. Muhammed'in amcazadesi ve damadıdır. Soyu anne ve baba tarafından peygamber soyuyla birleşir. İslam dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. 8-10 yaşlarındayken İslam'ı kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için "kerremallâhu veche" diye tazim edilir. Lakabı esedu'llâh (Allah'ın aslanı), el Gâlib (üstün gelen), ve Haydar (aslan) dır. Düldül olan atı ve çatal uçlu kılıcı zülfikâr dolayısıyla divan edebiyatında çokça övülür" (Pala, 2015: 19).

Hiz. Ali Tevhîde Hanım Divanı'nda, "Hazret-i Alî Kerremallâhü Vechehû Hakkında" başlıklı şiirde Hiz. Muhammed'e damad olması, kafirlere karşı korkusuzluğu, kahramanlığı, zülfükâr adlı kılıcı, Düldül adlı atı ve aslan olan lakabıyla anılmaktadır:

Ol Resûlün dâmâdı gel cânım cânânım Ali

Hem şecâ'atde hem sehâvet de ehl-i irfânım Ali

Niçe yüz pin kâfire vermeyip bir dem amân

Cümlesin bir na'rada kıran kahramânım Ali

Takınıp ol Zülfikârı hem binince Düldüle

Dedi Hak burûc ü kal'aları yıkan arslanım Ali (22/1-2-3)

Şairin şiirde Hiz. Ali'ye olan sevgisi göze çarpmaktadır. Şair; Hiz. Ali'nin yüzünü görmek istediğini, gönlünün ve divanının daima Ali'yi arzuladığını, kanının Hiz. Ali'ye helal olduğunu, mahşer günü Hiz. Ali'nin imdadına gelmesini söyleyerek Hiz. Ali'den şefaât istemektedir:

Gelmedim vaktinde şâhım görmedim didârını

Dâima aşkındürür sînemde külhânım Alî

Bârî ma'nâda göster didârını şâhım bana

Seni arzu eder dâim dil ü dîvânım Alî

Dâhî yetmez mi benim hadden tecâvüz etdiğim

Zülfikârınla katl eyle helâl olsun kânım Ali

Havz-ı kevserle eriş mahşerde gel imdâdına

Yanmasın rûz-ı cezâda sîne-i sûzânım Ali (22/4-5-6-7)

2.1.8. Sahabeler

“Arapçada sahabi kelimesinin çoğulu sahabedir. Sahabe ile eş anlamlı olarak kullanılan ‘ashab’ kelimesi ise ‘arkadaş’ anlamına gelen sahip kelimesinin çoğuludur” (Serinsu vd., 2009: 319).

Tevhîde Hanım Divanı’nda sahabelerden; Hz. Ayşe, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in adı zikredilmektedir. “Peygamberimiz, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’den müteşekkil beş kişiye Âl-i Abâ da denilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de “ Ey ehl-i beyt! Allah, sizden kiri ve günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister (Ahzâb/33).” buyurulmuştur. Âyette geçen “ehl-i beyt”in Âl-i Abâ olduğu söylenir. Buradan yola çıkılarak “abâ altına alınanlar” anlamında Peygamberimiz, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’den müteşekkil beş kişiye Âl-i Abâ denilmiştir” (Pala, 2015: 19).

2.1.8.1. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Tevhîde Hanım “Hazret-i Hasan ve Hüseyin Radiyallâh Hakkında” başlıklı şiirde Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan’ı birlikte zikredip, ikisinin de acımasızca öldürülmeleriyle ilgili telmihte bulunmaktadır.

“Dördüncü halife olan Hz. Hasan, Hz. Ali’nin büyük oğlu olup aynı zamanda Hz. Muhammed’in torunudur. Lakabı Müctebâ’dır. Muâviye kendinden sonra yerine Hasan’ı halife yapacağını halka duyurunca, oğlu Yezîd Şam’dan Medine’ye zehir gönderir ve Hz. Hasan’ın hanımını çeşitli vaadlerle kandırarak kocasını zehirletir” (Zavotçu, 2006: 213). Hz. Hasan divanda Yezîd tarafından öldürülmesi münasebetiyle anılmaktadır. Hz. Hüseyin ise Kerbelâ’da Şibr tarafından şehit edilmesi nedeniyle zikredilmektedir:

Ol Hasan hazretlerine zehr içirdi eşkiyâ

Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehîd-i Kerbelâ

Ummasın Yezîd şefâ’at etmez Muhammed Mustafâ

Hem su vermez havz-ı kevserden ‘Aliyyü’l-Murtazâ

Nûr-ı Hakk’a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Haşre dek kan ağlasınlar ‘âşık-ı bî-çâreler

Kanlı pîreheni gelince mahşerin meydânına
Ehl-i mahşer hayrân kalır Fâtıma efgânına
Ne yüz ile varıcek bilmem Hakk'ın divânına
Yâ ilâhi koyma Şibr-i mel'ûnu cinânına
Nûr-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler
Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı âvâreler (23/3-4)

2.1.8.2. Hz. Ayşe

“Hz. Muhammed’in eşi olan Hz. Ayşe Hz. Ebûbekir’in kızıdır. Hz. Ayşe, Hz. Muhammed ile evlendikten sonra “müminlerin annesi” unvanını alarak üstün bir konuma kavuşmuştur. Hz. Muhammed’den iki bin iki yüz on hadis rivayet ederek “muksirun” denilen çok hadis rivayet eden sahabeler gurubuna girmiştir. Sahabenin en büyük alimlerinden olduğu söylenmiştir” (Serinsu vd., 2009: 28). Divanda şair, “ Ey anamız Âişe Fâtıma” diyerek, Hz. Ayşe ve Hz. Fatıma’dan mahşer günü için şefaht ister:

Ey anamız Âişe Fâtıma
Yok sevâbım ‘ömrüm erdi hâtıme
Allâh ‘aşkına eriş imdadıma
Rûz-ı cezâda şefâ’at eyle (18/9)

2.1.8.3. Hz. Fatma

“Hz. Muhammed ve Hz. Hatice’nin kızı olup dört kızın küçüğüdür. Hz. Ali ile evlenir, üç oğlu ve iki kızı olur. İçlerinden Hasan ve Hüseyin yaşar. Fâtımanın yüzü çok beyaz olduğundan “zehrâ” lakabıyla anılmıştır” (Pala, 2015: 149).

Tevhîde Hanım Divanı’nda yirmi üç no’lu şiirde mahşer gününde Hz. Hüseyin’in kanlı gömleğini göreceğ olan Hz. Fâtıma’nın, feryat figanlarına bütün mahşer halkının hayran kalacağı anlatılmaktadır:

Kanlı pîreheni gelince mahşerin meydânına
Ehl-i mahşer hayrân kalır Fâtıma efgânına

Ne yüz ile varıcak bilmem Hakk'ın dîvânına

Yâ ilâhi koyma Şibr-i mel'ûnu cinânına

Nûr-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Haşre dek kan ağlasınlar 'âşık-ı âvâreler (23/4)

Aşağıdaki beyitte ise Hz. Fatma'nın "zehrâ" lakabı zikredilmektedir.

Hazret-i Zehrâ ile rûz-ı cezâda haşr edip

Darb-ı nutk ile halâs ede ânı Hayy ü İlâh (30/4)

2.1.9. Kaza ve Kader

"Kâinatta her ne meydana gelirse mutlaka Hak Teâlâ'nın bilmesiyle, dilemesiyle, yaratması ile meydana gelir. Bu sebeple herhangi bir şeyin muayyen bir şekilde meydana gelmesini Cenâb-ı Hakk'ın ezelde dilemiş olmasına "kader" denir. Hak Teâlâ'nın böylece dilemiş olduğu herhangi bir şeyi zamanı gelince meydana getirmesine de "kazâ" denilir" (Bilmen, 2003: 36). Tevhîde Hanım'ın şiirinde kaza ve kader; "baht, baht-ı siyah, baht-ı kara, tâli, felek, yıldız, baht, çarh-ı gaddâr, takdir-i ilâhi" gibi kelimelerle beyitlerde sıklıkla anılmaktadır:

Tâli'im yâver değil bahtım siyâh

Olmada günden güne hâlim tebâh

Böyle yazmış alnıma takdir-i ilâh

Ben kime kimden şikâyet eyleyem

Cânıma kâr eyledi derd ü keder

Olmada günden güne hâlim beter

Böyle imiş anladım hükm-i kader

Ben kime kimden şikâyet eyleyem (164/2-3)

Şair, aşağıdaki şiirlerde kadere boyun eğdiğini, kaderinin böyle olduğunu, elinden bir şey gelmediğini ifade etmektedir:

Siyahlar giyeyim yaşlıyım yaşlı

Derûnum âh eder gözlerim yaşlı

Kader böyle imiş bilmedim aslı

Âh bana olan hâller aceb kime oldu (222/3)

Bilirim kaderimi kaderimce sarıldım lûtf-ı dâmâne

Kabul olmazsa niyâzım meskenimdir şifâhâne (149/8)

Aşağıdaki beyitte, şair kazayı ok'a benzetmektedir. Sevgilinin kaşları ve kirpiğinin âşık üzerinde kılıç etkisi yaptığı ve âşığın katline neden olduğu anlatılmaktadır:

Kaşların çifte tabanca kirpiği tığ-i kazâ

'Âşıkın katline ferman yazarsın çeşmi cellâd (81/2)

Şair divanda genel olarak kendi kaderinden bahsettiği yerlerde baht-ı kara, baht-ı siyâh ifadelerini kullanır. Şair; annesi, kocası, mürşidi ve çocuğunun ölümünü görmüş biri olarak talihinin kötü olduğunu şiirlerinde belirtmektedir:

Kara bahtımdır Tevhîde her demde nâlân eyleyen

Kime bühtân edeyim etdi beni nâ-kâm deyû (146/7)

Âsumana çıkdı bu âh ile vâhım

Güldürmedi gitdi baht-ı siyâhım

Câna kâr etdi cevrin ey mâhım

N'etdim ben de nedir bunda günâhım (201/1)

Şair kimi beyitlerde ise burç, yıldız, tâlî, necm ifadelerini kullanarak yıldızların insanın kaderinde etkisinin olduğunu anlatmaktadır:

Necm-i bahtım tâlî'i burc-ı nuhûsetdir bana

Kûşe-i uzletde meskân ister istirâhatdir bana (322)

Olma bundan sonra Tevhîde melûl hiç çekme gâm

Hamdulillâh tâli’-i dûn yatdı bahtım sökdü şafak (120/6)

Şair şikayetini felek ile de dile getirmektedir. Tevhîde Hanım bazı beyitlerde kader yerine felek tabirini kullandığı gibi felekle kaderi birlikte kullandığı beyitler de vardır. Şair için felek zalimdir:

Felekle kaderin etdiğini bana dünya kim etti

Düşün de Tevhîde bil sen yâre isnâd etme bir dâhi (93/5)

2.1.9.1. Ahiret ve Ahiret İle İlgili Kavramlar

2.1.9.1.1. Ahiret

“Ahiret, bu dünyadan sonraki sonsuz âlemdir. Ahiretin vaki olacağı, Kur’an-ı Mübin’in ayetleri, Hz. Muhammed’in hadisleri ve bütün ümmetin icmaı ile sabittir. Diğer bütün peygamberler de bu hakikati ümmetlerine haber vermişlerdir. Bu sebeple ahirete iman, pek büyük bir vazifedir, bütün dinlerce pek mühim bir iman esasıdır” (Bilmen, 2003: 33). Divanda ahiret, “dâr-ı dünyâ, ahiret, iki cihân, bekâ, fenâ, fâni” gibi isimlerle zikredilmektedir.

Şair “Târih-i Velâdet-i Kendi Kerîmem” başlıklı şiirde kendi kızının ölümünü dolayısıyla ahireti zikretmektedir:

Çekip el dâr-ı dünyâ âhiretten

Hûda’nın çâker olsun kapısında

Şair dünyanın fâni olduğunu, fâni olan dünya hayatına aldanılmaması gerektiğini fenâ, bekâ tezadı yaparak anlatmaktadır. Ahiret hayatının bâki yani sonsuzluğu karşısında dünya hayatının fâni olduğunu şöyle zikretmektedir:

Gel ey biçâre gönlüm gel ferâgat kıl bu sevdâyı

Bekâsı yok fenadır bu ko elden kuru gavgâyı

Be n’eylersin sevip de fâni dünyâda Leylâ’yı

Yürü Mevlâ’yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/3)

Niçe bir aldanıp dünyâya uyarsın nefsine dâim

Ne ihsânına aldandın bu gaddar fâni dünyanın (28/3)

Şair şu beyitte ise, dünyada rahat etmenin pek mümkün olmadığını anlatmaktadır:

Ne lâyük bu fenâ içre ki etmek râhatı ârâm

Koyup zühdü ve takvâyı çerisi olma şeytânın (28/8)

2.1.9.1.2. Ahir Zaman

“Ahir zaman, Hz. Muhammed’den kıyamete kadar olan zamandır. Daha önce diğer seyyârelerin devrinin yaşandığı, son olarak da bin yıl sürecek olan “Devr-i Kamer”in yaşanmakta olduğuna inanılmaktadır” (Kurnaz, 1996: 77). Divanda, Hz. Muhammed’in ümmetinin ahir zamanda geldiği söylenmektedir:

Geldiyse âhir zamânda gerçi Muhammed ümmeti

Kitabımız ezeli den yazıldı Kur’an evvelâ (157/3)

2.1.9.1.3. Kıyamet (Haşr, Mahşer)

“Kıyamet kelimesi sözlükte; dünyada öldükten sonra geçici olarak ulvi ve süfli bir hayat yaşamak üzere dirilmek anlamına gelmektedir” (Uludağ, 2012: 217). Kıyamet kavramı Tevhîde Hanım’ın şiirlerinde; “rûz-ı haşr, haşr, rûz-ı mahşer, mahşer, arz-ı mahşer, ehl-i mahşer” gibi ifadelerle anılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde mahşer gününde Hz. Muhammed’den, peygamberlerden ve diğer din büyüklerinden günahların affı için yardım istenmektedir. Bir beyitte de “Sırat” tan söz edilmektedir:

Rûy-ı siyâhımla şâhım varıcak arz-ı mahşerde

Meğer senden ola lûtf ü yâ Resûlallâh (11/7)

Havz-ı kevserle eriş mahşerde gel imdadıma

Yanmasın rûz-ı cezâda sîne-i sûzânım Alî (22/7)

Günâhım haddi bî-pâyân be-gâyet şerm-sârım

Umar Tevhîde ihsânın akıdıp çeşm-i hûn-rîzi

Meded dünyâda imdâdın rûz-ı mahşer şefâ'atin

Umarım gayet mücrimin aman yâ Şems-i Tebrizî (257/32)

Divanda kıyamet hem dünyanın sonu hem de divan şiirindeki sevgili için de kullanılmaktadır. Şair, dünyada fitneler koparan sevgiliyle mahşer gününde buluşacaklarını söyler:

Ciğirim hûn eyledi derd-i hicrinle melâl

Gayrı iflâh olması Tevhîdenin emr-i muhâl

Rûz-ı mahşerde edelim yâr seninle hasbihâl

Seni yokdan var eden Hakk'a emânet eyledim (219/4)

Çekerek bunca dem cevrin cânâ nihâyet yok mudur

Mahşere gelmez misin yârın kıyâmet yok mudur (329)

2.1.9.1.4. Haşr

“Kıyamette insanların bir araya toplanmasına haşr denilir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu ad ile bir sûre vardır. Haşre dek, haşre değin, haşır-neşir gibi kalıplaşmış kullanımlar ile kıyamet kestedilmektedir” (Pala, 2015: 196). Haşr kelimesi divanda hem dini boyutuyla hem de mahşer günü sevgili ile buluşmak münasebetiyle zikredilmektedir:

Aceb görür mü dîdelerim bir dahî cana seni

Haşre dek nâr-ı aşkın dilde mihmânım elvedâ (116/4)

Ey felek feryâd zulmünden senin tâ haşre dek

Kasd-ı cân etmekdesin gelmez sana hiç eşbâh(30/1)

Utansın etdiğinden âh felek tâ haşre dek

Âh edip mecmu'ı cihân etdikçe feryâd ü figân(32/5)

2.1.9.1.5. Amel Defteri

“İnsanların dünyadaki iyi ya da kötü tüm düşünce, söz ve davranışlarının Kirâmen Kâtibin adlı melekler tarafından yazıldığı deftere amel defteri denir” (Serinsu vd., 2009: 17). Aşağıdaki şiirde de görüleceği gibi Allah’ın huzurunda amel defterinin açılmasıyla birçok günahın gün yüzüne çıkacağı zikredilmektedir:

Heb senindir cân ü cism ü cümle mülk ü mâlımız

Hem huzurunda açılır defter-i amâlimiz

Der iki bunça günâh ile niçe olur hâlimiz

Ben niçe utanmadan diyem sana cânım fedâ (8/2)

2.1.9.2. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar

2.1.9.2.1. Cennet

“Cennet sözlükte; bahçe, çok güzel ve ferahlık veren yer meyvelik, ağaçların, suların, gölgelerin olduğu yer anlamına gelmektedir” (Serinsu vd., 2009: 49). Divanda “Cennet, Semt-i Cennet, Cinân, Gülzâr-ı Cennet, Gülzâr-ı Firdevs, Firdevs-i Alâ, Ravza” gibi isim ve terkiplerle anılmaktadır.

Tevhîde Hanım Divanı’nda cennet, hem ahirette müminlerin gidecekleri yer hem de divan edebiyatında sevgilinin yüzünün cennete benzetilmesi gibi yönlerle beyitlerde zikredilir:

İstemem yâr sensiz gülzâr-ı cennet

Yâr ile zindân cânıma minnet

Yeter bu çekdiğim cevr ü eziyet

N’etdim ben de nedir bunda günâhım (201/3)

Yazdı Tevhîde hûn-ı eşkile târihini

Göçdü Tâhire Hanım fâniden semt-i cennete (33/5)

Gam değil Tevhîde rûyum sararıp solsa da

Hûn-ı derûn-ı eşk ile çeşmim dolsa da

İ'tibar etmem yârin vaslı cennet olsa da (58/5)

Şair ölen Hacı Marziye Molla'nın mekânının Firdevs cennetinin bahçelerinde olacağını söylemektedir:

Gitdi âhir fâniden Hacı Marziye Molla

Eyleyip gülzâr-ı firdevs-i a'lâda meskan (32/7)

Aşağıdaki beyitte ise, cennet kuşu olarak bilinen tavus kuşundan “tâvus-ı cinân” diye söz edilir. “Tâvus, cennette bulunan kuşlardan biri iken şeytanın cennete girmesine yardımcı olmuş ve bu suçundan dolayı Allah tarafından cezalandırılmıştır. Hz. Âdem ve Hz. Havva ile birlikte cennetten çıkarılır, ayakları ve sesi çirkinleştirilir (Zavotçu, 2013: 734). Edebiyatta açılması, rengarenk oluşu, gezip tozması, salınışı vs. yönlerden sevgiliyle tâvus arasında münâsebet kurulur” (Pala, 2015: 443). Şair sevgiliyi tavus kuşuna benzetmektedir:

Tavus-ı cinâna teşbih eyledim şâhım seni

Âh n'olaydı görmeyeydim ey yüzü mâhım seni

Severim cân ü gönülden seni billahi seni

Korkarım bir gün yakar âh-ı seher-gâhım seni (57/5)

2.1.9.2.2. Kevser (selsebil)

“Cennet'te Allah'ın nimetlerinden olan bir ırmaştır. Bu ırmağın suyu baldan tatlı, kardan soğuk, bir içenin bir daha susamadığı bir su olup, Cennet'in diğer ırmakları da bu sudan çıkmıştır” (Cebecioğlu, 2009: 370). Tevhîde Hanım iki şiirde “havz-ı kevser” diyerek kevser suyuna telmihte bulunur. “Kevser havuzu, mahşer günü Allah'ü Teâlâ tarafından Peygamberimize ihsan buyurulacak olan gayet büyük bir havuzdur ki bunun pek tatlı, berrak suyundan müminler içecek, mahşerin dehşetinden ileri gelen hararetlerini gidereceklerdir” (Bilmen, 2003: 35). Şair yirmi iki numaralı şiirde, Hz. Ali'den mahşer gününde kevser suyuyla birlikte yardımına yetişmesini istemektedir:

Havz-ı kevserle eriş mahşerde gel imdadıma

Yanmasın rûz-ı cezâda sîne-i sûzânım Ali (22/7)

Şair, Hz. Hasan ve Hüseyin için yazılmış mersiyede Kerbelâ şehitlerine kevser suyu verilmediğini anlatmaktadır:

Ol Hasan hazretlerine zehr içirdi eşkiyâ

Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehid-i Kerbelâ

Ummasın Yezîd şefâ'at etmez Muhammed Mustafâ

Hem su vermez havz-ı kevserden Aliyyü'l Murtazâ (23/3)

Aşağıdaki beyit de ise; sevgilinin gözünden akan yaşların âşık için kevser suyu kadar önemli olduğu söylenmektedir:

Sorarsan selsebîli bir içim sudur letâfetde

Âşıkta bir özge hâletdir âhû çeşmim temâşası (106/3)

2.1.9.2.3. Tuba

“Sidrede bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen olağanüstü büyüklükte bir ağaçtır. Divan şiirinde cennetle beraber anılmakla birlikte, sevgilinin boyu da sık sık tuba ağacına benzetilir” (Canım, 2018: 546). Tuba ağacı, Tevhîde Hanım Divanı’nda cennette bulunan bir ağaç olarak değil de sevgilinin boyu için kullanılmaktadır. Beyit de servilerin bile boyunlarını eğip sevgilinin boyuna hayran olduğu mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır:

Serviler boynun eğip kaddine hayrân oldular

Bilmez âh dil-rübânın kâmeti tûbâ mıdır (98/3)

2.1.9.3. Cehennem ve Cehennemle İlgili Kavramlar

“Cehennem, imansız ölenler ile suçları bağışlanmayan günahkârların uğrağıdır. Kur’ân’da bazen nâr, lâzâ, sa’ir, sakar kelimeleriyle de karşılanan cehennemin birçok sıfatı ateşe ait sıfatlardır” (Pala, 2015: 85). Divanda cehennem, “duzâh, nâr, nar-ı câhim, nâr-ı hicr, nâr-ı hicrân, nâr-ı câhime, nâr-ı iştîyâk, nâr-ı aşk” gibi isimlerle ve terkiplerle işlenmektedir.

Şair aşağıdaki ilk dörtlükte, cehennem ateşinde yanmamak için Allah’tan rahmet istemektedir. İkinci beyitte ise Hz. Muhammed’in cehennem ateşine layık birçok kimseyi affettiği anlatılmaktadır:

Ben kimim kim cürm etmeyen

Tâ'atda noksan etmeyen

Atma cahîme yanmayan

Hamdim sana şükriim sana (7/3)

Niçe dūzaha lâyıklar senin lūtfunla Sultânım

Buldular arş gölgesinde sa'adet yâ Resûlallâh (11/9)

Cehennem divanda, ateş olması ve yakma özelliğinin yanında sevgilinin âşığa çektiği acılardan dolayı aşkın cehennem ateşine benzetildiği beyitler de vardır. Beyitlerde nâr-ı firkât, nâr-ı iştiyâk, nâr-ı hicr, nar-ı hicran gibi terkipler kullanılarak sevgilinin ayrılığı, hasreti ve âşığa çektiği eziyetler cehennem ateşine benzetilmektedir:

Merhametin yok mu felek hasret kodun cânânıma

Hâlimi arz eyleyem yok çâre ne sultanıma

Nâr-ı firkat kâr kıldı şimdi muhkem cânıma

Sabrını ver ya ilâhi şu dil-i sūzânıma (60/1)

Kendimi bildim bileli nâr-ı aşk ile büryânım

Yanarak kül ü mahv oldum külhana yokdur minnetim (137/3)

Efendim nâr-ı aşkınla beni Mecnûna döndürdün

Dönüp Mecnûn-ı âlemdir deyû halkı inandırdın (358)

2.1.9.3.1. Zebani

“Dünyadayken, Allah’ı inkar etmenin ve emirlerini yerine getirmemenin sonucunda cehenneme girmeyi hak edenleri cehenneme atmakla görevli melektir. Zebaniler, Kur’ân-ı Kerim’e göre son derece güçlü ve sert tabiatlıdırlar, Allah’ın emri

dışında bir şey yapmazlar” (Serinsu vd., 2009: 398). Tevhîde Hanım Divanı’nda bir beyit de zebani kelimesi şöyle zikredilmektedir:

Ne hattı var zebânîler semtime uğraya şahım

Olunca hazretinde nim-işaret yâ Resûlallâh (11/8)

2.1.10. Diğer İtikâdi Kavramlar

Tevhîde Hanım Divanı’nda, ölüm kelimesi hem gerçek anlamıyla hem de mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Şair iki yüz yedi no’lu şiirde feleğe seslenerek feleğin sevgilisini ondan aldığını “aldın bir tanemi koydun beni terk” nakaratını kullanarak tekrarlamaktadır:

El-amân kahrın ile âh yandı dil

Bir âşık senden vefâ görmüş değil

Böyle çekmekten ölüm bir iş değil

Aldın bir tanemi koydun beni terk (207/2)

Gerçek anlamda ise Allah’ın Hayy ve Hâkem ism-i şerifleri zikredilerek, O’nun ölüleri diriltmeye, dirileri de öldürmeye yetkisinin olduğu anlatılmaktadır:

Cümle a’zâm heb senündür ben kimim ki yâ n’edem

Meyyiti hayy hayy meyyit eyleyensin ey Hakem

Gün be gün etmekdesin âcizlere fazl ü kerem

Ben niçe utanmadan diyem sana cânım fedâ (8/3)

Şair ecel kelimesini iki yerde zikretmektedir. Aşağıdaki ilk şiirde “ecel tarlası” denilerek zamanın çabucak geçtiğinden, ikinci şiirde ise sevgilinin hasretiyle, ayrılığıyla çekilen acılardan dolayı ecel kadehinin içilip, bir gün biteceğinden söz edilmektedir. İlk şiir gerçek anlamda, ikinci şiir ise mecaz anlamda kullanılmıştır:

Bütün günler yaz ü kış leyl ü nehârın geçmede

Ömür ağacının payrağı beher gün yere düşmede

Ecel tarlasını ekinini orakçı biçmede

Yürü Mevla’yı bul kim bu fırsand her zaman olmaz (29/2)

Derd-i hasret ü firkat hicrân keder

Tevhîde-zârın katarlayıp yeder

Nûş eder câm-ı ecel bir gün biter

Şefkât eyle yâr yetiş imdadıma (185/4)

2.1.10.1. Ruh

“Rûh, insandaki bilen ve idrâk eden latife olup emr aleminden inmiş, hayvani ruha binmiştir. Zamanını idrak etmek mümkün değildir” (Uludağ, 2012: 298). Divanda ruh kelimesi hem ruhu teslim etmek anlamında hem de sevgiliyle ilgili tavsiflerde bulunmak için kullanılmıştır:

Rûhu teslim eyleyence etmedi zikrini fevt

Ahîr gösterip kerâmet âzim oldu rahmete (33/4)

Rûh-ı âlemsin sezâdır tursalar candan azîz

Sana ihsan eylemiş Mevlâ bu kudret rıf'ati (82/3)

2.1.10.2. Nefs

“Nefs Kur'ân-ı Kerîm'de kalp, insan bedeni, insan ruhu, insan bedeninde bulunun ve ona kötülük emreden cevher gibi anlamlarla kullanılmaktadır (Üstüner, 2007: 209). İnsanoğlunun istek ve arzuları insanın doğru bir Müslüman olmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Aşağıdaki şiirlerde nefse uyulması sonucunda Allah'tan bağışlanma istenmektedir:

Şerikin yok senin hakkâ inandım

Uyup nefse isyan bahrine daldım

El-emân Gafur ismine dayandım

Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı (1/2)

Uyup şeytana dil oldu hevâi

Ki nefsim işler oldu mâsivai

İlâhi derdime sen kıl devâi

Meded ya Rabbi gafletden uyandır (5/2)

Şair emredici nefis anlamına gelen “nefs-i emmare”ye uysa da Allah’tan af ve mağfiret ister:

N’ola bu devr-i zamânın ahirinde geldimise

Uyuben nefs-i emmâre günâh bahrine daldımsa

Haşâ küffar değilim n’ola isyankâr oldumsa

Umarız re’fetini pin bir ismin biri Merzuk (2/2)

2.1.10.3. Peri

“Cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farzedilen dişilerine peri denir. Mecazi anlamda ise çekici güzelliği olan çok alımlı kız veya kadına peri denilir” (Devellioğlu, 1991: 1273). Peri Tevhîde Hanım Divanı’nda âşığın aklını başından alması münasebetiyle anılmaktadır:

Sana gönlüm verdim vereliden ey perî

Serseri oldum efendim serseri

Ne hâldeyim gel benden al haberi

Serseri oldum efendim serseri (188/1)

Bir görüşte ey perî etdin aklım serseri

Kendimi bilmem efendim tâ ki ol günden beri (297)

Sevgili perilerden, meleklerden, hurilerden bile daha güzel biri olarak zikredilmektedir. Sevgili âşık için eşi, benzeri olmayan bir şeydir:

Çeşmime göründü âh bir perî alicenâb

Dün gece verdi ziya aleme ol âfitâb (781)

Ne perî-rûlar görüp kimlerle ülfet eyledim

Görmedim böyle etvâr ey perî-zat sana mahsus (112/5)

Bilmedim hûri midir yâhud melek mi ol perî

Sînem üzre açdı benim hiç onulmaz yâre âh (150/2)

2.1.10.4. Cin

Tevhîde Hanım Divanı'nda cin, insan kelimesi ile birlikte “ins ü cin” şeklinde kullanılmaktadır. Beyit de Hz. Muhammed'in insanların ve cinlerin peygamberi olduğu zikredilmektedir:

Bir gece ma'nâda gördüm ben o şâhı

Kaplamış etrafını nur-ı İlâhi

İns ü cin peygamberi yüzü mâhı

Gitmiyor gönlümden el-an hey'eti

Ah ki mahşere kaldı o şâhın hasreti (17/3)

Aşağıdaki beyit de cin kelimesi mecazi anlamda kullanılmaktadır. Melek yüzlü sevgilinin, âşığı cin gibi çarptığından söz edilmektedir:

Cin gibi çarpıp gideliden ey melek-sîmâ beni

Firâk-ı derd ü hasretle karalar bağlar ağlarım

Rüya mı hülya mıdı Tevhîde o demler şimden gerü

Eşk-i çeşmim dökerek cûlar misal çağlar ağlarım (245/20)

2.1.10.5. Şeytan

Divanda şeytan üç yerde geçmektedir. Birinde şeytana uyulduğu için, Allah'tan yardım istenmektedir. İkincisinde zühdü ve takvayı bırakıp şeytanın askeri olunmaması gerektiği, üçüncü yerde ise şeytan yerine “dek” kelimesi kullanılarak sevgilinin âşığın yüzüne gülüp arkasından şeytanlıklar yaptığı ve rakibe yüz verdiği anlatılmaktadır:

Uyup şeytana dil oldu hevâî

Ki nefsim işler oldu mâsivâî

İlahî derdime sen kıl devâî

Meded yâ Rabbi gafletden uyandır (5/2)

Ne lâyük bu fenâ içre ki etmek rahatı ârâm

Koyup zühdü ve takvâyı çerisi olma şeytanın (28/8)

Mukaddemler sen bana az gelmedin

Çok dek etdin yüzüme az gülmedin

Anladım ağyardan el'an vaz gelmedin

Elvedâ cânânım artık elveda (212/4)

2.1.11. Din ve Çeşitli Dinlerle İlgili Kavramlar

2.1.11.1. Din ve İman

“Terim olarak din; akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahi bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O’na ulaştıran bir yoldur” (Karaman vd., 2006:122). İman ise Allah’a, peygamberlerine, kitaplarına kısacası imanın altı şartına inanmaktır. Divanda din ve iman kelimesinin birlikte kullanıldığı şiirde dini imanı olmayan bir sevgiliden söz edilmektedir:

Hayf gafil oldun Tevhîdenin dil-hânesinin

Kumdak koydun cân evine fırsandını çokdan ararken

Bir içim suyu diriğ etdin a hâin bî-merhâmet

Dini imânı yok şimdi seyrine geldin yanarken (252/27)

Şair bir beyit de Hz. Ebubekir’i Hz. Muhammed’e iman etmesi dolayısıyla, Hz. Osman’ı da “haya imandandır” tahtının sultanı olması dolayısıyla anmaktadır:

Ol Bekir Siddik değil mi Resûle imân eden

Hak yoluna cümle varın dağıdıp yağma eden (19/1)

El hayâü mine’l-imân tahtına sultân olup

Hayâsından ruyındaki açılan gül-zârı gör (21/5)

İman kelimesinin sevgili için kullanıldığı beyitler de vardır. Şair âşığın perişan halini gören kâfirin bile âşığa acıyıp imana gelebileceğini anlatmaktadır:

Görse hâl-i perişânım kâfire imân gelir

Ben şehid-i nâr-ı hicrânım sana seyrân gelir (328)

2.1.11.2. Küfr, Kâfir

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayanlara kâfir denir (Pala, 2015: 248). Tevhîde Hanım Divanı'nda küfr ve kâfir kelimelerinin sevgili için kullanıldığı beyitler çoğunluktadır. Beyitlerde sevgili âşığa çektirdiklerinden dolayı kâfir olarak adlandırılır ve kâfirin bile âşığın haline acıdığı, şefkat ettiği anlatılmaktadır:

Neler çekdim râh-ı aşkında neler

Rebaba döndü sînem durmaz inler

Halimi görse kâfir şefkat eyler

Cefâkârım bari bir kere güldür (169/2)

Eyledin destân beni sen âleme

Kâfir olsa rahm eder âh hâlime (213/11)

Görse hâl-i perişânım kâfire imân gelir

Ben şehid-i nâr-ı hicrânım sana seyrân gelir (328)

Aşağıdaki beyitte de Hz. Ali'nin binlerce kâfire aman vermeyip, onları mağlup ettiği anlatılmaktadır:

Niçe yüz bin kâfire vermeyip bir dem amân

Cümlesin bir na'rada kıran kahramanım Ali (22/2)

2.1.11.3. Münafık

“İnsanların arasını bozan, bölücülük yapan, toplumu karıştıran, fesatçı, nifâk çıkarıcı, iki yüzlü kimseye münafık denir” (Serinsu vd., 2009: 262). Divanda bir beyit de Hz. Muhammed'e inanmayan münafıklar zikredilmektedir:

Senin hâs ümmetin sana uyandır yâ Resulallâh

Münâfiklar seni inanmayandır yâ resulallâh (10/1)

Şair bir başka beyitte de yabancı kafirlerin sevgilinin arkasından fitne, fesat çıkarmalarını anlatmıştır:

Hasretinden elbet bir gün eder bir fitne zâhir

Bilirim kafir ağyarı nasıl münâfıkdır o (145/5)

2.1.11.4. İslam, Ümmet

Tevhîde Hanım şiirlerinde dininin İslam dini olduğunu ve ümmet olarak da Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu açıkça zikretmektedir:

Geldiyse âhir zamanda gerçi Muhammed ümmeti

Kitabımız ezelden yazıldı Kur'an evvelâ (157/3)

Biz Muhammed ümmetiyiz senden umarız lâ-cerem

Ver bizim oddan necât beratımız yedimize (103/7)

Aşağıdaki beyitte de Hz. Ömer'in İslam ordusuna kuvvet verdiği anlatılmaktadır:

Geldi İslam'a Ömer hazretleri

Leşker-i İslâm'a kuvvet yürüdi (20/2)

2.1.11.5. Zünnâr

“Papazların bir âlamet olmak üzere bellerine bağladıkları uçları püsküllü örme kuşağa zünnâr denir” (Pala, 2015: 496). Zünnâr kelimesi divanda kuşak anlamında kullanılmıştır:

Nasdan ümidin kesmeden

Fâni cihana küsmeden

Zünnârını bel kesmeden

Sen derviş olamazsın (27/4)

2.1.12. İbadetle İlgili Kavramlar

2.1.12.1. İbadet / Taat

“Allah’ın insanlara emrettiği ve insanların da Allah’a karşı yapmakla yükümlü oldukları tüm davranışlara ibadet denir” (Serinsu vd., 2009: 153). Divanda Allah rızası için ibadet yapıldığı ve kullarına karşı merhamet sahibi olan Allah’tan yardım dilenerek O’ndan başka yaratıcı olmadığı söylenmektedir:

Za’ifim ben kulunda yok liyâkat

Destimde yok şâha lâyık ibâdet

Bu abd-i âcize sen kıl inâyet

Ki sensin pâdişahlar pâdişahu (1/3)

Ben kimim kim cürm etmeyem

Tâ’atda noksan etmeyem

Atma câhime yanmayam

Hamdim sana şükrüm sana (7/3)

2.1.12.2. Namaz

Namaz unsuru Tevhîde Hanım Divanı’nda “seccâde, secdegâh” kelimeleriyle işlenmiştir. “Destân-ı Çiçek” başlıklı şiirde baharın gelmesiyle çöllere yeşil seccadelerin yazıldığı anlatılmaktadır:

Yine bahâr oldu turna düzüldü

Sahrâlara yeşil seccâde yazıldı

Şitânın hükmü bitdi fermânı bozuldu

Mart muhârebesinde yazın sözü oldu (214/1)

Şair aşağıdaki şiirde; Allah aşkıyla yandığını, Allah’ı pek çok sevdiğini, O’nun eşiğinin kendisine secdegâh olduğunu söyleyerek Allah’tan merhamet istemektedir:

Hayâlimsin benim her an aşkında dilde mihmânım

Bana efsun mu okudun pek seviyor seni canım

Firâkın nârına yakma kerem kıl tatlı zebânım

Eşiğin secdegâhım oldu ey şuh-ı devrânım

Eğer ister isen katl et helâk olsun sana kanım

Düşmez şanına efendim cevr etme ey fedakârım

Eyle mürüvvet kuluna gel benim devletlü sultânım (45/1)

2.1.12.2.1. Tesbih

“Hakk’ı takdis ve tenzih etmek, onun her türlü kusurdan arınmış olduğunu dile getirmek ve bu maksatla sübhânallâh diyerek Allah’ı anmaya tesbih denir” (Uludağ, 2012: 354). Divanda tesbih yerine zikr kelimesi kullanılmıştır. Beyitlerde hem Allah’ın birliği zikredilip hem de Müslüman bir kişinin Allah’ı zikretmesi gerektiği anlatılmaktadır:

Şu fâni dünyâyâ iltifat etme

Uy sen Tevhîdeye hiç inâd etme

Hakk’ı zikr eyle gayrı yâd etme

Bir gün mûradına erersin gönül (216/10)

Vâr ise sende kîn ü kibir

Etmez isen Hakk’a zikir

Tevhîde hemân böyle bil

Sen derviş olamazsın (27/6)

2.1.12.2.2. Salâ ve Salât

“Ezandan önce özellikle Cuma günleri Hz. Muhammed’i övmek maksadıyla okunan na’ata salâ denir” (Cebecioğlu, 2009: 539). Divanda salâ ve salât ile namaza telmih yapılmaktadır. Altmış iki no’lu şiirin son mısralarında meydana okunan salâ’dan bahsedilmektedir:

Görmemiş dehr içre âlem böyle bir kâinata

Her ne dürlü vasf edersem zatına lâyıık ve sezâ
Sanulsın her bir hatadan zât-ı hümayun fedâ
Her ne dürlü meth edersen kâbil değil etmek beyân
Vâr ise misl-i âlemde salâdır işte meydân (62/3)

Gerçi sen savm ü salât ile mukimsin zâhida
Var ise göster yedinde kanı irfân evvelâ (43/2)

2.1.12.2.3. Cami, Medrese, Mescid, Müderris

Divanda ibadet yeri olarak “cami, mescid, medrese”; öğretmen olarak da müderris zikredilmiştir. “Destân-ı Mağnisa” başlıklı şiirde Manisa’nın camileri, medresesi, hafızı, hocası ve müderrisinin çok olduğundan bahsedilmiştir:

Mağnisa’nın içinde evliyâsı çok
Mescidi câmi’si medresesi çok
Hâfızı mütedâ müderrisi çok
Okur bülbül gibi dili Mağnisa’nın (225/2)

Ulu Câmi’nin vurur çanlı sa’ati
Herkes vaktini bilir bulur râhatı
Tüccarların budur dâim adeti
Elden ele gezer malı Mağnisa’nın (225/5)

2.1.12.3. Oruç

İslam’ın beş şartından biri olan oruç, Tevhîde Hanım Divanı’nda “savm” kelimesiyle işlenmektedir. Şair bir beyitte namaz ve orucu birlikte zikretmektedir:

Gerçi sen savm ü salât ile mukimsin zâhida
Var ise göster yedinde kanı irfân evvelâ (43/2)

2.1.12.4. Hac

“Hac lûgatta tazim edilecek makamları ve diğer yerleri ziyaret kastında bulunmaktır. Şer’i şerifte; Arafat’ta hususi vaktinde bir miktar durmaktan, daha sonra Kâbe-i muazzama’yı usuli dairesinde tavaf sureti ile ziyaret etmekten ibarettir” (Bilmen, 2003: 225). İslam dininin beş şartından biri olan Hac beyitlerde “makbul-i hac, tavaf” kavramlarıyla zikredilmektedir. Aşağıdaki ilk beyit de şair haccın kendisine nasib olmasını istemektedir. İkinci beyit de ise yerde insanların, gökte meleklerin Kâbe’yi tavâf ettiği söylenmektedir:

Tevhîde huzûr-ı izzete ister icâzet yâ Resûlallâh

Makbûl-i Hac nasib olsa da etsem ziyâret yâ Resulallâh (400)

Tâvaf eder yerde insan gökde melekler bile

Ol Hakkın beyti üstünde mürgiyân eyler semâ (115/4)

2.1.12.5. Kâ’be

“Yeryüzünde Allah’a ibadet edilmek üzere inşa olunan ilk ma’beddir” (Cebecioglu, 2009: 33). Kâ’be beyitlerde “Kâbe, Kâ’be Hurması, Allah Evi, Beytü’l Harem” gibi isim ve terkiplerle zikredilmektedir. Şair derviş olmak için gönlün Allah’ın evi gibi olması gerektiğinden bahseder:

Budur târik-i Mevlevi

Gönlünü et Allâh evi

Bilmezsen ilm-i ma’nevi

Sen derviş olamazsın (27/5)

Destân-ı Meyve başlıklı şiirde ise Kâ’be hurmasından söz edilmektedir:

Vedalaşıp bizle gitdi kayısı

Geldi şeftalinin gayet âlâsı

Arkasından yetişti Kâbe hurmâsı

Geceye eğlence hünnâbımız var (215/4)

Şair iki beyit de “Beytü’l Hârem”den söz etmektedir ve Hz. Muhammed’den izin isteyerek onun kabrini ziyaret etme arzusu içindedir:

İzin ver varayım Beytü’l-Haram’da eyleyem zârı

Edem hem ravza-i pâkin ziyâret yâ Resûlallâh (11/5)

İzin ver varayım Beytü’l-Harem’de eyleyem zârı

Sirişk-i dîdem al kana boyansın ya Resûlallâh (15/3)

2.1.12.6. Kurban

“Allah’a yakınlık peyda etmek niyetiyle belli özelliklere sahip hayvanın ibadet maksadıyla kesilmesine kurban denir” (Uludağ, 2012: 221). Kurban kesmek, Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan bir ibadettir. Divanda ise âşığın sevdiği için canını feda etmesi onun yolunda kurban olması nedeniyle anılmaktadır:

Nemden incindin efendim bilmem aceb nemden

Söyle Allah aşkına küsme kurban olayım

Tevhide kan ağlıyor cürmüm affettirmeğe

Odanı تنها eyle varayım yalvarayım (236/11)

Geçer sanma Tevhide-zârı senden

Kulun kurbânın iken tâ ezelden

Uruldu tîg-ı aşkın tâ ciğerden

Rahm eyle gel hâl-i perişanıma (197/5)

2.1.12.7. Şükür, Dua, Niyaz

Şiirlerinde hem beşeri hem de ilahi aşkı işleyen Tevhîde Hanım Allah’tan yardım dileyerek, niyaz ve yakarıшта bulunmaktadır. Divan münacatla başlamaktadır. Münacatta şair, Allah’ın isimlerini kullanarak Allah’tan, Nat’-ı Resûl başlıklı şiirlerde Hz. Muhammed’den ve bazı diğer şiirlerde ise diğer din büyüklerinden af dileyip yardım istemektedir:

Demezem bir kimseye gizli râzım
Hudâyâ sanadır arz-ı niyâzım
Ki sensin pâdişâhım çâre-sâzım
Înâyet eyle sultânım inayet (6/3)

Bir nutfeden var eyledin
Nimetin ile toyladın
İhsânın hatsiz eyledin
Hamdim sana şükrüm sana (7/4)

2.1.12.8. Haram

“Haram yapılması , kullanılması, yiyilip içilmesi şer’i şerifte kat’î bir delil ile men edilmiş olan herhangi bir şeydir” (Bilmen, 2003: 47). Şair sevgiliden ayrı düşen âşığa dünyanın ve uykunun haram olduğunu söylemektedir:

Bir iki saldır çeker Tevhîde-zâr hasretini
Ermez ise zülf-i yâre ana dünyâ haram (134/4)

Gerçi yok sabr ü karârım ruz ü şeb sensin hayâlim
Kalmadı tende mecâlim bana dünyâ harâm deyu (146/4)

İsmi tenhâda yâd edip müdam
Râhat uykular bana olsun harâm
Sevdâ-yı zülfün için her subh u şâm
Şirişk-i çeşmim döküp kan ağlayan (206/2)

Kâ’be’nin bir diğer ismi olan “beytü’l-harem” de beyitlerde zikredilmiştir. (15/3)

İzin ver varayım Beytü’l Haram’da eyleyem zârı
Edem hem ravza-i pâkin ziyâret ya Resulallâh (11/5)

2.1.12.9. Helal

“Dini bakımdan kullanılmasına, yapılmasına, söylenmesine, yenilip içilmesine izin verilen şeye helal denir” (Serinsu vd., 2009: 131). Haramın zıttı olan helal şiirlerde “kanı helal etmek” gibi bir tabir içinde kullanılmaktadır:

Dahî yetmez mi benim hadden tecâvüz etdiğim

Zülfikârınla katl eyle helâl olsun kânım Ali (22/6)

Hayâlimsin benim her an aşkında dilde mihmânım

Bana efsun mu okudun pek seviyor seni canım

Firâkın nârına yakma kerem kıl tatlı zebânım

Eşiğin secdegâhım oldu ey şûh-ı devrânım

Eğer ister isen katl et helâl olsun sana kanım

Düşmez şânına efendim cevr etme ey fedakârım

Eyle mürüvvet kuluna gel benim devletlü sultanım (45/1)

2.1.12.10. Günah

“Allah’ın emirlerine ters düşen iş, dini suçtur. Bu suçu işleyen kişiye de günahkâr denir” (Pala, 2015: 175). Günah kavramı divanda “cürm, isyân, günâh, günahkâr” kavramlarıyla zikredilmektedir. Şair beyitlerde günahının çok olmasından dolayı Allah’tan O’nun ismi şerifiyle af dilemektedir:

Eğer benim gibi pin pin günahkâr

Günâh eylerse tekrar dahi tekrar

Ayıblar örtücü Settârsın ey yâr

Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı (1/5)

Buyurdun kulumun maderinden erhâmım ben

Sana nâz etmeyem şâhım ya kime nâzlanam ben

Günahlar örtücü Settâr ü rahîm-i erhâmımsın sen

Umarız refetini pin bir ismin biri Merzûk (2/4)

Allah mümin kullarına karşı sonsuz merhamet sahibidir. Kul da Allah'ın rahmetinden asla umudunu kesmemelidir. Çünkü Allah affedicidir, affetmeyi de sever:

Ümidim kesmezim asla umarım lûtf şâhımdan

Tevhideye rahmetinle nazar kıl geç günahından (396)

Başdan aşdı zulmet-i emvâc-ı deryâ-yı günâh

Afv-ı eltaf-ı Huda 'dan gayrı yok çare-i penâh (388)

Şair, Hz. Muhammed'den de af ve şefaât diler. Şair, her ne kadar günahkâr olsa da Hz. Muhammed'in kendisine şefaât edeceğine dair ümidini kesmez:

Ki destim boş rûyım siyah günahım çok diye senden

Bu Tevhîde ümîd-i lutfun kesmez yâ Resûlallâh (14/6)

Ey benim cânım Muhammed Mustafâ

Ey dertli gönüllere veren safâ

Ey günâhkâr asîye kılan vefâ

Rûz-ı cezâda şefâ 'at eyle (18/7)

2.1.12.11. Tevbe

“İnsanın bilerek veya bilmeyerek yaptığı hata, kusur, büyük ve küçük günahlarından dolayı pişman olup bir daha aynı günahları yapmamaya karar vererek vazgeçmesine tevbe denir” (Serinsu vd., 2009: 368). Tevhîde Hanım Divanı'nda, işlenen günahlardan dolayı pişmanlık içinde Allah'tan özür dilenip, tevbe edilmektedir. Dokuz no'lu şiirin son mısrasında “Bugün tevbeye geldim Hudâyâ” nakaratı tekrarlanmaktadır:

Günâhım yedime aldım Hudâyâ

Dönüp dergâhına geldim Hudâyâ

Gafûrsun eyle lütfunla mağfur

Bugün ben tevbeye geldim Hudâyâ (9/1)

Aşağıdaki beyitte ise, Allah'ın tevbe eden kullarına karşı kapısının açık olduğu, merhamet ettiği söylenmektedir:

Bilip isyânını tevbe edip gel ağlagil daim

Tevbekâr kullarına açıktır bâbı Gaffâr'ın (28/2)

2.1.12.12. Sevap

“Allah'tan mağfiret ve rahmete, Hz. Peygamberden şefaate hak kazandıran şeye sevap denir” (Cebecioğlu, 2009: 562). Aşağıdaki verilen ilk şiirde şair; bin yıl sevap işlense bile Allah'ın rahmetine muhtaç olduğunu, ikinci şiirde ise hiç sevabı olmadığını bunun için Hz. Aişe ve Fâtıma'dan mahşer günü için şefaate istediği görülmektedir:

Eğer pin yıl olursam ben sevâb-kâr

Yine rahmetine muhtâcım ey yâr

Rahmetin deryasına nihâyet mi var

Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı (1/6)

Ey anamız Âişe Fâtıma

Yok sevâbım ömrüm erdi hâtıme

Allâh aşkına eriş imdadıma

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/9)

2.1.12.13. Şehit

“Hak yolda Hak için Hak sevgisiyle cân veren âşık, sevgilisinin tecelli ışıyla hayata gözlerini yuman kimseye şehit denir” (Uludağ, 2012: 330). Divanda şehidlerden “şehidler rehberi, şehid-i kerbelâ” gibi ifadelerle bahsedilmektedir. Bahsi geçen bu şehidler Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'dır:

Ey Bekr-i Siddîk Ömer Osman Ali

Cümlesin sevenleriz bildik velî

Ey Hasan Hüseyin şehidler rehberi

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/8)

Ol Hasan hazretlerine zehr içirdi eşkiyâ

Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehîd-i Kerbelâ

Ummasın Yezîd şefâ'at etmez Muhammed Mustafa

Hem su vermez havz-ı kevserden Aliyyü'l-Murtazâ

Nur-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı bî-çâreler (23/3)

Âşık; sevgilinin ayrılığıyla, hasretiyle, özlemiyle kendisini şehit olarak nitelemektedir:

Tîğ-i müjgândır sinemdeki yârin attığı ok değil a

Ben şehid-i nâr-ı hicrân olsam efendime çok değil a (72/1)

Şem-i ruhsârına karşı dil yanar pervâne-veş

Lutf edip imdâd eylese olmasın nâr-ı şehid (96/5)

Hastayım hasretkeşim gayrı efendim bilmiş ol

Olursam nâr-ı şehidin bari gelip bir görmüş ol (307)

Görse hâl-i perişânım kâfire îmân gelir

Ben şehid-i nâr-ı hicranım sana seyran gelir (328)

2.1.12.14. Nur

“Elde tutulup gözle görülemeyen ama hissedilen parıltı, insanı neşelendiren coşku, güzellik ve ferahlığa nur denir” (Serinsu vd., 2009: 286). Nur beyitlerde “envâr,

nûr-ı aşk, nûr-ı huda, nûr-ı a'zam, nûr-ı ilâhi, nûr-ı hakk, pür-nûr, nûr-ı cihân” gibi isim ve terkiplerle ele alınıp işlenmektedir.

Hz. Muhammed ise “şem’imin nuru, Allah’ın nuru ve nûr-ı a’zam” gibi ifadelerle anlatılmaktadır:

Yürürken râh-ı zulmetde söyündü şem’imin nuru

Fitilim nûr-ı aşkınla uyandır yâ Resûlallâh (10/4)

El-amân âşıklar yanıp kül olmada el’ân

Seni görmediler nûr-ı Hudâsın ya Resûlallâh(12/6)

Sen ol bir nûr-ı a’zamsın yanar pervenedir gönlüm

Ki bir şem dahî varıp dolanmaz yâ Resûlallâh (14/3)

Bir gece ma’nâda gördüm ben o şahı

Kaplamış etrafını nûr-ı İlâhi

İns ü cin peygamberi yüzü mâhi

Gitmiyor gönlümden el-an hey’eti

Âh ki mahşere kaldı o şahın hasreti (17/3)

Beyitler de bir de “zin-nûr” dan bahsedilmiştir. “Hz. Osman peygamberimizin iki kızı ile evlendiği için kendisine iki nur sahibi anlamında zinnureyn denilmiştir” (Pala, 2015: 494).

Ol Resûl hazretine dâmâd olan dildârı gör

Ne irfân kâni yaratmış Hazret-i Osman zi’n-nûru gör (21/1)

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için yazılmış mersiyenin son iki mısrasında “O ay yüzlülerin Allah’ın nuruna karışıp gittiği” nakaratı tekrarlanmaktadır:

Nûr-ı Hakk’a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Bu bölümde şairin Allah'ın birçok isim ve sıfatlarına yer verdiği görülmektedir. Divanda bulunan dokuz münacaatta Allah'ın büyüklüğü, isimleri, sıfatları, kudret ve azameti karşısında kullarının acizlik içerisinde O'na yakarıшта bulunması anlatılmaktadır. Dini kitaplardan sadece Kur'ân-ı Kerîm'den bahsedilmiştir. Ayet ve hadisleri şiirlerinde iktibas ve telmih yoluyla aktaran şair; Rad, Fecr, Necm, Zümer, Araf ve Enbiya surelerinde geçmekte olan altı ayeti beyitlerinde zikretmiştir. Hadis olarak da iki hadis-i şerife değinilmiştir. Divan'da on bir peygamberin adı zikredilmektedir. En fazla adı geçen peygamber Hz. Muhammed'dir. Ahiretle ilgili kavramlar kısmında mahşer, ahir zaman, amel defteri kavramları kullanılarak fani olan bu dünyanın geçici olduğu asıl önemli olanın ise ahiret hayatı olduğu anlatılmıştır. Cennetle ilgili; huri, gılman, kevser, tuba gibi kavramlardan bahsedilir. İbadetle ilgili olarak namaz, tesbih, sâla, salat, oruç, hac, kâbe, kurban; ibadet yeri ile ilgili de cami, mescid, medrese kavramlarına yer verilmiştir. Bunların dışında haram, helâl, günâh, tevbe, sevap, şehit, nur kavramları da şiirlerde anılmıştır.

2.2. TASAVVUF

On dokuzuncu yüzyılda Manisa'da yaşamış olan Tevhîde Hanım'ın Mevleviliğe mensubiyeti, Tevhîde Hanım'ın şiirlerinde tasavvufi kavramları çok kullanmasına neden olmuştur. Tevhîde Hanım Divanı'nın tamamı incelendiğinde divanın genelinde dinî-tasavvufi kavramların çokça kullanıldığı göze çarpmaktadır. Esas itibarıyla Mevlevî tarikatına bağlı olan şair şiirlerinde on iki tarikatı inkâr etmediğini, hepsinin de doğru olduğunu zikreder. Mevlevilik dışında Halvetî, Nakşî, Uşşâki, Sünbülüyye, Kâdiriyye, Bektâşilik gibi tarikatlardan şiirlerinde övgüyle bahseder:

On iki tarîki inkâr etmeyiz hak cümlesi

Nâzenîn-i 'âşıkândır ammâ Mevlâna zümresi

Çâkeri hem 'âcizi Tevhîde ânın bendesi

Molla Hünkâr eşiğidir bizim dergâhımız

(25/4)

Tevhîde Hanım; Mevlana, Hüsameddin Çelebi, Sultan Veled, Şems-i Tebrizî, Fahreddin Çelebi, İbrâhim Edhem, Hallac-ı Mansur, Hacı Bektaşî Veli, Abdülkadir Geylani gibi mutasavvıflardan bahseder. Şair şiirlerinde bunları içten, samimi bir

şekilde zikreder. Tevhîde Hanım'ın tasavvufi söylemlerini temel başlıklar altında şöyle sıralayabiliriz:

2.2.1. Hak Aşığı

“Ehl-i irfân, ehl-i cennet, ehl-i mahşer, ehl-i semâvât, ehl-i kemâl, ehl-i aşk, ehl-i cihân, ehl-i dil, erbâb-ı kemâl, erbâb-ı dil, âşık-ı sâdık, dil-i pür-hûn, dil-i dîvâne, dil-i sûzân, dil-i uşşâk, dil-i nâlân, dil-i nâşâd, dil-i zâr, pîr, dil-i gam-hâne, pîr-i mugân, dil-i fağfûr, ârif, âşık, veli, evliyâ, kerâmet” gibi kelimelerle ifade edilen Hak aşığı bu yolun gereği olarakta sabır ve kanaat içinde nefsini öldürmelidir. Hak aşığı için dünya sevgisi yoktur, o dünya sevgisini gönlünden çıkararak kişidir. Allah'a şirk koşmaz ve sürekli ibadet eder.

2.2.2. Tarikat ile İlgili Kavramlar

“Tarikat Arapça yol demektir. Bu kelime bir bakıma metot, usûl anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürîd veya tâlib) nin, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda, tarikat adı verilir” (Cebecioğlu, 2009: 627). Tevhîde Hanım Divanı'nda tarikat ile ilgili kavramlar şunlardır:

2.2.2.1. Mevlevî, Sema

“Anadolu'da kurulan ikinci büyük tarikat Mevlana Celaleddin Rumi'ye nisbet edilen Mevlevîliktir” (Kara, 1922: 66). Tevhîde Hanım birçok şiirinde Mevlevîliği zikretmiştir:

Soyun gel tekye-i aşkda geçip cümle hevâlardan

'Aba-pûş ol da Tevhîde yolun tut ulu Mevlâ'nın (28/10)

diyen Tevhîde Hanım'ın Mevlevî tarikatına bağlı olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Şair beyitlerde genel olarak Mevlevî dervişi olmanın zor olduğunu, Mevlevî hocalarını özellikle Mevlana'ya bağlılığını içtenlikle anlatır. Tevhîde Hanım Mevlevî kelimesini kullanarak hem Mevlana'yı hem de Mevlevî tarikatını zikreder:

Budur tarik-i Mevlevî

Gönlünü et Allâh evi

Bilmezsen 'ilm-i ma'nevi

Sen derviş olamazsın (27/5)

Gülşen-i râh-ı hakikatdir gürûh-ı Mevlevî

'Aşka âşinâ muhabbetdir gürûh-ı Mevlevî

Tâc-ı pîrle fahr eder Tevhîde sultâne minnet eylemez

Öyle bir 'ankâ tabi'atdır gürûh-ı Mevlevî (265)

Tevhîde Hanım Mevlevî motifi olan sema'danda söz etmektedir. Sema sözlükte; “raksetme, devrân etme, dinlenen dini musikînin tesiriyle coşma anlamlarına gelmektedir. Musiki heyeti eşliğinde belli bir düzen halinde icra edilen Mevlevî ayinine semâ; bu ayine katılan dervişlere semâ-zen, ayinin icra edildiği yere semâhane denir” (Uludağ, 2012: 312).

Debrenince ney ü kudüm dervîşân eyler semâ

Bâl açar mürgîler-veş Mevlevîyân eyler semâ(115/1)

2.2.2.2. Sünbülî

Sünbülüyye tarikatı, Halvetiyye tarikatının bir alt koludur (Pehlivan, 2007: 8). Tevhîde Hanım bu tarikatı divanda şöyle zikretmiştir:

Kökü birdir her birisi bir gülistanın gülü

Dem çekip feryâd eder güle hakikat bülbülü

Cümlenin maksudu Hakk'dır yâ Hû Tevhîde eyvâllah

Olda bir açmış gülîstânın tarîk-i Sünbülî (263)

2.2.2.3. Rifaî

Rifaîyye tarikatının kurucusu olan “Ahmed Rifaî, eser ve fikirleriyle günümüze ulaşan sufilerden biridir. Adına nisbet edilen bu tarikat ülkemizde yaygın olan tasavvufî ekollerden biridir” (Kara, 1922: 68). Şair şiirde Ahmed Rifaî'nin adını da zikretmiştir.

Tevhîde Hanım divanda; Rifaîlerin beldeki kemerlerinin Hakk'a teslim olmalarına işaret ettiğini ve Rifaîlerin cehennem ateşi ile uyandıklarını zikreder. Ayrıca Rifaîlerin kızgın demir ve şişlerle yaptıkları zikre telmih yapmaktadır (Pehlivan, 2007: 9).

Dergâh-ı pîrde mülâzım olalar hiç kayd eylemez

Fahr ederler hırkasiyle 'unvân u şânı n'eylerler

Teslîm-i Hakk'a işârettir beldeki kemerleri

Nâr-ı cahîm ile uyanırlar Ahmed-i Rifâ'îler (261)

2.2.2.4. Uşşakî

“Uşşakîyye Halvetiyye tarikatının orta kolu olan Ahmediyye tarikatının kollarından biridir” (Kara, 1922: 70). Tevhîde Hanım Uşşakîleri aşk şarabını içip mest olan bir topluluk olarak anlatmaktadır:

İçelim 'aşk-ı şevkullâh ile cândan geçelim

Erenler içdiği meyden bize lûtf etsin sâki

Katresin nûş eden Tevhîde mest olumuş

Datmayan bilmezmiş ne lezzetdir tarîk-i 'Uşşakî (262)

2.2.2.5. Nakşibendî

“718/1318 yılında Buhara'da doğan Muhammed Bahâeddin'e nisbet edilen bu tarikat Türk İslam dünyasının yakından tanıdığı tasavvuf ekollerinden biridir” (Kara, 1922: 72).

Divanda Nakşibendilerin erbain çıkardıkları ve gizlice zikir yaptıkları anlatılmaktadır:

Halka-i bâb-ı rızadan bir nefes dûr olmazlar

Bende olmaksızın murâdın dinle bu bendim efendi

Erba'ının çıkararak mürîdine Tevhîde 'aşk olsun

Ahfâda zikir eder Hakk'ı gürûh-ı Nakşibendî (260)

Ayrıca şair, Müftizâde Ahmed Efendi'nin kız kardeşi Hacı Marziye Molla'nın ölümü üzerine yazdığı tarihte bu zâtın ilim sahibi oluşu, her pazartesi günü evini tekke

gibi açtığını ve vaaz verdiğini belirtmiştir (Pehlivan, 2007: 9). Manisa'daki ulemanın daha çok Nakşibendî tarikatına bağlı olduklarını da şu beyitte anlatır:

Hem tarîk-i Şâh-ı Nakşibend'in bendesidir

Akıbet esdi bahâr-ı 'ömrüne bâd-ı hazân (32/2)

2.2.2.6. Kâdiriyye

“İslam dünyasında en yaygın üç tarikattan biri olan Kadiriye'nin kurucu pîri Geylan'da doğan, daha sonra Bağdat'a yerleşen Abdülkadir-i Geylanî'dir. Tasavvufi terbiyesini Ebu Said Mübarek'ten alan Geylânî aynı zamanda Hanbelî mezhebinin de ileri gelenlerinden idi” (Kara, 1922: 69).

Tevhîde Hanım şu manzumede Kâdiriyye tarikatını herkesin girebileceği, zikirlerin yapıldığı bir tarikat olarak vafederken, Abdülkâdir Geylânî ise Tevhîde Hanım tarafından imdada çağrıldığında gelerek kerâmet gösteren biri olarak anlatılmaktadır (Pehlivan, 2007: 9).

Ne haddimdir vasf eylemek ben ol sultân-ı zîşânı

Girersen halka-i zikre açıktır her yerde meydanı

Sıdk ile çağırdım Tevhîde bi'llâh yetişdi imdâdına

Dedim aman yâ Sultân Abdülkâdir-i Geylânî (255)

2.2.2.7. Bektaşîye

“Bektaşilik Anadolu'da kurulan bir tarikattır. Nişabur'da doğan ve tahsilini burada tamamlayan bu sufinin adı Muhammed'dir. Hacı Bektâş-ı Velî çok meşhur bir tarikatın kurucusu olarak kabul ediliyorsa da, hayatı hakkında eldeki bilgiler yeterli değildir” (Kara, 1922: 65).

Tevhîde Hanım, aşağıdaki şiirde Bektaşiliği kabul ettiğini belirtir ve on iki tarikatı inkâr etmediğini hepsine karşı hoşgörülü olduğunu dile getirir. Şiirde Hacı Bektâş-ı Velî kerameti açıkça görülen bir evliya şeklinde zikredilir:

On iki tarîki inkâr etmem hâşâ hak cümlesi

Tevhîde cümle Hakkın râhı dediler dedik beli

Kerâmeti zâhir olmuş evliyadır şübhesiz

2.2.3. Kalender / Derviş / Pir

“Dünyayı ve değerlerini umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun gelenek ve inançlarına karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, davranış ve tutumlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sufilere Kalender denir” (Üstüner, 2007: 335).

Tevhîde Hanım Divanı’nda kalenderlerin atlas, dibâ gibi pahalı kumaşlara heves etmedikleri, kaba kumaşların kalenderlere yeteceği söylenmektedir:

Ey gönül etme heves gel atlas ü dibâlara

Bir kalender âşıkız köhne pelâs yeter bize (103/3)

“Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah’a veren kişiye derviş denir. Tarikat mensuplarının çoğu fakir oldukları için, bu isimle anıldıkları ileri sürülür” (Cebecioğlu, 2009: 159).

Tevhîde Hanım Divanı’nda birçok şiirde derviş kelimesini kullanmıştır. Bazı beyitlerde Mevlevî dervişlerinden bazı beyitlerde diğer tarikat dervişlerinden bazı şiirlerde ise dervişliğin zor olduğu zikredilmektedir. Divanda, “Sen derviş olamazsın” nakaratlı şiirde derviş olmak için aşkı bilmenin gerekli olduğu ve aşk şarabında içilmesi gerektiği anlatılmaktadır:

Aşk ile dolamazsın

Sararıp solamazsın

Arasan bulamazsın

Sen derviş olamazsın

Hamr-i hakîki içmeden

Hod mâsivâdan geçmeden

Âteş-i aşkda pişmeden

Sen derviş olamazsın (27/1-2)

Şu beyit de ise Mevlevî dervişlerinin yaptıkları sema zikredilmiştir:

Debrenince ney ü kudüm dervişân eyler semâ

Bâl açar mürgîler-veş Mevleviyân eyler semâ(115/1)

“Farsça ihtiyar, yaşlı kimselere pir denir. Tasavvuf liderine de pir adı verilmiştir” (Cebecioglu, 2009: 502). Tevhîde Hanım Divanı’nda pir tasavvufi manada ele alınır. Tevhîde Hanım şiirlerde kendisini nura götüren pirlere övgüyle bahseder. Şair şairliği kendisinin istemediğini Allah’ın ona nasip etmesiyle pirinin elinden “aşk dolusu” içerek şair olduğunu dile getirmektedir:

Tevhîdeyim bir gün ma’nâda gördüm

Kendimi Murad ırmağının üstünde buldum

Pirim dolu sundu ben de nûş oldum

Benim içtiğim kırklar tasıdır (221/4)

Tevhîde Hanım; Mevlâna, Şems-i Tebrizi, Fahreddin Çelebi, Hüsameddin Çelebi gibi kişilerden pirim diye söz etmektedir:

Eyledi ‘Alî Resûlden bey’at-i ahz-ı tarik

Hazret-i Molla-yı Rûmla ‘aşk-ı Hak oldu refik

Biz dahî evlâd-ı pîrle eyledik ‘azm-i tarik

Molla Fahredîn eşîğidir bizim dergâhımız (25/3)

2.2.4. Mürid/ Mürşid

Bir şeyhe bağlı olan kişiye mürid denir. Müridlere yol gösteren tarikat piri, şeyhine ise mürşid denir. Mürşid “doğru yolu gösteren, kılavuz” anlamlarına gelir (Pala, 2015: 342).

Tevhîde Hanım divanda; Mevlana, Fahreddin Çelebi ve manevi mürşidi olan Hüsameddin Çelebi’den söz etmektedir:

Baş keseriz pîrimiz Molla-yı Rûm’a Tevhîde biz

Mürşîdimdir Molla Hünkâr Fahreddin Çelebi

‘Înâbe aldığım şeb bi hamdi’llâh bu ednânın

Mâ’nevi mürşidi oldu Hüsameddin Çelebi (259)

Şair Hz. Mevlana'ya mürid olduğu için şükürler etmektedir:

Cenâb-ı Hazret-i Mevlâ 'ya rûz ü şeb yüz pin hamd olsun

Hem de şükür olsun

Mürid eyledi lûtf ile beni ol şâh-ı dilârâya

Ol Sultân-ı vâlâya (26/4)

2.2.5. Dergâh/Tekye

“Aslı tekye olan ve Farsçada dayanmak, dayanılan yer anlamlarına gelen tekye, tekyegâh diye de kullanılır. Derviş denen tasavvuf ehlinin toplandıkları, zikrettikleri, kendilerince tekarrür etmiş töreyi yerine getirdikleri yapı ve müştemilâtına denir” (Gölpınarlı, 1985: 17). Tevhîde Hanım dergâh kelimesini Allah'ın makamı anlamında kullanıp Allah'tan yardım istemektedir:

Dilerim ey Cenâb-ı Hudâ dergâh-ı ihsânından

Kendi lûtf ü kereminle dîvânım dîvân eyle

Dîvânım dergâhına 'arz eyledim yâ Rab meded

Bir harfîne bin günâhım 'afvınla fermân eyle (267)

Şair Allah'ın kulunu kapısından çevirmemesi için niyaz da bulunmaktadır:

Kulunu dergâhından redd etme yâ Rab

Önüme mâ sivâ sedd etme yâ Rab

Günâhım et beni redd etme yâ Rab

Bugün ben tevbeye geldim Hudâyâ (9/2)

Tekye kelimesi şiirlerde Mevlevi tekyesi anlamında kullanılmıştır:

Soyun gel tekye-i 'aşkda geçip cümle hevâlardan

Aba-pûş ol da Tevhîde yolun tut ulu Mevlâ'nın (28/10)

Bu beyitte ise tekyehânedede vaaz verildiği zikredilmektedir:

Her düşenbe günü açardı tekye-hânesinde

Va'zına mecbûr olup muntazırdı bilâd-ı Saruhân (32/3)

2.2.6. Hırka

“Tarikat cihazlarından biri de hırkadır. Dervişler hırkayı, genellikle zikir sırasında giyerler. Önü açık, yakası genişçe, kolludur. Mevlevilerde resmî giysidir” (Cebecioğlu, 2009: 270). Tevhîde Hanım divanda kanaat hırkasını ezelden giydiğini ve kimseye minnetinin olmadığını söylemektedir:

Ben ganaat hırkasın giydim ezelden eğnime

Değil ehıbbâya yârâna sultâna yokdur minnetim (137/4)

Aşağıdaki şiirde Rifâ’î tarikatına mensup kişiler beldeki kemer ve hırkaları sebebiyle zikredilmektedir:

Dergâh-ı pîrde mülâzım olanlar hiç kayd eylemez

Fahr ederler hırkasiyle unvân u şânı n’eylerler

Teslîm-i Hakk’a işârettir beldeki kemerleri

Nâr-ı cahîm ile uyanırlar Ahmed-i Rifâ’îler (261)

2.2.7. Hâlet

“İnsanın iradesi ve çabası olmadan sırf Allah’ın bir lütfu olmak üzere kalbe gelen manalara (feyz, bereket, marifet, his ve heyecan) hâlet denir” (Uludağ, 2012: 154). Tevhîde Hanım tasavvufta kullanılan bu kavramı şiirlerinde şu şekilde kullanmaktadır:

Yine bir âfet-i devrân çıkmış cihana nedir hikmet

Velvele tutmuş cihânı ne hâletdir bu hâlet (84/1)

Hezar ‘âşıkların varken beni de eyledi meftûn

Senin âh tarz ü etvâr ü hâletin ey şûh (92/3)

2.2.8. Uzlet

“Günaha girmemek, daha çok ve daha ihlaslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilip tek başına yaşamaya uzlet denir” (Uludağ, 2012: 364). Tevhîde Hanım uzlet için kûşe-i uzlet tabirini kullanır. Şair yalnızlık köşesinde istirahat bulunduğunu söylemektedir:

Necm-i bahtım tâli`i burc-ı nuhûsetdir bana

Kûşe-i uzletde meskân ister istirâhatdir bana (322)

2.2.9. Fenâ/Bekâ

“Fenâ, geçici olmak, ölmek, yok olmak; bekâ ise sürekli, var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Üstüner, 2007: 172). Tevhîde Hanım birbirlerinin zıddı olan bu iki kavramı bir şiirinde birlikte ele almıştır:

Gel ey bîçâre gönlüm gel ferâgat kıl bu sevdâyı

Bekâsı yok fenâdır bu ko elden kuru gavgâyı

Be n`eylersin sevip de fâni dünyâda Leylâ`yı

Yürü Mevlâ`yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/3)

Şairin fenâ kelimesini tek başına işlediği bir şiiri daha vardır. Bu beyit de fâni, geçici olan bu dünyada rahat etmenin pek mümkün olmadığı anlatılmaktadır:

Ne lâyük bu fenâ içre ki etmek râhatı ârâm

Koyup zühdü ve takvâyı çerisi olma şeytanın (28/8)

2.2.10. Kanaat/Sabır

Tevhîde Hanım Divanı`nda kanaat ve sabırdan söz edilmektedir. Kanaat ve sabır tasavvuf yolunda olanlar için önemlidir. Şair kanaat hırkasını ezelden giydiğini söylemektedir:

Ben ganaat hırkasın giydim ezelden eğnime

Değil ehıbbâya yârâna sultâna yokdur minnetim (137/4)

Tasavvuf yolunda olanlar için sabır önemlidir. Tevhîde Hanım aşağıdaki şiirde sevgilinin sabırsız olmasından söz etmektedir:

Mâleceye yarar hatmiyle münevver

Nerelerde kaldın âh kokusu anber

Ahşam safâsını eylerken dilber

Güneşi görünce sabırsız oldu (214/6)

2.2.11. Hayret

“Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve âriflerin kalblerine bir hâl, şaşkınlıktır” (Cebecioğlu, 2009: 260). Hayret kelimesi Tevhîde Hanım Divanı’nda âşığın sevgili karşısındaki şaşkınlığı, hayreti münasebetiyle zikredilmektedir:

Kulunsuz bir tarafa azm etmezdin efendim sen

Bana hayret verdi cânâ mahfîce seyre gitdiğin

Saklama şimden gerü Tevhîdeden aldım haber

Hep duyuldu mest olup ağyâra şarkı söyletiğün (231)

Asıldı kaldı dâm-ı zülfe gönlüm esîr-i hayretdir

Dükendi fakat sirişk-i çeşmim fakîr-i hayretdir (348)

2.2.12. Ezel

Ezel, başlangıcı olmayan geçmiş zaman demektir (Parlatır, 2014: 429). Ezel kelimesi divanda birçok şiirde genelde eski zaman anlamında kullanılmıştır:

Ezelden âşıkın dâim yükü derd ü meşakkatdir

Bizim için değil ancak ezelden kalma bir adet (85/7)

Sakınır âşık olan ma’şûkunu ağyârdan elbet

Tevhîde icât etmedi meseldir bu ezelden heb (79/5)

Geldiyse âhir zamânda gerçi Muhammed ümmeti

Kitabımız ezelden yazıldı Kur’ân evvelâ (157/3)

2.2.13. Bezm-i Elest (Bezm-i Ezel)

“Ezelde Allah’ın ruhlara “Elestü bi-Rabbiküm (ben sizin Rabbiniz değil miyim)” diye sorduğu, onların da “Kâlû, Belâ (evet, sen bizim Rabbimizsin)” dedikleri günü ifade eder” (Kurnaz, 1996: 108). Divanda bir beyit de tasavvufi manada elest bezminde iman edildiğinden söz edilmektedir:

Bihamdillâh sonradan olma değildir tâ ezel

Elest bezminde baş kesdim etdim imân evvelâ(157/4)

Aşağıdaki beyitte de, “Elest bezminde aşka aşına olduysan gönül ne mutluluktur, ey dil sessiz ol çünkü bunu aşikâr etmek olmaz” denmektedir:

Ne devlettir elest bezminde aşka âşına oldunsa gönül

Hâmuş ol sen de ey dil zirâ ayân eylemek olmaz (104/2)

2.2.14. İstiğna

“İstiğna; zengin olmak, zenginlik istemek, ihtiyaç duymamak, tenezzül etmemek gibi anlamlara gelmektedir” (Uludağ, 2012: 192). Şair bu kelimeyi sevgilinin yaptığı naz anlamında ele almıştır:

Ne bir perverdesidir bilmem ol rûhsâr-ı gül

Cân ü dil hayrân kalır âh nâz u istiğnâsına (151/2)

2.2.15. Bela

“Hakkın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi; bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesine bela denir” (Uludağ, 2012: 71). Divanda âşığın çektiği aşk belasından söz edilmektedir:

Ey benim ihsânı bol lütfü çok şâhin-şehim

El âmân afv eyle cürmüm dü cihân belâna çatdım (136/5)

Çıkardım alları giydim siyâhi

Benim şol tutduğum yârin yasıdır

Düşmüşüm bir derde dermânı müşkül

Ne çâre çekmeli aşk belâsıdır (221/1)

Tevhîde Hanım “İki Evli Adam Hakkında Mersiye” başlıklı şiirinde iki eşi olan bir adamın iki evlilik yaparak kendini belaya attığından söz etmektedir:

Nereden oldu avradım da ben mirası aldım

Varıp bir dahî evlendim ama âteşlere yandım

İki evli adamların evde râhatı var sandım

Kendi destimle belâyı başıma ben kendim aldım

Ne aceb yandım ikisinin elinden âh ben yandım

Nerelere gideyim gavgalarından şaşdım kaldım (407/1)

2.2.16. Vahdet

“Sözlükte birlik, teklik anlamlarına gelen vahdet, tasavvufta Allah’a yakınlık, Allah’a ulaşma anlamlarında kullanılmaktadır” (Parlatır, 2014: 1772). Tevhîde Hanım Divanı’nda 29 numaralı şiirin son nakaratında “Yürü Mevlâ’yı bul kim bu fırsand her zaman olmaz” denilerek Allah’a ulaşmak anlamında kullanılmıştır:

Bilmeden kaddini Tevhîde gezdin hây ile huyda

Yirmi sekizine girdin geçirdin ömür bîhûde

Al başın bir yâna çek otur vahdetde âsûde

Yürü Mevlâ’yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/4)

2.2.17. Hakikat

“Gerçek; var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus, mahiyete hakikat denir” (Uludağ, 2012: 153). Divanda “gülşen-i hakikat, râh-ı hakikat” ifadeleriyle söz konusu edilir:

Gülşen-i râh-ı hakikatdir gürûh-ı Mevlevî

Aşka âşinâ muhabbetdir gürûh-ı Mevlevî

Tâc-ı pîrle fahr eder Tevhîde sultâna minnet eylemez

Öyle bir ankâ tabi ’atdır gürûh-ı Mevlevî (265)

Varalım gülşen-i hakikatde bir gül olalım

Ötelim nâz ü niyâz ile Fehim bülbül olalım

Yanalım aşk ü şevkullâh ile tâ kül olalım

Düşünüp n'eylemeli âlemde biz mâh-ı bedri

Bağlayalım Hakk'a dil edelim zikr-i cehrî (38/3)

2.2.18. Bâtın / Zahir

Bâtın; bir şeyin görünmeyen gizli tarafı, zahir ise bâtın'ın zıddıdır. Zahir görünen taraf, dış görünüş anlamlarına gelmektedir (Pala, 2015: 59-487).

Zahirde olan muhabbete bir sözüm yok ama bâtın olan bir muhabbete sözüm olabilir diyen şair bâtın ve zahiri tezat şeklinde kullanmıştır:

Zâhirde olan muhabbete söz yok amma bâtınını bilmem

O hâhişle yâre Tevhîde aldanıp gönlümü vermem (274)

Zahir kelimesinin tek başına kullanıldığı beyitlerde vardır:

Gerçi zâhirde nihansın gönül gözü kör dâ'im

Hezâran âşıkınla âşinâsın yâ Resûlallâh (12/7)

Hamd eyle Hakka Tevhîde Mevlevîler âlemde

Feyz-i aşkla âşinâdır zâhir nihân eyler semâ (115/5)

2.2.19. Mâsivâ

“Tasavvufta, Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır. Bu kelimenin bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır. Tasavvufta, gönülde Allah'dan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hatta ilahı odur. Bu yüzden, kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arzeder” (Cebecioğlu, 2009: 414).

Şair; şeytana uyduğunu, nefsinin masivai şeyler işlediğini söyleyerek Allah'tan derdine deva istemektedir:

Uyup şeytâna dil oldu hevâî

Ki nefsim işler oldu mâsivâî

Îlâhî derdime sen kıl devâî

Meded yâ Rabbî gafletden uyandır (5/2)

Derviş olmak için masivai şeyleri terk etmek gerekir. Şair; hakiki şarabı içmeden, kendi günahından (masivadan) geçmeden, aşk ateşinde pişmeden derviş olunamayacağını söylemektedir:

Hamr-i hakîki içmeden

Hod mâsivâdan geçmeden

Âteş-i aşkda pişmeden

Sen derviş olamazsın (27/2)

2.2.20. Nefs

“Nefs, tasavvufi manada kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve amelleri anlamına gelir” (Pala, 2015: 355). Divanda daha çok nefsin dünya nimetlerine düşkünlüğü münasebetiyle zikredilmiştir:

Niçe bir aldanıp dünyâya uyarsın nefesine dâim

Ne ihsânına aldandın bu gaddar fâni dünyanın (28/3)

Kanı gördün ise söyle bir gülşenin gülü solmaz

Ölüm sayyâd-ı âlemdir elinden kimse kurtulmaz

Hevâyî nefse aldandın gözün yaşla hiç dolmaz

Yürü Mevlâ'yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/1)

Şair, nefse uyup isyana düştüğü için Allah'tan Gafur ism-i şerifiyle af dilemektedir:

Şerîkin yok senin hakkâ inandım

Uyup nefse isyan bahrine daldım

El-emân Gafûr ismine dayandım

Ki sensin pâdişâhlar pâdişâhu (1/2)

Nefs-i emmâre: “Nefs-i emmâre, emredici nefis anlamına gelmektedir. Kâşâni, bu nefsin, bedenî tabiata meylettigini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Tani kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefis-i emmâre denir” (Cebecioğlu, 2009: 473). Tevhîde Hanım bu durumu aşağıdaki şiirde ifade eder:

N’ola bu devr-i zamânın ahirinde geldimise

Uyuben nefis-i emmâre günâh bahrine daldımsa

Haşâ küffâr değilim n’ola isyankâr oldumsa

Umarız re’fetini pin bir ismin biri Merzûk (2/2)

2.2.21. Terk

“Sözlük anlamı vazgeçme, bırakma demek olan terk, tasavvufta bir şeyden arzuyu kesmek, emelden geçmek manasında kullanılır” (Üstüner, 2007: 199). Kısacası Allah hariç her şeyi terk etmeye terk denir. Divanda “terk-i ağıâr, terk-i hâb, terk-i diyâr, terk-i dünyâ” ifadeleriyle kullanılmıştır. Şair terk kelimesini hem Allah’tan başka her şeyi terk anlamında hem de sevgili ve âşık arasındaki terk münasebeti dolayısıyla zikretmektedir:

Dünyâyı terk etmez isen

Nefsine cebr etmez isen

Hak’dan sana gitmez isen

Sen derviş olamazsın (27/3)

Çok aradım bulmadım râh-ı cenâna bir yol

Mümkün ise sevdiğim âh sen beni gel ara bul

Firkatinle terk-i dünyâ eyler isem sen sağ ol

Seni yokdan var eden Hakk’a emânet eyledim (219/3)

Ederdim terk-i diyâr sinemde firâk dâğım olmasa

Efendim zülf telinden boynumda bağım olmasa (294)

2.2.22. Vird / Zikr

“Zikr veya vird, tasavvuf ıstılahlarından olup, Kur’ân’da yetmiş sûre ve iki yüz altı yerde geçer. Ayrıca hadislerde de bahsedilir” (İz, 1968:198). Tevhîde Hanım kendi annesi için yazdığı şiirde annesinin ruhunu teslim etmeden zikri bırakmadığını söylemektedir:

Rûhu teslim eylençe etmedi zikrini fevt

Âhir gösterip kerâmet âzim oldu rahmete (33/4)

Tevhîde zorlu bir vadide at koşturduğunun farkındadır. Kimi zaman nâmus ve ar sahibi bir kadının şiirle ne işinin olduğunu, evinde oturup ibadet etmenin yakışık alacağını kendi kendine hatırlatır (Pehlivan, 2007: 22).

Feyz-yâb olur mu kişi bâdibanda gezicek

Zihnini topla bekle otur evde zikrini çek

Nâmûs ü ârim var iken anladım ki olmayacak

Görüşüp bi’âr ile biraz yüzüm yurtmalı

Fehim Bey’i mâd edip bâri elinden kurtulmalı (42/3)

Mevlevi bir şair olan Tevhîde Hanım şiirlerinde Kur’an okunarak zikir yapıldığını ve Nakşibendi, Rifâî tarikatlarının yaptıkları zikirleri anlatmaktadır:

Gâh Kur’ân okuyup gâhi dinlersin

Gâh zikre devâm eder gâh fikr eylersin

Gâh da çoban olup yaban gezersin

Gâhi koşma şarkı söylersin gönül (216/6)

Halka-i bâb-ı rızadan bir nefes dûr olmazlar

Bende olmaksâ murâdın dinle bu bendim efendi

Erba’ının çıkarana mürîdine Tevhîde aşk olsun

Ahfâda zikr eder Hakk'ı gurûh-ı Nakşîbendî (260)

2.2.23. Dünya (Âlem, Cihan, Yer, Zemin)

Dünya divanda “terk-i dünyâ, hûbb-ı dünyâ, dâr-ı dünyâ, halk-ı dünyâ, âlem, halk-ı âlem, cihân, halk-ı cihân, mecmû'-ı cihân, nakş-ı cihân, şâh-ı cihân, meydân-ı cihân, mülk-ı cihân, şem'-ı cihân, ehl-ı cihân, âfâk-ı cihân, irfân-ı cihân, rüsvây-ı cihân, şems-ı cihân, zevk-ı cihân, şûh-ı cihân, nûr-ı cihân, fitne-ı cihân, zemîn, rûy-ı zemîn” gibi tasavvurlarla ifade edilmektedir. Divanda en çok işlenen kavramlardan biridir. Şiirlerde dünyanın fâniliği (geçiciliği), aldatıcılığı, gaddar olduğu, zindan olduğu gibi hususlar dolayısıyla ele alınmaktadır:

Niçe bin aldanıp dünyâyâ uyersin nefsine dâim

Ne ihsânına aldandın bu gaddar fâni dünyanın (28/3)

Gülüp şâd olmağa dâim talebkâr olma dünyâda

Hezârân hûn-ı eşk ile dökülsün çeşm-i giryânın (28/7)

Gam yükünü rahm-ı mâderde yüklendim ben hele

Bütün dünyâ bana zindân iken zindâna yokdur minnetim (137/2)

Dünya kelimesi divanda sadece dünya için kullanılmamıştır. Sevgilinin bu dünyada vefâsız olması, âşığa yüz vermemesi, dünyayı âşığa zindan etmesi münasebetiyle de zikredilmektedir:

Gerçi yok sabr ü karârım rûz ü şeb sensin hayâlim

Kalmadı tende mecâlim bana dünya harâm deyû (146/4)

Çok aradım bulmadım râh-ı cenâna bir yol

Mümkün ise sevdiğim âh sen beni gel ara bul

Firkatinle terk-i dünyâ eyler isem sen sağ ol

Seni yokdan var eden Hakk'a emânet eyledim(219/3)

2.2.24. Zâhid

“Allah’ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişiye zâhid denir. Bunlar dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen ve çoğu zaman alaya alınan kişilerdir” (Pala, 2015: 488). Tevhîde Hanım’da şiiirlerinde zâhidi serseri gezmesi, oruç ve tesbihle bilinmesine rağmen irfan gösterememesi gibi nedenlerle olumsuz bir şekilde tasvir etmiştir:

Bilmek istersen ey zâhid gezme yabanda serserî

Kadr ü şânına delildir işte kitâb-ı Mesnevî

Bendelikden murâd Tevhîde rızâ-i Bâri’dir ancak

Mesnevîsin okuyana keşf ola ilm-i ma’nevî (266)

Gerçi sen savm ü salât ile mukimsin zâhida

Var ise göster yedinde kanı irfân evvelâ (43/2)

2.2.25. Aşına

Tasavvufî olarak aşına, benliğinden uzaklaşarak, nefesine bigâne olarak Hakk’a yaklaşan sâlikin onunla tanışması, onunla tanışık olması, onunla üns halinde bulunmasına denir (Uludağ, 2012: 48). Tevhîde Hanım aşına kelimesini elest bezmiyle birlikte kullanır:

Aşk bir âteş-i pîrehendir giyip nihân eylemek olmaz

Ehl-i dilin âşinâsıdır amma yâda beyân eylemek olmaz

Ne devlettir elest bezminde aşka âşına oldunsa gönül

Hâmuş ol sen de ey dil zirâ ayân eylemek olmaz (104/1-2)

Sevgili âşığa yabancılık gösterir onu tanımamazlıktan gelir yabancıları da tanıdık görür:

Hayli demdir görmedi âşinâsı kan ağlayıp

Dîdemi pür-hûn etdi cevri ü cefâsı gönlümün (124/5)

Böyle mi olur âlemde dildâr

Hiç eksik değildir yanından ağyâr

Senin gibi hezâr âşinâsı vâr

Sen öyle bihûde nârına yanma (175/2)

Seni ben bî-vefâ derd-i derûna âşinâ sandım

Bilmedim kendim gibi sevda-yı aşka mübtelâ sandım (318)

2.2.26. Hicâb

“Tasavvufta hicâb, Allah’ın tecellisini kabule engel olan şeyler demektir. Edebe aykırı bir hareket karşısında utanmak, sıkılmak bir meziyettir” (Pala, 2015: 206). Tevhîde Hanım hicâb kelimesini gerçeği örten bir perde şeklinde ve yapılan şeylerden duyulan utanç nedeniyle kullanmıştır:

Utanır şems görüp rûyın kamer lâ-cerem hicâb eyler

Ey kaşu kemân kirpiği ok çeşm cellâtlı güzel (126/4)

Latîfe idi murâdım değil hâşâ gücendirmek

Bilmezliğe kaza etdi kırılması dillerim yâr

Hicâbından bak perişan hâline Tevhîdenin

Şimdi garib kuzular gibi karşında melerim yâr (269)

Bilip isyânım Tevhîde efendimden hicâb etdim

Bu fikr ile nice günler ki ben terk-i hâb etdim (270)

2.2.27. Himmet / İnyet

“Bir kemal halini veya diğer bir şeyi elde etmek için bütün ruhani güçleriyle birlikte kalbin Hakk’a yönelmesine himmet denir” (Uludağ, 2012: 170). Bu iki kavram Tevhîde Hanım Divanı’nda daha çok Allah’ın ve diğer din büyüklerinin himmetine ve inayetine muhtaç olunması nedeniyle kullanılmaktadır:

Niçe benden gibi âciz eder isyân umar ihsân

Ümîdim kesmezem hem himmetinden yâ Resûlallâh (16/3)

Du’â-yı himmete muhtaç fakîr ü âcizim el-an

Ferâmûş kılma gönülden dest açtıkça du’âya (40/8)

On iki tarîki inkâr etmem hâşâ hak cümlesi

Tevhîde cümle Hakkın râhı dediler dedik beli

Kerâmeti zâhir olmuş evliyadır şübhesiz

Himmeti hâzır olsun Hacı Bektaş-ı Velî (264)

Şair altı numaralı şiirde “İnyet eyle sultânım inâyet” nakaratıyla Allah’tan yardım istemektedir:

Demezem bir kimseye gizli râzım

Hudâyâ sanadır arz-ı niyâzım

Ki sensin pâdişâhım çâre-sâzım

İnyet eyle sübhânım inâyet (6/3)

2.2.28. Esrar / Sır

“Sır, Hakk’ın gâib hale getirip halka bildirmediği şeydir. Esrar ise sırrın çokluğudur” (Uludağ, 2012: 317-127). Bu kavramlar daha çok sevgili nedeniyle mevzubahs edilmektedir:

Âşinâ-yı aşk olalı bigâne oldum âleme

Kimseler vâkıf değıldir esrârıma ahvâlime (355)

Gerçi âh etmedeyim rûz ü şeb zâhir nihân

Saklarım esrâr-ı âşkî kimseye etmem ayân

Âsumâna çıkmada âh ü figânım bî-gümân

Korkarım bir gün yakar âteş-i âhım seni (57/6)

Ey dilber-i âli nazâr

Yanmada dil leyl ü nehâr

Etme bu sırrı âşikâr

Gönlüm sende kıldı karâr (189/1)

2.2.29. Bazı Mutasavvıflar

2.2.29.1. Mevlana

“Tam adı Mevlana Celâleddin Muhammed Rumî olan Mevlana, H. 604 (M. 1207)’de Belh’de dünyaya gelmiştir. Babası Bahaeddin Veled’tir. Bahaeddin Veled Belh’te “Sultân’ül ulemâ” lakabıyla tanınmıştır. Mevlana düzenli bir ilim hayatının doruğunda iken Konya’da Şems Tebrizî ile tanışır. Şems Tebrizî’nin kaybolmasından sonra kendisine Kuyumcu Selahaddin Ahî Türkoğlu, Çelebi Hüsâmeddin’i musahip edinen Mevlana coşkun tasavvuftan rahat, sâkin mistisizme doğru yol alan uzun bir olgunlaşma dönemi geçirir ve Anadolu’nun en büyük mürşidi haline gelir” (Köprülü, 1976: 218-231).

Mutasavvıf bir şair olan Mevlana Tevhîde Hanım Divanı’nda; “Molla Hünkâr, Molla Celâl, Molla-yı Rûm” gibi isimlerle anılmaktadır. Kendiside Mevlevî bir şair olan Tevhîde Hanım beyitlerde Mevlana’dan açık bir şekilde söz etmektedir. Divanda “Kadessa’llâhü Sırren Azîz Hakkında” başlıklı şiirde Mevlana’dan övgüyle bahsedilmiştir:

Ey makbul-i Zü’l-celâl

Yâ Hazret-i Molla Celâl

Senden bulur sâlik kemâl

Yâ Hazret-i Molla Celâl

(24/1)

On iki tarîki inkâr etmeyiz hak cümlesi

Nâzenîn-i âşıkândır ammâ Mevlânâ zümresi

Çâkeri hem âcizi Tevhîde ânun bendesi

Molla Hünkâr eşiğidir bizim dergâhımız

(25/4)

Leyl-i mi'racda gördü ulüvv-i şânını sordu

Seni Allâh senâ etdi Resûlullâh ey dâna

Bi hamdi'llâh sana Tevhîde dünyâda mürîd oldu

Mu'înimsin rûz-ı mahşer yâ Hazret-i Mevlânâ

(256)

Şair beyitlerde Mevlevî tarikatından da söz etmektedir:

Debrenince ney ü kudüm dervişân eyler semâ

Bâl açar mürğîler-veş Mevleviyân eyler semâ(115/1)

2.2.29.2. Sultân Veled

Sultân Veled, Mevlana'nın neslini devam ettiren en önemli kolun başıdır. Konya âsitanesinin şeyhleri onun soyundandır (Pehlivan, 2007: 28). Şair Sultân Veled'den yardım istemektedir:

Ceddinin ecdâdının kuluyum kurbanyım

Ey evlâd-ı Molla Hünkâr Tevhîde-zâre kıl meded

Ceddinin hürmetine imdâd yetişdir kemtere

Gider rûyından siyâhı yâ Hazret-i Sultân Veled

(258)

Tevhîde zâre kıl meded

Afv eyle cürmün etme red

Mahdumzâde Sultân Veled

Yâ Hazret-i Molla Celâl

(24/6)

2.2.29.3. İbrahim Edhem

“Adı İbrâhim bin Edhem’dir. Belh şehrinde dünyaya gelir. Ekin biçmek, bostan koruculuğu etmek gibi işlerde çalışır, elinin emeğiyle geçinirdi. Bâdiyede dolaşırken, bir adamın kendisine ism-i a’zamı öğrettiği Hızır’la karşılaştığı rivayet edilmektedir (İz, 1997: 96).

İbrahim Edhem Tevhîde Hanım Divanı’nda sadece bir beyit de anılmaktadır:

Kimine hûbb-ı dünyâyı eyledin bir dem atâ

Kimine İbrâhim Edhem-veş zâr Mevlâ Meded(3/6)

2.2.29.4. Hallâc-ı Mansûr

“Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr divan şiirinde çokça anılan bir sûfi olmuştur. Mehdî olduğu ve Abbâsiler’e karşı Karmatîler’le gizlice işbirliği yaptığı yolunda söylentiler çıkması devlet adamlarını endişelendirir ve idamı onaylanır. Burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edilir ve gövdesi yakılıp külleri nehir sularına savrulur” (Zavotçu, 2013: 470).

Hallâc-ı Mansûr Tevhîde Hanım Divanı’nda “ber-dâr” yani asılmış olması nedeniyle zikredilmektedir:

Cilvekârım sende bu nâz ü nezâket var iken

Verme yüz gitsin aradan olmasın ağyar diken

Tevhîde Mansûr-veş zülfüne berdâr iken

Sevdiğim kim kurtarır zencîr-i zülfünden beni

Görmemek yegdir görüp dîvâne olmakdan seni (44/5)

Kimine mührü verip Sultân Süleymân eyledin

Ey kiminin Mansûr-veş dâr eden Mevlâ meded (3/5)

2.2.29.5. Hacı Bektâş-ı Velî

Bektaşî tarikatına bağlı olan Hacı Bektâş-ı Velî, Tevhîde Hanım Divânı'nda himmetine ihtiyaç duyulan bir tarikat piri olarak bahsedilmektedir. Şair Bektaşî tarikatıyla birlikte on iki tarikatı da inkâr etmediğini, on iki tarikata da hoşgörülü olduğunu söylemektedir:

On iki tarîki inkâr etmem hâşâ hak cümlesi

Tevhîde cümle Hakkın râhı dediler dedik beli

Kerâmeti zâhir olmuş evliyâdır şübhesiz

Himmeti hâzır olsun Hacı Bektaş-ı Velî (264)

2.2.29.6. Abdulkâdir Geylânî

“1077 yılında İran’ın Geylan şehrinde doğan Abdulkâdir Geylânî’nin Hz. Hasan’ın soyundan geldiği bilinmektedir. Kadiriyye tarikatının piri olan Geylânî başlangıçta şafii mezhebine bağlıyken, sonraları Hanbelî mezhebine girmiş ve bu mezhebin sarsılmaz bir savunucusu olmuştur” (Erginli, 2006: 15).

Tevhîde Hanım Divanı'nda Kadiriyye tarikatını herkesin girip zikrini yapabileceği bir tarikat olarak vafeder. Abdulkâdir Geylânî’de bu tarikatın piri olarak imdada çağrıldığında gelerek yardım etmesi nedeniyle zikredilmektedir:

Ne haddimdir vasf eylemek ben ol sultân-ı zîşânı

Girersen halka-i zikre açıktır her yerde meydanı

Sıdk ile çağırdım Tevhîde bi’llâh yetişdi imdâdına

Dedim aman yâ Sultân Abdülkâdir-i Geylânî (255)

Tevhîde Hanım Divanı'nda tasavvuf ile ilgili Hak aşığı, kalender, derviş, pir, mürid, mürşid, dergâh, tekye, hırka, hâlet, uzlet, fenâ, bekâ, kanaat, sabır, hayret, ezel, bezm-i elest, istiğna, belâ, vahdet, hakikat, bâtın, zâhid, aşına, hicâb, himmet, inâyet, esrâr, sır kavramları belirlenmiştir. Mevlevî tarikatına bağlı olan şair şiirlerinde on iki tarikatı inkâr etmediğini, hepsinin de doğru olduğunu zikreder. Mevlevilik dışında Halvetî, Nakşî, Uşşakî, Rıfâî, Sünbülüyye, Kadiriyye, Bektaşîlik gibi tarikatlardan şiirlerinde övgüyle bahseder. Mutasavvıflardan ise Mevlana, Sultan Veled, İbrahim Edhem, Hallâc-ı Mansûr, Hacı Bektaş-ı Velî ve Abdulkâdir Geylânî’den söz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET

Tevhîde Hanım Divanı'nda cemiyet ile ilgili unsurlar yoğun bir şekilde işlenmiştir. Yaşadığı toplumun özelliklerinden de etkilenmiş olan şair divanında birden fazla kavimden, ülkelerden, dağlardan, denizlerden, içtimaî hayattan ve birçok meslek erbabından söz etmiştir. Şair osmanlı sahası devlet adamlarından Sultân Âzîz Han, Sultan Hamid Han ve Sultan Süleyman'a yer verir. Eserde değerli madenler ve taşlar, giyim ve kuşam, yiyecekler, içecekler, mimari, resim, eşyalar, hastalık, savaş, av ile ilgili ve eğlence hayatıyla ilgili unsurlardan da bahsedilmektedir.

3.1. ŞAHISLAR

3.1.1. Tarihî Şahsiyetler – Hükümdarlar

3.1.1.1. Sultân Âzîz Hân (Abdülaziz)

Osmanlı devletinin otuz ikinci padişahı olan (1830-1876) Sultân Abdülaziz Han ikinci Mahmut'un oğludur. “Tanzimat devrinin ikinci padişahı olan Abdülaziz zamanında yönetim, adliye, maliye, askerlik ve milli eğitim alanlarında yenilikler yapılır. Deniz ticareti ve vilâyet kanunları bu padişah döneminde çıkarılır” (Akşit, 1979: 212).

Divanda “Sultân Aziz Hân Hakkında” başlıklı şiirde şair; Anadolu'nun kötü yönetildiğini, zulümün başını alıp gittiğini ve yurt dışında seyahat eden Sultan Abdülaziz'in Anadolu'yu önemsememesinden yakınmaktadır:

Zer kafesde andelipsin yok bir şeyden haberin

Hak ömür versin efendim yatdıkça şâh pederin

Gör ne dertler çekdiriyor fermân-ber alıcıların

Anadol'a uğramadı ey şâh-ı cihân bir seferin

Cümlemiz dest açıp eyleyelim hayr-ı du'â

Çok ömür bahş eylesin Sultân Azîz Hân'a Hudâ (36/2)

Tanzimat'la başlayan Türk hukuk sisteminin batılılaşması ve yeni kanunlar, devrinin diğer pek çok halk şairi gibi şair Tevhîde'yi de karamsarlığa sürüklemiş ve padişahı dahi suçlamaktan kaçınmaması sonucunu doğurmuştur (Pehlivan, 2007: 13).

Cihân içre artmaktadır Aziz ile fesadımız

Görse bu hâli tahammül edemezdi ecdâdımız

Görelim râzı olur mu Hazret-i Rahmânımız

Âh ne yapsın n'eylesin devletlû hünkârımız

Cümlemiz dest açıp eyleyelim hayır du'â

Çok ömür bahş eylesin Sultân Azîz Hân'a Hudâ (36/4)

Şair, esasen halk tarafından sevilen bir padişah olan, Abdülaziz'i temelde suçlu görmemekte, açıkça ifade etmesede metnin genel havasından anlaşıldığı kadarıyla Tanzimat ricalini, olanların müsebbibi olarak algılanmaktadır (Pehlivan, 2007: 13).

Şair şiirin son iki beyitlerinde “Cümlemiz dest açıp eyleyelim hayr-ı duâ, çok ömür bahş eylesin Sultân Azîz Han'a Hudâ” nakaratını tekrarlayarak Sultân Aziz Han'a dua eder.

3.1.1.2. Sultân Hamid Han (2. Abdülhamit)

“Abdülmecit'in oğlu olan 2. Abdülhamit Osmanlı devletinin otuz dördüncü padişahıdır (1842-1918). İkinci Abdülhamit zamanında geniş ölçüde para sıkıntısı çekildi. Bu padişah zamanında imparatorluğun çeşitli yerlerinde yeniden ortaokullar, liseler açılır, Darülfünun (üniversite) yeniden kurulur” (Akşit, 1979: 220-227).

Tevhîde Hanım “Sultan Hamid Han Hakkında” başlıklı şiirinde Sultan Hamid Han'dan övgüyle bahsetmektedir:

Hezâr yıldız içinde bedr olmuş mâha benzetdim

Bu çeşmim kande bakarsa hayâlimde benim her an

Şecâ'atde sehâvetde nazîri misli yok bildim

Eğer vardır diyen varsa yazılsın katline fermân (37/4-5)

Tevhîde Hanım ikinci Abdülhamid'in cülûs merasiminde bulunduğunu da söylemektedir:

Halife-i Resûl-i rûy-ı zemîn Âl-i Osman

Tahta cülûs etdi Sultân Hamîd Hân

Hak mübârek eylesin taht-ı cülûsun

Hatâlardan hemân hıfz eylesin Yezdân

Kılınç alayında gördüm maşâllâh arslana benzer

Du'â eyler iken doldu dîdelerim al kan (37/1-2-3)

3.1.2. Tarihi – Efsanevî Şahsiyetler

3.1.2.1. Eflatun

“İslam felsefesi üzerinde önemli etkileri olan ilkçağ Yunan filozofu Platon, İslami literatürde Felâtun veya daha yaygın olarak Eflâtun şeklinde anılmıştır” (Olguner, 1994: 469-476). Eflatun divanda akıllı olması ve aklın temsilcisi olması sebebiyle zikredilmektedir:

Yârelerin bağıni çözmek istedim ey dil dedin

Gelme Eflâtun çözemeyâr bağladı gör bu bağı (117/4)

Yok imiş Eflâtun 'a sorsan bu derdin çâresi

Bilmedim aslını Rûm ü Hicaz 'a derman aratdım (136/6)

Derdimi bilmem ne yüzden söyleyem

Hâlimi yâre nasıl şerh eyleyem

Bilmez Eflâtun bu derdi n'eyleyem

Yâ Rab nedir şu derdimin çâresi

Çaresizlikdir bu derdin çâresi

(178/2)

3.1.2.2. Lokman

Lokman divanda iki farklı şiirde tabib olması yönüyle zikredilmiştir. Lokman hekimin dünyaya bir kez daha gelse de âşıkların derdine çare bulamayacağı şöyle ifade edilmektedir:

Fikrime geldikçe yârin kaşlarının kâresi

Dîdelerim karşısında olurdu mihmânesi

Gelse de Lokman cihana olmaz bu derdin çâresi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûn'a bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi

(53/4)

Gelse lokman âleme bulmaz illet-i aşka devâ

Yâre varsa sinede açma tabibe yâre aç

(88/2)

3.1.2.3. İbrahim Edhem

“Belh sultanının oğlu olup genç yaşta çıktığı tahtı ve tâcı dervişlik yolunda feda eder. Edebiyatta genellikle bu sebeple anılmaktadır. Şairler onun bu fedakârlığına övgülerde bulunmuş ve onu menkıbeleri dolayısıyla çeşitli hayallere konu edinmişlerdir” (Erzen, 2013: 851). Tevhîde Hanım Divanı'nda sadece bir beyit de adı geçmektedir:

Kimine hûbb-ı dünyâyı eyledin bir dem atâ

Kimine İbrâhim Edhem-veş zâr eden Mevlâ meded

(3/6)

3.1.2.4. İbn-i Sîna (Ebu Sîna)

“Meşhur Türk tabib, filozof ve âlimi olup şark edebiyatında ilim ve irfanın, hikmet ve felsefenin timsalidir. İslam aleminin Aristo ve Bokrat'ı olup eş'ârımızda onlara tercihen zikrolunmuştur. Müslüman alimleri arasında şeyh lakabıyla ve ortaçağlardan beri Avrupaca Avisenne diye meşhurdur” (Kurnaz, 2009: 244).

Şair dünyadakilerden neler çektiğini İbn-i Sinâ'nın bile bilemediğini söylemektedir:

Çektiğim dehrin elinden sanma Ebu Sinâ bilir
Gördüğüm kahr-ı felekden zân eyleme dâna bilir
Bir cenâb-ı Allâh bilir ancak bir de bu ednâ bilir
Söylemem ben âşikârdır ahvâlim ehl-i dile (69/3)

3.1.3. Hikaye Kahramanları

Tevhîde Hanım Divânı'nda masal kahramanlarından Leyla, Mecnûn, Ferhâd ve Şîrîn'in adı geçmektedir.

3.1.3.1. Leyla ve Mecnûn

Aynı ismi taşıyan bir aşk masalının kahramanları olan bu iki isimden Leyla maşuk, Mecnun ise âşık timsalleri olarak şöhret bulmuşlardır (Tolasa, 2001: 86). Tevhîde Hanım Divânı'nda Leyla ve Mecnun bazen tek tek, fakat çoğunlukla birlikte zikredilmişlerdir.

Şair gelip geçici olan bu dünyada Leyla'yı sevmektense Mevla'yı bulması gerektiğini söylemektedir:

Gel ey bîçâre gönlüm gel ferâgat kıl bu sevdâyı
Bekâsı yok fenadır bu ko elden kuru gavgâyı
Be n'eylersin sevip de fâni dünyâda Leylâ'yı
Yürü Mevlâ'yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/3)

Leyla, bazen sevgili bazen sevgilinin saçı için benzetilen olur:

Görünce saçı Leylâ'yı ol demde Mecnûn olup
Takıldı zülf-i zencîre yok halâsı gönlümün (124/6)

Sen zülfü Leylâ'ya Mecnûn olduğum bilmez misin
Aşkınla hâlim diğer-gûn olduğum bilmez misin (372)

Bu Tevhîde kulun leyl ü nehâr derûnda efkârı

Günâhı çokluğun görmez umar aşkın eder zârı

Muradım ver Ganî Sübhân ki sensin Vâhid ü Bârî

Umarız re'fetini pin bir ismin biri Merzûk (2/5)

“Mecnun ise maşuka olan son derece düşkünlüğü ve ızdıraba, cevr ü cefaya olan tahammülü, aşk dolayısıyla içinde yaşadığı cünûn ile çöllerde dolaşması, insanlardan uzaklaşması, perişanlığı ile bilinmektedir” (Tolasa, 2001: 86). Divanda da bu vasıflarıyla işlenmiştir:

Aklım aldın gönlüm aldın soldın sahrâ-yı cünuna

Gelip mecnûn hâlimi görünce dedin divâne mi bu (147/3)

Sine üryân ciğer büryân durup divân da divâne

Aşkının Mecnûnu olan kulak tutar mı fermâne (149/3)

Akil mecnûn gönül mahsûn gezdirir aşkın beni

Sevdâ-yı zülf ü hâlinle çeşm-i giryân oldum âh (153/4)

Tevhîde Hanım'ın kendisini Mecnûn'la özdeşleştirdiği beyitlerde vardır. Şair, sevgiliye hitab ederken sen saçı Leylâ'ya Tevhîden gibi kimse Mecnûn değil der:

Şirin'in aşkı değil mi Ferhad'a dağı yardıran

Sen saçı Leylâ'ya Tevhîden gibi kimse Mecnûn değil a (71/7)

3.1.3.2. Ferhad ve Şirin

“Ferhad ve Şirin aynı hikayede geçen kahramanlardır. Ferhad, Hüsrev adlı İran padişahının sevgilisi olan Şirin'e aşiktir. Şirin'in arzusu üzerine Bîsütün adlı bir dağı delmesi istenir. Divân şiirinde, sevgilisine kavuşmak için zorlu, gerçekleşmesi güç işleri göze alan âşığı sembolize eder” (Pala, 2015: 152). Ferhad divanda Şirin'e olan aşkı, dağı delmesi, çektiği ızdıraplar nedeniyle işlenmiştir. Şairin Leylâ, Mecnûn ve Ferhad'ı birlikte ele aldığı şiirlerde vardır.

Ferhat'a dağı yardıran Allah aşkı değil mi, Mecnun'u hayran eden Allah mıdır yoksa Leyla mıdır diyen Tevhîde Hanım Leylâ, Mecnûn ve Ferhad'ın aşkının ilahi mi yoksa mecazi mi olduğunu sorgular:

Aşk-ı mevlâ değil midir Ferhâd'a dağı yardıran

Mevlâ mıdır Mecnûn'u hayrân eden Leylâ mıdır (98/5)

Divan'da âşığın kendini Şirin'e benzettiği mısralarda vardır:

Gam değil Tevhîde rûyum sararıp solsa da

Hûn-ı derûn-ı eşk ile çeşmim dolsa da

İ'tibar etmem yârin vashı cennet olsa da

İ'timâd etmem râhıma Ferhâd-misâl dağ yarsa da

İnkisâr etsem sezâdır ey gül-i zibâ sana

Gör neler etdin neler zâlim bana (58/5)

3.1.4. Diğer Şahıslar

Tevhîde Hanım Divanı'nda birçok şahıs ismi vardır ki bunların çoğu Din-Tasavvuf (bkz) bölümünde zikredilen isimlerdir. Bunlar; Hz. Hızır, Hz. İlyas, Hz. İbrahim, Hz. İsa, Hz. Lokman, Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. Nuh, Hz. Süleyman, Hz. Şit, Hz. Yusuf, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ayşe ve Hz. Fatma'dır.

Divanda adı geçen ve kimliği belli olan diğer kişiler Molla Hünkâr Fahreddin Çelebi, Hüsameddin Çelebi, Hacı Marziye Molla, Sinanzade Ahmed Efendi, Hatice Sadiye, Mehmet Tevfik Bey, Aliye Hanım, Saruhan Baba, Hâkî Baba ve Kırtık Sultan'dır.

3.2. ŞAIRLER

3.2.1. Nesîmî

“14. yüzyılda Azeri sahasında yetişmiş ünlü sanatçı Nesîmî'nin Diyarbakır, Irak ve Tebriz taraflarında yaşadığı ve Ankara'ya kadar geldiği onunla ilgili söylenen rivayetler arasındadır. İran'da Hurufilik mezhebinin kurucusu Fazlullah'ın

halifelerinden olduğu ve Halep'te inancı yüzünden derisi yüzölerek öldürölmüş bir şairdir” (Mengi, 2014: 78).

Nesîmi, Tevhîde Hanım Divanı'nda derisininin yüzölmesi münasebetiyle zikredilmektedir:

Ol Nesîmî Hazretlerinin aşkın ile derisini

Yüzdürüp aradan hem nâ-peydâ eden Mevlâ meded (3/4)

3.2.2. Dehrî

Manısalı bir şair olduğu bilinen, kaynaklarda adı geçmeyen bir şairdir. Tevhîde Hanım Dehrî mahlaslı şairi kendisine üstad kabul etmiştir (Pehlivan, 2007: 22).

Sanırdım ehl-i kemâlin nazarından dûr oldum

Göricek eş'ârınızı sevinip pür-nûr oldum

Şâ'ir Dehrî yedine giricek mehcûr oldum

Bir Fârisî hocası bulmağa mecbur oldum (39/1)

3.3. ESERLER

3.3.1. Mesnevî

Divanda eserlerden sadece Mevlana'nın Mesnevî'si zikredilmektedir. Mevlevî bir şair olan Tevhîde Hanım için Mevlana önemli bir pir'dir. Şair Mevlana'nın Mesnevî'sini okuyanın elinin boş kalmayacağından bahsetmektedir:

Bilmek istersen ey zâhid gezme yabanda serserî

Kadr ü şânına delildir işte kitâb-ı Mesnevî

Bendelikden murâd Tevhîde rızâ-i Bâri'dir ancak

Mesnevîsin okuyana keşf ola ilm-i ma'nevi (266)

3.4. ÜLKELER, ŞEHİRLER VE DİĞER YERLEŞİM YERLERİ

3.4.1. Hind (Hindistan)

“Divân şiirinde Hindistan başta uzaklığı, esrarengizliği, havası, bağ-bağçesi, baharatı vs. olmak üzere çok sözü edilen memleketlerden birisidir” (Pala, 2015: 209).

Hindistan, divanda uzaklığı ve gülü sebebiyle zikredilmektedir. Beyitlerde “Hind gülü” diye geçmektedir:

Ahlat ile geyik almasının adını anma

Kızılık ile hallaşı mallaşı yemişden sayma

Ceviz bulmak için beni Hinde salma

Hazırlıkta erik ile zerdalimiz var (215/3)

Anberiyye diye nâm verdim efendim ben sana

Hind gülüdür deseler şayestesin etmem inâd (81/3)

Ciğer kan ile boyanmış bir hind gülü pür-şûrîde bülbül

Göndereyim ber-güzârım ey dil-pesendim sana mahsus (113/2)

3.4.2. Rûm

“Eskiden Doğu Roma İmparatorluğu Anadolu’yu da içine aldığı için Anadolu’ya Rûm, Anadolu’ya da Rûmî denilirdi” (Pala, 2015: 380). Divanda Rûm ve Hicâz birlikte kullanılmıştır:

Yok imiş Eflâtun’a sorsan bu derdin çâresi

Bilmedim aslını Rûm ü Hicaz’a dermân aratdım (136/6)

Aşkın hakîkî mi yohsa mecâzî

Teyrân edip gezersin Rûm ü Hicâzı

Hamr-ı Hakk’ı nûş et dinle bu râzı

Mecâzî aşkları n’eylersin gönül (216/9)

3.4.3. Arabistan, Mısır, İskenderiye, Süveyş, Beyrud, Bağdad, Haleb

156 numaralı şiirde Arabistan, Mısır, İskenderiye, Süveyş, Beyrud, Bağdad ve Haleb zikredilmiştir. Tevhîde Hanım sohbet meclislerine katılmış bir şair olması

nedeniyle 156 numaralı şiirde sohbet meclisine gelen misafirlere nerelerden geldiklerini sormaktadır:

Arabistan dilberıyla ülfet etmek ne müşkil

Dedim ey gül-i ra'nâ neredansın dedi "Lâ...Lâ..."

İskender gülü müsün söyle aman bileyim dedim

Efendim yohsa zannım Mısırdansın dedi "Lâ...Lâ..."

Süveyşden mi bu geliş efendim yohsa Beyrud

Dedim kangı diyardansın dedi "Lâ...Lâ..." (156/1-2-3)

3.4.4. Medine, Hicaz, Yemen

Tevhîde Hanım Divanı'nda Medine Hz. peygamberin kabr-i şerifinin orada olması sebebiyle ele alınmıştır:

Yüzüme urma aman suçlarımızı ilâhî

Şeft'imiz nebin kıldın Medîne'de yatan şâhı

Ümîdim kesmezem senden suçluyum diye billâhî

Umarız re'fetini pin bir ismin biri Merzûk (2/3)

Hicâz ve Yemen gezilip görülen mekân olarak dile getirilir:

Gâh Şam ü şarkı gâhî Yemen'i

Seyyâh olup gezersin zîr ü zemîni

Mekân mı edindin yeşil çemeni

Ne çâre kendini eğlersin gönül (216/2)

Aşkın hakîkî mi yohsa mecâzî

Tayrân edip gezersin Rûm ü Hicâzı

Hamr-ı Hakk'ı nûş et dinle bu râzı

Mecâzi aşkları n'eylersin gönül (216/9)

3.4.5. Kâbe

Kerbelâ eserinde Hz. Hüseyin ve Hasan'ın şehit oldukları mekan olması sebebiyle, Kâbe ise hurması sebebiyle anılmıştır:

Vedalaşıp bizle gitti kayası

Geldi şeftalinin gayet âlâsı

Arkasından yetişti Kâbe hurması

Geceye eğlence hünnâbımız var (215/4)

Ol Hasan hazretlerine zehr içirdi eşkiyâ

Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehid-i Kerbelâ (23/3)

3.4.6. Manisa

19. yüzyılda Manisa'da yaşamış olan Tevhîde Hanım şiirlerinde Manisa'nın renklerini yansıtmaya çalışır.

“Manisa evliyanın koruduğu, dinî kurumları ve gelenekleriyle zamanın yavaş aktığı bir Müslüman-Türk şehri olarak tanıtılmıştır. Ayrıca mesire yerleri ve tabii güzellikleri vurgulanarak “büyük liman şehri” nin keşmekeşine alternatif olarak sunulmuştur” (Pehlivan, 2007: 14). Bütün bunlar “Destân-ı Mağnisa” başlıklı şiirde anlatılmıştır:

Mağnisa'nın içinde evliyâsı çok

Mescidi câmi'si medresesi çok

Hâfızı mütedâ müderrisi çok

Okur bülbül gibi dili Mağnisa'nın

Etraf köyden şehirlerden gelirler

Handa hânelerde misâfir olurlar

Sultân Câmî'sine sâf sâf dururlar

Altın kemerlidir beli Mağnisa'nın (225/2-3)

Tevhîde Hanım Manisa'nın mallarının elden ele gezdiğinden yani Manisa'nın ürünlerinin meşhur olduğundan söz eder:

Ulu Câmî'nin vurur çanlı sa'ati

Herkes vaktini bilir bulur râhatı

Tüccarların budur dâim âdeti

Elden ele gezer malı Mağnisa'nın (225/6)

3.4.7. İzmir

Tevhîde Hanım İzmir ve Manisa'yı birbirinin zıddı olarak ele almıştır. Divanda birbiri ardınca gelen Destân-1 Mağnisa ve Destân-1 İzmir şiirlerinde bu iki şehir birbirinin tezâtı olarak tasvir edilir.

“İzmir Frenklerin, Masonların yaşadığı, bunlarla kadınların arasında gayr-ı meşru ilişkilerin olduğu, kadınların süslü gezdiği, Avrupalılara benzedikleri; erkeklerin ise tiyatrolarda gezip çapkınlık yaptığı bir şehir olarak anlatılmıştır” (Pehlivan, 2007: 14).

Âdemleri gayet temiz gezerler

Tiyatrolarda bâde süzerler

Dilber sevenlerden hîle sezerler

Hem sever hem sevilir yâri İzmir'in

Ekseri zenneleri Hakk'ı unutmuş

Kimi Frenk'e kimisi Mason'a tabmış

Hudâ'nın korkusunu ardına atmış

Kral kızına dönmüş dilberi İzmir'in (224/3-4)

3.5. NEHİRLER, DAĞLAR VE DENİZLER

Tevhîde Hanım Divanı'nda nehirlerden Murat Nehri ve Ceyhun Nehri'ne yer verilmiştir. Şair, Murad Irmağı'nın üzerinde pirinin elinden aşk dolusu içerek şair olduğunu söyler:

Tevhîdeyim bir gün ma'nada gördüm

Kendimi Murad Irmağının üstünde buldum

Pîrim dolu sundu ben de nûş oldum

Benim içtiğim kırklar tasıdır (221/4)

Sevgilinin hasretiyle gözlerden akan yaşlar Ceyhun Nehri'ne benzetilmektedir:

Eyledin sen beni kendini meftûn

Cevrin etdi didemi âb-ı Ceyhûn

Serim sevdâya saldın aklım Mecnûn

Gayrı bundan sonra âlem bir yana (166/2)

Hasretin kan ağladıp didemi Ceyhûn'a döndürdü

Sevdây-ı aşkında Tevhîdi bir ayn-ı Mecnûna döndürdü (284)

Divanda deniz; umman, bahr, derya olarak genel anlamda kullanılmıştır. Âşığın gözünden akan kanlı yaşlar çok olması sebebiyle denize benzetilir:

Hasret-i meh-i rûyınla dem be dem kan ağlayıp

Bahr-ı ummân oldu âh çeşmim boşandım bu gece (87/4)

Gülmedim geldim geleli Allâh Allâh şu dehre bir

Yeter çeşmim yaşı bana ummâna yokdur minnetim (137/1)

Tur Dağı , Hz. Musa münasebetiyle zikredilmektedir. Mahşer günü için Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'dan şefaah istenmektedir:

Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ

Urûc-ı âsumân Hazret-i İsâ

Fakîr ü âcizi tapu kılırsa

Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/6)

3.6. SOSYAL HAYAT

Osmanlı edebiyatı şairlerinin esinlendikleri en önemli kaynaklardan birinin toplumsal hayata dair kesitler ve gözlemler olduğu tezkireler, divanlar incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Giyim-kuşam, eğlence hayatı, yeme-içme, spor, savaş, sağlık, eğitim, çeşitli âdet, gelenek, inanış gibi sosyal hayata dair neredeyse her çeşit konu şiirde yer almış ve Osmanlı sosyal hayatında yer alan kişilere de beyitlerde yer verilmiştir.

Tevhîde Hanım Divânı ile ilgili olarak yaptığımız bu çalışma, bir divan şairi olan Tevhîde Hanım'ın sosyal hayatla iç içe olduğunu göstermektedir. Eserde çeşitli süs ve süslenme özellikleri, değerli madenler, eşyalar, sağlık, hastalık, savaş, av, eğlence hayatıyla ilgili unsurlar Tevhîde Hanım Divanı'nda sosyal hayatla ilgili kullanılan unsurlardır.

3.6.1. Saray ve Çevresi

Divanda padişah kavramı “sultân, padişah, şâh, hân, hünkâr” ifadeleriyle karşılanır. Kasidelerde, tarihlerde bu adlarla bahsedilen genellikle dönemin hükümdarıdır (Sultan Abdulaziz Han, Sultan Abdulhamid Han). Natlarda Allah, Hz. Muhammed ve bazı diğer din büyüklerinden söz edilirken sultân, padişah kelimeleri kullanılmıştır. Gazellerde ise sultan ismi çoğunlukla sevgili için kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde tüm alemin padişahı olan Allah'tan af dilenmektedir:

Olupsun cümle mahlûkun ilâhı

El-emân afv eyle cürmüm ilâhi

Ki sensin padişâhlar pâdişahı (1/1)

Sultanların tac ve saadet sahibi oldukları aşağıdaki mısralarda şöyle dile getirilmektedir:

Kime veririsen lûtf ü hidâyet

Olur sultân giyer tâc-ı sa'âdet

İlâhi sâilim sen kıl inâyet

Meded yâ Rabbî gafletden uyandır (5/3)

Tevhîde Hanım Divanı'nda, sultan kelimesi sevgili anlamında da kullanılmıştır. Beyit de âşğın halini bilen sevgilinin onu görmezden gelmesi anlatılmaktadır:

Hâlimi âh ey Tevhîde cânânım bilirken bilmezlenir

Kimini bilmez amma kimini sultânım bilirken bilmezlenir (347)

İlâhi eylerim şekvâ ki sen sultâna gönlümden

Çıkar fazlınla her ne var ise bî-gâne gönlümden (391)

Şair aşağıdaki şiirde kâravaş ve bende kelimeleriyle Allah'ın emirlerine itaat etmekle yükümlü olduğunu söyleyip, O'na şükürler etmektedir:

Ednâ karavaş bendenim

El-ân ni'metin içindeyim

Ya ben niçe hamd etmeyim

Hamdim sana şükürüm sana (7/5)

3.6.2. Savaş

Divanda sosyal hayatın bir parçası olan savaş unsurlarına da yer verilmiştir.

3.6.2.1. Kan

Tevhîde Hanım kanı savaşta dökülen kandan ziyâde âşğın gözünden akan yaşlı kanlar için kullanır:

Ayrı düşdüm düşeli cânânımdan

Kan dökülür dîde-i giryânımdan

Tevhîde nefret etmişken cânımdan

Ölmek ise cânıma minnet benim (168/4)

İsmi tenhâda yâd edip müdâm

Râhat uykular bana olsun harâm

Sevdâ-yı zülfün için her subh u şâm

Şirîşk-i çeşmim döküp kan ağlayam (206/2)

3.6.2.2. Ok, Kılıç, Hançer, Tabanca

Tevhîde Hanım sevgili için “ok, kılıç, hançer, tabanca” gibi kavramları kullanır. Şair, sevgilinin kaşlarını tabancaya kirpiğini de kılıca benzetir:

Kaşların çifte tabanca kirpiği tığ-i kazâ

Âşığın katline ferman yazarsın çeşmi cellâd (81/2)

Sevgilinin ayrılığı âşığın gönlünde hançer yarasına neden olmuştur:

Şemîne yandıkça âh pervâneler

Bak ne hâle girdi dil-i gam-hâneler

Hançer-i hicrinde sînem yâreler

Yok mudur âh derdime bir çâreler

Derd-i hicrin açdı dilde yâreler (196/1)

3.6.3. Bazı Tipler ve Meslekler

3.6.3.1. Sâkî

“ Divân edebiyatında sâkî; su ve şarabı başkasına sunan veya su veren, susuzluğu gideren, şarapçı, kadeh dolaştıran, şarap içenlere şarap veren, şarap içenlerin kadehlerine şarap döken, sultanların meclislerinde şarap dağıtan kişi anlamlarında kullanılmaktadır” (Bahadır, 2013: 224).

Sâkî Tevhîde Hanım Divanı’nda içki sunması, meclise neşe ve parlaklık vermesi sebebiyle zikredilmiştir:

Gel ey sâki aşk şarabı lûtf eyleyip sun bize

Ben de hâzır etdim efendim tâ ciğer kebâbindan meze

Ver bize ey sâkîya mahbûb ile meyden haber

Bu rumûzu bilmeyen uğramasın semtimize (103/1-4)

Şair şarap imgesini sâkî, bâde unsurlarıyla birlikte ele almaktadır. Âşık sâkîye kendisine bâde sunmamasını ister. Çünkü sarhoş olunca sevgiliye olan aşkını anlatacağından korkmaktadır:

Tevbeliyim sunma sâki ben gayrı bâde içmem

Sînemdeki gizli sırrı ben gayrı yâre açmam

Yârelerim bana yeter ben gayrı yâre açmam

Koyup da ahd ü peymânı ben gayrı yâre geçmem (63/1)

Divan'da sâkî kelimesinden bahseden diğer şiiirler şunlardır: 41/1, 63/1, 122/1, 254, 262, 343.

Ol mâh-rûy ü dîde-mestin aşkına mey sun sâki

Nîm-nigâhile mest ederdî âhu çeşmi âşıkı (122/1)

3.6.3.2. Mest (Mest, Ser-hoş, Ser-mest)

Mest kelimesi ekseriyetle sarhoş anlamında kullanılmıştır. Bir beyit de sevgilinin gözünün sarhoşu olarak göze çarpmaktadır:

Ol mâh-rûy ü dîde-mestin aşkına mey sun sâki

Nîm-nigâhile mest ederdî âhu çeşmi âşıkı (122/1)

Sarhoş olan kişinin söylemek istediği şeyi doğru dürüst söyleyemediği, bazen başkalarıyla kavga ettiği bazen de şarkı söyleyip etrafı rahatsız ettiği bilinmektedir. Aşağıdaki şiiirde de âşığın mest olup yabancılara şarkı söylediğinden bahsedilmektedir:

Kulunsuz bir tarafa azm etmezdin efendim sen

Bana hayret verdi cânâ mahfice seyre gitdiğin

Saklama şimden gerü Tevhîdeden aldım haber

Hep duyuldu mest olup ağyâra şarkı söyletiğün (231)

Mest olurken yârin böyle neş'e-suhen-güftârından

Mürg-i dil mümkün mü kurtulmak zülf-i siyehkârından (377)

Divanda mest kavramından bahseden diğer şiirler şunlardır: 15/4, 41/1, 54/1, 58/4, 80/3, 92/4, 107/5, 112/4, 114/4, 143/2, 159/3, 192/1, 262.

Sevgilinin süzgün bakışlarının âşığı hayran ettiği ve âşığın sevgili yolunda derbeder olduğu söylenmektedir:

Ol çeşmi mahmûr gibi dil mest ü hayrân etdi

Yolunda derbeder oldu süründü dil-fikâr oldu (159/3)

3.6.3.3. Tabib

Tabib, divanda sevgili için kullanılmıştır. Ayrıca, beyitlerde “ilaç, devâ, derman, şifâ, bimâr, timar” gibi kavramlardan da bahsedilmiştir. Derde düşen âşığa tabibin yapacağı bir şey yoktur, onun derdinin dermanı sevgilidir:

Gelse Lokman âleme bulmaz illet-i aşka devâ

Yâre varsa sinede açma tabibe yâre aç (88/2)

Tabîbler bu derde hiç çâre etmez

Sevdiğim sevdâsı serimden gitmez

Yüz pin öğüt verseler biri kâr etmez

Âh bu hasret ile yanar ağlarım(217/2)

Hz. Muhammed içinde “tabib” kavramı kullanılmıştır. Herkesin derdinin dermanının O’nda olduğu söylenir:

Niçin bulmayalar derdin devâsın senden ey sultân

Tabîbimsin Habîb-i Kibriyâ’sın yâ Resûlallâh (12/2)

Habibim âh tabîbimsin Şefi’-i Müznibînim sensin

Bi-küllî hâcetim arzım sanadır yâ Resûlallâh (13/6)

3.6.3.4. Cellâd

Ölüm emirlerini yerine getirmekle görevli olan cellâd divanda sevgilinin gözü için kullanılır:

Kaşların çifte tabanca kirpiği tîğ-i kazâ

Âşığın katline ferman yazarsın çeşmi cellâd (81/2)

3.6.3.5. Dellâl

“Osmanlılarda bir haberi duyurmak ya da ticari alanda alıcı ile satıcı arasındaki fiyat anlaşmasını sağlamakla görevli kişiler olmak üzere iki ayrı alanda görev yapan kişilere dellâl denilmekteydi. Haberci dellâllar yevmiye karşılığında kendine bildirilen haberleri halka duyurmak ile görevlilerdi” (Kocabaş, 2019: 48).

42 numaralı şiirde Farsça hocası bulmak için bir dellâla ihtiyaç duyulduğundan söz edilmektedir:

Varıp bir dellal bulup bari arayıp bir sormalı

Bana Farisî gösterecek bir hoca bulmalı

Geçden sonra mekteb-i irfânda sararıp solmalı

Görüşüp bî-âr ile biraz yüzüm yırtılmalı

Fehim Bey’i mât edip bâri elinden kurtulmalı (42/1)

3.6.3.6. Va’iz, Hafız, Müteda (Hatib, Müderris, Hocegân, Me’mur)

Eserde 100/3 numaralı şiirde vaiz, 225/2 numaralı şiirde hâfız, müteda ve müderris, 32/1 numaralı şiirde memur isimleri geçmektedir.

Manisa’nın içinde evliyâsı çok

Mescidi câmi’si medresesi çok

Hâfızı mütedâ müderrisi çok

Okur bülbül gibi Mağnisa’nın (225/2)

3.6.3.7. Pehlivan

Divan’da aşk çilesini kaldırabilecek bir pehlivan var mı denilmektedir:

Yetirmez kânına benim olalı günden nişân

Var mı gelsin çile-i aşkın çeker bir pehlivân (337)

3.6.3.8. Hânende

Şair bir beyit de hanendelerin (şarkıcı) gelmesiyle kanun, keman ve santur çalındığından bahsetmektedir:

Kurub oldum o gül-endâm dedi hânendeler gelsin

Hezârân kemân santur biraz kanun da çaldırdı (158/4)

3.6.3.9. Orakçı

Orak sözlükte ekin biçme hasat anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2014: 1319). Orakçı ise ücret karşılığında ekin biçen kimsedir.

Divanda ecel tarlasının ekinini orakçının biçtiğinden söz edilmektedir:

Bütün günler yaz ü kış leyl ü nehârın geçmede

Ömür ağacının payrağı beher gün yere düşmede

Ecel tarlasını ekinini orakçı biçmede

Yürü Mevlâ'yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/2)

3.7. EĞLENCE HAYATI

3.7.1. Bezm

“Bezm toplanılan, sohbet edilen, içki içilen ve çalınıp oynanılan bir toplantı yeridir. Bezmin devamlı unsurları arasında şarap, kadeh, meze, şem ve sâkî yer alır. Sevgili bezmin, devamlı beklenen ve arzulanan bir unsurudur. Onun gelişiyle meclis aydınlanır, neşe kazanır. Bu sebeple meclislerin mumu ve چراغıdır” (Sefercioğlu, 2001: 82). Tevhîde Hanım’ın şiirlerinde de bu özellikleriyle kullanıldığı görülmektedir. Bezm kelimesi divanda “bezm, bezm-i muhabbet, bezm-i kibâr, bezm-i ağıâr, bezm-i irfân, bezm-i safâ” terkipleri içerisinde yer alarak farklı benzetmelere vesile olmuştur.

Aşağıdaki şiirde meclisin olmazsa olmazının sevgili olduğundan söz edilmektedir:

Dinle bak aşkın ile ey gonca leb

Çekdiğim derde cihân kıldı te'ab

Anıldım ben bezm-i muhabbetde heb

Nâle-i efgânıma sensin sebeb (193/1)

“Elest bezmi; “bezm-i ezel” olarak bilinen bu meclis tasavvufta ve islam edebiyatlarında en eski meclis olarak değişik biçimlerde çokça kullanılmıştır. Şairler sevgililerine elest bezminde âşık olduklarını, aşklarının o zamandan bu yana devam ettiğini söylerler” (Pala, 2015: 72). Tevhîde Hanım Divanı’nda gönlün elest bezminde aşkı tanıdığından söz edilmektedir:

Ne devlettir elest bezminde aşka âşına oldunsa gönül

Hâmuş ol sen de ey dil zirâ ayân eylemek olmaz (104/2)

3.7.2. Meyhâne

İçki içilen yer olan meyhâne divanda âşığın gönlü olarak kullanılmıştır. Sâkide meyhânenin içki dağıtıcısıdır. Gönül meyhaneye benzetilmiştir:

Dolanur şem’-i ruhsâra yanar pervanedir gönlüm

Kadehkâr sâkilerle dolu meyhânedir gönlüm

Kendi hâlinde gezerken serseri Tevhîde gör şimdi

Bağlandı zülf-i zencîre aceb dîvânedir gönlüm (254)

3.7.3. Şarap (Bâde, Mey)

Divan edebiyatında çok kullanılan bir içecek maddesi şarap Tevhîde Hanım Divanı’nda bâde ve mey kelimeleriyle anılmaktadır.

Şair şarap imgesini sâki-bâde-mey unsurlarıyla birlikte ele almıştır:

Tevbeliyim sunma sâkî ben gayrı bâde içmem

Sînemdeki gizli sırrı ben gayrı yâre açmam

Yârelerim bana yeter ben gayrı yâre açmam

Koyup da ahd ü peymânı ben gayrı yâre geçmem (63/1)

Aşağıdaki beyitte âşıkların “mey-i engür” üzüm şarabı içmeden sevgilinin karşısında sarhoş olduklarından söz edilmektedir:

Mey-i engür nûş etmeden mest eden âşıkları

O revîş o tatlı güftâr o nezâket sana mahsûs (112/4)

Aşağıdaki şiirde şarabın âşığın aklını tarumar etmesi yani aklın gelip gitmesinden bahsedilmektedir. Ayrıca sevgiliye vurgun olan âşık ağlar ve âşık olan kişiye ölümden başka çare bulunmadığı söylenir:

Târumâr etdi aklım aşkının bir bâdesi

Yürürüm meftûn mecnûn oldum gönül dîvânesi

Ağlamakdan çeşm-i pür-hûnum bozuldu lânesi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi (53/1)

3.7.4. Kadeh (Câm)

İçine içki konulan küçük bardağa kadeh denir. Edebiyatımızda kadeh mürâdifi olarak şu sözler kullanılmıştır: Câm, sâğar, piyâle, keştî, rıtl vb. kullanılmıştır (Kurnaz, 2009: 260). İncelediğimiz Tevhîde Hanım Divanı'nda ise kadeh anlamına gelen câm ve piyâle zikredilmiştir.

Kan, rengi itibariyle kadehin içindeki şaraba benzetilmiştir:

Çehre ile dün yâr geçdi

Kadehde kanımı içdi

Ciğerde yâreler açdı

Veremim var veremim (130/2)

Meyhane, saki ve kadehin birlikte kullanıldığı şiirde meyhâne âşığın evi, saki kadehi sunan, kadehte âşığın sarhoş olmasına sebep olması dolayısıyla anılmaktadır:

Dolanur şem'-i ruhsâra yanar pervanedir gönlüm

Kadehkâr sâkilerle dolu meyhânedir gönlüm

Kendi hâlinde gezerken serseri Tevhîde gör şimdi

Bağlandı zülf-i zencîre aceb dîvânedir gönlüm (254)

3.7.5. Mum (Şem'), Kandil (Çerâğ)

“Divan şiirinde mum; uzun, ince yapısı, alevi, dumanı, yanıp erirken damla damla dökülmesi ve meclisleri aydınlatması sebebiyle çeşitli hayâllere konu olur. Çoğunlukla mum, pervane ile birlikte kullanılırken âşık ile sevgiliyi simgeler” (Canım, 2018: 121). Tevhîde Hanım Divanı’nda mum, şem, kandil ve çerâğ kelimelerinin ayrı ayrı işlendiği şiirlerde vardır. Şem, pervaneyle tenasüp oluşturacak biçimde kullanılmıştır. Sevgilinin yüzünün aydınlığı için gönlün döne döne yandığı söylenir:

Şem ’-i ruhsârına karşı dil yanar pervâne-veş

Lûtf edip imdâd eylese olmasın nâr-ı şehîd (96/5)

Ne hâsıl bî-vefâ yârin şem ’-i rûyına pervâne olmakdan

Uzaktan merhabâ yeğdir yanıp sûzân olmakdan (287)

Aşağıdaki beyit de çerağ ve kandil birlikte kullanılmıştır. Kavuşma kandilinin sönmesiyle ayrılık ışığının yandığı anlatılmaktadır:

Söndü vuslat kandili yandı çerâğ-ı ayrılık

Âh yol verse gider idim cânânıma dâğ-ı ayrılık (365)

3.7.6. Bayram (İyd)

Divanda bayram kavramı İyd ve nevrûz isimleriyle konu edilir. Tevhîde Hanım belirli bir bayram adı kullanmadan bir beyit de “İyd-i vasl” tabirini kullanır. Şair için sevgiliye kavuşma günü bayram günüdür:

İyd-i vaslında Tevhîde fedâ-yı cân ahd eylemiş

El bir olduk aklım da gönlüm de ben de fedâkârım böyle bil (129/5)

225 numaralı şiirde 21 Mart Nevrûz gününde Manisa’da mesir şenliklerinin düzenlendiği ve tüm halkın katıldığı bir bayram olduğu anlatılır:

Sultân Nevrûz günü Mesir saçarlar

Cem olup cümle halk avuç açarlar

Mollalar imâretten çorba içerler

Her şehre ulaşır eli Mağnisa'nın (225/4)

3.7.7. Oyunlar

Divanda oyun olarak ladest tutma, kumar oynama ve tiyatroya gitmekten söz edilmektedir:

İki kişi veya iki grup arasında tutuşulan bahse oyuna ladest tutmak denir (Parlatır, 2014: 954). Tevhîde Hanım şiirlerinde ladest tutup eğlenildiği görülmektedir:

Saklama Tevhîdeden efendim eyleme inkâr

İşitdim ladest tutup ağyârı aldatdığın

Acımaz mı yüreğin merhametin yok mu hâla

Yetişmez mi bunca zamân zârı zârı ağlatdığın(232)

Sevgili âşığın gönlünü çalması nedeniyle kumarbaz olarak nitelendirilmiştir:

Gönüller çalmada olmuş kumarbaz

Aldadır âşıkı gayet oyunbaz

Sever yâri ağyârı elden komaz

Sen öyle bihûde nârına yanma (175/3)

Dönemin eğlence anlayışlarından biride tiyatroya gitmektir. Destân-ı İzmir başlıklı şiirde erkeklerin tiyatrolarda gezip çapkınlık yaptığından söz edilmektedir:

Âdemleri gayet temiz gezerler

Tiyatrolarda bâde süzerler

Dilber sevenlerden hîle sezerler

Hem sever hem sevilir yâri İzmir'in (224/4)

3.8. MUSİKİ VE MUSİKİ ALETLERİ

Eğlence hayatının önemli bir parçası olan musiki Tevhîde Hanım'ın şiirlerinde daha çok saz, santur, rebâb, kemân, piyani, kaval, kanûn, nevâ, ney gibi kelimelerle anılmaktadır.

3.8.1. Saz

Eğlence meclislerinin vazgeçilmezi olan saz divanda âşık kahvehanelerinde âşıkların karşılıklı atışmalarda kullandıkları bir musiki aleti olarak belirtilmiştir:

Âşıklar pîrine eyler niyâzı

Dere Kahvesi'ne asarlar sazı

Karşısında bülbül eyler avâzı

Açılır baharda gülü Mağnisa'nın (225/5)

3.8.2. Santur, Kemân, Kânun

Tevhîde Hanım şiirlerinde santur, kemân ve kânun birlikte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte sâzendeler ve hânendelerin kemân, santur ve kanunla hünerlerini gösterdiklerinden bahsedilir:

Kurub oldum o gül-endâm dedi hânendeler gelsin

Hezârân kemân santur biraz kanun da çaldırdı (158/4)

Kemân aletinin tek başına kullanıldığı beyit de vardır. Beyit de âşığın her an ettiği âh ve figânlar kemân sesine benzetilmiştir:

Hemdemim oldu benim âh ü figân

Zannedersin çalınır sana kemân (213/22)

3.8.3. Rebâp

Kelime olarak Farsça'dan dilimize giren bu çalgı, çok yaygın telli ve yaylı sazdır. Mızrabla çalınan şekilleri de olmuştur. Kemeñçe ve kemânın atalarından sayılmaktadır. Hafif, tatlı yerine göre şen ya da hazin ses verir (Öztuna, 2000: 381).

Şair aşkın yolunda neler çektiğinden, gönlünün rebâb gibi inlediğinden ve haline başkalarının acıdığından ama sevgilinin onun halini görmezden gelmesinden söz edilmektedir:

Neler çekdim râh-ı aşkında neler

Rebâba döndü sînem durmaz inler

Hâlimi görse kâfir şefkat eyler

Cefâkârım bâri bir kere güldür (169/2)

Bir diğér şiirde de santur ve rebâb birlikte kullanılıp, gönlün âh eyleyerek santur ve rebaba dönüştüğünden bahsedilir:

Yine ayın on dördü oldu cihan heb âfitâb oldu

Doluşup fikrime cânâ sînem yandı kebâb oldu

Derûnum inleyip âh eylemekte santur rebâb oldu

Meded hasret-i firâkiyle yeter hâlim harâb oldu

Ne yârdan vazgeçer gönlüm ne bir kâm-yâb oldu (48/1)

3.8.4. Ney

“Kamıştan yapılmış, nefesli bir çalgı olan ney tasavvuf musikîsinin önemli sazlarındandır, çok hisli ve tesirlidir. Saz hey’etinde sesi daima yükselir ve diğér sazlarca bastırılmaz” (Öztekin, 2006: 553). Mevlevî bir şair olan Tevhîde Hanım Mevlevî dervişlerin ney ile sema yaptıklarından bahseder:

Debrenince ney ü kudüm dervişân eyler semâ

Bâl açar mürgîler-veş Mevleviyân semâ (115/1)

Gönlün ney gibi delinip inlediğinden söz edilir ve âşık çektiği âh ve zârları ney sesine benzettir:

Delindi ney gibi sînem sadâ vermektedir el-ân

N’idem ben âh bütün günler işim âh ü zâr oldu (159/4)

Ney gibi inler derûnum durmaz oldu her zamân

Şimdi efkârım kulunla olmak ister imtihân (364)

3.8.5. Pişano

“Ensiz bir masa şeklinde olup içindeki tellere bağılı dişleri parmakla hareket ettirme yöntemiyle çalınan batılı müzik aletine pişano denir” (Parlatır, 2014: 1369).

Divanda bir beyit de pişanonun çalınmasının zor olduğundan söz edilmektedir:

Her meâli anlar amma birine etmez nigâh

Mizâcınca piyanıyı çalması pek güçdür güç (86/2)

3.8.6. Kaval

Üflemeli bir çalgı olan kavaldan divanda “çoban kavalı” olarak söz edilmiştir. Gönlün bir zamanlar santûr ve kemanı sevmediği şimdi ise âşığın aşkına uyduğu için çoban kavalını sevdiğinden söz edilmektedir:

Bir zaman divâne dil sevmez idi santur kemân

Şimdi çoban kavalını dinler uyarak aşkına (152/2)

3.9. SÜSLENME

Tevhîde Hanım’ın şiirinde süslenmeyi sağlayan unsurları üç başlık altında topladık. Birincisi kıymetli madenler ve taşlar, ikincisi süslenmede önemli olan güzel kokular, üçüncüsü ise diğer süs unsurlarıdır.

3.9.1. Kıymetli Madenler ve Taşlar

Eserde genel olarak kıymetli madenler ve taşlardan “zer, gümüş, sîm, inci, mercân, yakut” kelimeleri geçmektedir:

Sâyesinde görmemiş yok lütfunu in’âmın

Hep du’â ile geçmektedir subh ü şâmın

Bir mu’azzam gümüşi kal’âya teşbih etdim endâmın

Her ne dürlü meth edersen kâbil değil etmek beyân

Vâr ise misl-i âlemde salâdır işte meydan (62/2)

Sevgilinin dişleri inciye, dudakları kırmızı yakut taşına ve mercana benzetilir. Âşık sevgilinin dişlerini inciye değişmediğini söyler. Aşağıdaki iki şiirde de sevgiliye övgü vardır:

Dişini inciye değişmem leb yâkut-ı ahmerdir

Nasıl yanıp yakılmayım meh-rûyum dili tatlı (128/5)

Yolunda çektiğim derd ü gam ü hicrânı hep bir bir

Haber ver durma git ol lebi mercâna tez gelsin (138/3)

Divan'da madenler ve taşlardan bahseden diğer şiirler şunlardır: 36/2, 56/1-2-3, 114/1, 180/3, 211/4.

3.9.2. Güzel Kokular

Tevhîde Hanım'ın şiirinde misk ve anber kokusu dışında yasemin çiçeğinin kokusundan da söz edilmiştir:

Anber ya misk gül şerbeti güyâ leb bu haliyle

Aldadıp Tevhîde-zârı gönlünü çaldı âl ile

Eyledi bî-hat mürüvvet erkân ile irfân ile

Her ne dürlü meth edersen kâbil değil etmek beyân

Vâr ise misl-i âlemde salâdır işte beyân (62/4)

“Divan şiirinde sevgilinin nefesi, yüzündeki benleri, saçları, ayva tüyleri, kaşları ve ayağının tozu anbere benzetilir” (Canım, 2018: 39). Tevhîde Hanım Divanı'nda sevgilinin kokusu anber kokusuna benzetilir:

Mâleceye yarar hatmiyle münevver

Nerelerde kaldın âh kokusu anber

Ahşam safâsını eylerken dilber

Güneşi görünce sabırsız oldu (214/6)

Aşağıdaki şiirde yasemin, menekşe, karanfil, gül ve zambaktan bahsedilir. Yasemin bitkisi kokusu nedeniyle zikredilir:

Menekşe mahsûn olup boynunu bükür

Yasemen kokusu canlara değer

Karanfil gül dosta ber-güzâr gider

Şaşkın zanbak yüz buldukça uzadı (214/3)

3.9.3. Diğer Süs Unsurları

Divanda daha çok yukarıda verilen kıymetli madenler ve taşlar süslenme unsuru olarak anılmaktadır. Anılan diğer süs unsurları ise tûtiyâ (sürme) ve bir süs bitkisi olan şebboy bitkisinin kıyafete takılmasıdır:

Çeşmime tûtiyâdır izi

Lûtfundan red etme bizi

Aman yâ Şems-i Tebrîzî

Yâ Hazret-i Molla Celâl (24/5)

Tob zülfünü açmış gezer fesleğen

Kadife yelekli ile ister bir tenhâ mekân

Şebboy takınıp salınan civan

Fulya kokusundan çeşmi süzüldü (214/4)

3.10. GİYİM-KUŞAM

3.10.1. Aba

“Kaba ve kalın bir yünlü kumaş olan aba Arapça bir kelimedir. Aba kumaşından şalvar, potur, cepken, cübbe, salta, yağmurluk, yelek, terlik ve mest yapılır” (Öztekın, 2006: 221). Tevhîde Hanım Divanı’nda bir beyit de Mevlevi dervişlerin giydiği abadan söz edilmektedir:

Soyun gel yekye-i aşkda geçip cümle hevâlardan

Aba-pûş ol da Tevhîde yolun tut ulu Mevlâ'nın (28/10)

3.10.2. Atlas/ Hâre/ Dibâ/ Pelâs

İpekten yapılmış bir kumaş olan atlas divanda hâre, diba ve pelâsla birlikte kullanılmıştır. Beyit de âşığa atlas ve diba gibi pahalı kumaşlardan ziyade eskimiş kumaşın yeteceği söylenir:

Ey gönül etme heves gel atlas ü dibâlara

Bir kalender âşıkız köhne pelâs yeter bize (103/3)

Düğünde ve bayramda atlas hârelerin (üzeri menevişli kumaş) giyildiğinden söz edilmektedir:

Takrîr edem dinle nedir hâli Mağnisa'nın

Söyleyim bak nedir ahvâli Mağnisa'nın

Düğünde bayramda atlas hâre giyerler

Bozulmaz yeşili alı Mağnisa'nın (225/1)

3.10.3. Pîrehen (Gömlek)

“Divan şiirinde âşığın bağrındaki ve bedenindeki yaralar ile kendi teni bir pîrehen olarak düşünülür” (Pala, 2015: 371).

Tevhîde Hanım'ın şiirlerinde aşkın ateşten bir gömlek olduğu ve âşığın bu durumu anlatmaması gerektiği söylenir:

Aşk bir âteş-i pîrehendir giyip nihân eylemek olmaz

Ehl-i dilin âşinasıdır amma yâda beyân eylemek olmaz (104/1)

Artmada sevdâ vü aşk olmada derdim füzûn

Gayrı ben pîrehenimi reng-i siyâha boyatdım (136/4)

Hz. Hasan ve Hüseyin başlıklı şiirde ise Hz. Hasan'ın kanlı gömleğinin mahşer meydanına gelmesiyle oradaki herkesin Hz. Fatma'nın feryad ve figânlarına hayran kalacağından söz edilmektedir:

Kanlı pîreheni gelince mahşerin meydânına

Ehl-i mahşer hayrân kalır Fâtıma efgânına

Ne yüz ile varıcak bilmem Hakk'ın dîvânına

Yâ İlahî koyma Şibr-i mel'ûnu cinânına

Nûr-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı âvâreler (23/4)

3.10.4. Dâmen (Etek)

“Etek özellikle bazı kelimeler ile mecazi ve gerçek anlamda birleşik kelimeler kurar. Divan edebiyatında âşğın gözü inci gibi yaşlarla dolu bir etektir ki, bu inciler sevgili için yollara saçılır” (Pala, 2015: 105). Sevgilinin eteği âşık için bir lütuftur. Sevgilinin eteğine ulaşan âşık onun eteğine yapışır, bırakmak istemez:

Kimi der âzâd kabul etmez kapında bir gedayım ben

Dâmenin dört el ile tutdum bırakmam tâ be kıyâmet (84/4)

Sana kul oldum efendim kendi irâdem ile ben

Beklerim âsitanın ömrümce bir yere gitmem

Sarıldım dâmen-i yâre dört el ile şimden gerû

Tevhîde kopsa kıyamet ben gayrıya meyl etmem (230)

Dâmenle ilgili diğer şiirler 173/4 ve 375 numaralı şiirlerdir.

3.10.5. Libas

Elbise kelimesinin çoğulu olan libas divanda kadınların al ve jengari (bakır yeşili) renkli elbiseler giymesi sebebiyle zikredilmiştir:

Aşkın derûnumda yandıkça nârı

Artırdım gitdikçe gam-ı eskârı

Kimi allar giymiş kimi jengârı

Benim de giydiğim gam libasıdır (221/3)

Aşağıdaki şiirde sevgilinin güle benzeyen yüzünün karşısında libasın bir öneminin olmadığı söylenir:

N’eylerim zînet ü libası gül cemâlin var iken

İstemem mülk-i cihânı sen efendim sağ iken

Zâtına etvârına bin cân ile mecbur iken

Sevdiğim kim kurtarır zencîr-i zülfünden beni

Görmemek yegdir görüp dîvâne olmakdan seni (44/3)

3.10.6. Şal

Her çeşit yünlü, ipekli kumaşlardan yahud yün örgülerden yapılan bütün boyun ve omuz atkılarına şal denir (Öztekin, 2006: 246).

Âşık sevgilinin ayrılığıyla derbeder olup zayıf düştüğünü ve siyah şala büründüğünü söyler. Sevgili yabancılarla konuşup, güldüğü halde âşığa karşı umursamazdır:

Neler çekdim yolunda derbeder oldum süründüm

Firâkınla zâif oldum hilâl-i çarha döndüm

Siyâh oldum gamınla bir siyâh şala büründüm

Beni kan ağladıp cânâ varıp ağyârı güldürdü

Bi hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/2)

Divanda lahur şaldan söz edilir. Lahur şal, aslı Hindistan'ın Lâhor şehrinde yapılan şalî kumaş, termedir (Parlatır, 2014: 956). Aşağıdaki beyit de ince belli sevgiliye lahur şalın yakışacağı söylenmektedir:

Yaraşır ince miyâne efendim bu Lahûr şal

Nice pin toplar içinden aldım beğendim sana mahsus (113/3)

3.10.7. Hırka, Yelek, Yemeni, Kaftan, Fistan, Kemer

Eserde hırka 137/4- 261, yelek 214/4, yemeni 84/2, kaftan 215/6, fistan 407/3, kemer ise 261 numaralı şiirlerde ele alınmıştır.

Yemeni: Yemen'de yapıldığı için yemeni adını alan yemeni; alaca boyalı, üzerine renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çenber adıdır (Öztekin, 2006: 244). Aşağıdaki beyit de baştan sona penbeler giymiş olan sevgilinin başına kalemkâr yemeni örttüğünden söz edilir:

Serâpâ penbeler giymiş yâr bağlamış kalemkâr yemeni

Aklını târumâr etmiş âlemin zarîf kıyâfet (84/2)

Hırka: Tarikat mensuplarının giydikleri dikişli ve yamalı üst elbisesine hırka denir (Öztekin, 2006: 246). Divan'da Ahmed-i Rifâ'î dervişlerinin hırka giydiklerinden ve beldeki kemerlerinden söz edilmektedir:

Dergâh-ı pîrde mülâzım olanlar hiç kayd eylemez

Fahr ederler hırkasiyle unvân u şâmî n'eylerler

Teslîm-i Hakk'a işârettir beldeki kemerleri

Nâr-ı cahîm ile uyanırlar Ahmed-i Rifâ'îler (261)

3.11. YIYECEKLER VE İÇECEKLER

Tevhîde Hanım Divanı'nda belli miktarda meyve ve sebzelerden, içecek ve yiyeceklerden söz edilmektedir. Eserde yiyeceklerden pirinç, kaymak, yağ, et, köz kebabı, büryân, ciğer kebabı, çorba ve balığın adı geçmektedir.

Aşk ateşinden ciğerin büryan kebabına döndüğü söylenir:

Değişip bir pula cihânın malını emlâkini

Ol durur aşk âteşinden ciğerin büryân eden (19/4)

Şair yağı, balı, kaymağı, kavunu ve karpuzuyla meşhur olan Manisa'dan bahsetmiştir:

Tevhîde sözünde hilâfın yokdur

Tatlıdır kavunu karbuzu çokdur

Karına kaymağına hiç sözüm yokdur

Namdadır yağ ile balı Mağnisa'nın (225/11)

Tatlılardan bal, mesir, keşkül ve hoş-âb birer beyit de anılmıştır: Bunlar 225/11, 224/8, 225/4, 215/5 numaralı şiirlerde geçmektedir. Aşağıdaki şiirde Nevrûz gününde halka mesir macununun dağıtıldığından ve mollaların imarethanedeki çorba içtiğinden söz edilir:

Sultân Nevrûz günü Mesir saçarlar

Cem olup cümle halk avuç açarlar

Mollalar imâretten çorba içerler

Her şehre ulaşır eli Mağnisa'nın (225/4)

Meyvelerden; kavun, karpuz, hünnâb, kiraz, elma, şeftali, ayva, badem, ceviz, erik, zerdali, kayısı, hurma, hünnab, muşmula, nar, vişne, kestane, kızılıçık, üzüm, hıyar, çilek, dud, portakal, limon, turunç, kestane, fındık ve fıstıktan bahsedilir. Bu meyvelerin çoğu “Destân-ı Meyve” başlıklı şiirde geçmektedir:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var

Meyvede yenilecek çilek ile dud

Verem sana dilber haylice armut

Al portakalı da limonu unut

Turunç ile mabeynde kestanemiz var (215/2-7)

Eserde içecek olarak su, şerbet, mey-i engür, bâde, süt içeceklerine yer verilmiştir:

Âl ile gönlümü aldın

Sonra bir perendeden atdın

Süt iken ağzımı yakdın

Neme lâzım neme lâzım (208/2)

En fazla kullanılan içecek şarap olmuştur. Âşığın üzüm şarabı içmeden sevgilinin yürüyüşünü görünce bile sarhoş olduğu anlatılmaktadır:

Şârab-ı âşkî nûş eden içer bâde

Mahrem-i cânan olanlar açar mı esrârı yâde (95/1)

Mey-i engür nûş etmeden mest eden âşıkları

O revîş o tatlı güftâr o nezâket sana mahsûs (112/4)

3.12. İNŞÂÎ UNSURLAR (MİMARİ)

Mimari unsur olarak divanda “imâret, mâbeyn, meyhâne, şifahâne, dolap, tekye, dergâh, mektep, kâşâne, yalı, mescid, cami, medrese, han, hâne” kelimeleri geçmektedir.

3.12.1. Ev (Hâne)

Ev genellikle “gül-hâne, hâne-i mihnet, hâne-i kümes, hâne-i ağyar, hâne-i acizeye, fakir-hâne, hâne-i dil” ifadeleri kullanılarak âşığın gönlü için benzetme unsuru olmuştur:

Kaçan hâne-i dilde efendim seni mihmân bulurum

Beytü 'l-ahzânımda elbet reşk-i gülistân bulurum (344)

Vîrandır dil-hâne şimdi ol ma'mur gördüğün günler

Kan ağlar mürğ-i dil şimdi kanı mesrûr gördüğün günler (366)

Âşık sevgilinin başkalarıyla gülüp, oynamasından rahatsızdır. Sevgili yabancılarla gülüp, eğlendiği halde âşığa karşı umursamazdır. Bu umursamazlık âşık için kötü bir durumdur. Diğer şiirde ise sevgili yabancıların evine gider âşığın evine gitmez. Âşığında dileği sevgilinin bir günde kendi hanesine gelmesidir.

Düşer mi şânına Tevhîden cân fedâ benden iken

Gayrılarla gül oyna sen ben böyle yâd olayım

Ya gelip tenezzül buyursan hâne-i fakîre olmaz mı

Ağyâr her gün memnun n'olur bir gün de ben şâd olayım (250)

Lûtf edip gam-hâneme bir gün efendim gelsen n'olur

Bir şeb rahatsızlığa katlanıp kalsan n'olur (304)

3.12.2. Yalı, Köşk, Kâşâne

Yalı divanda eğlence, sohbet meclisi olarak anılmıştır. Şiirde halk karşısında yüz kızartıcı şeyler yapmamak için Allah'a dayanılması gerektiğinden söz edilir. Sonra da

yalı eğlencelerine bir sözün olmadığı ve İzmir'in gül yanaklılarının zevkli olduğu söylenir:

Gelin Hakk'a doğruldalım özümüz

Halk yanında kızarmasın yüzümüz

Yalı safâsına yokdur sözümüz

Pek zevklidir gülizârı İzmir'in (224/7)

Âşık sevgilinin kendisine karşı umursamaz olmasından şikayetçidir. Feleğe zalim felek diyerek gönlünün kırgın olduğundan bahseder. Köşk gönül kırıklığı münasebetiyle zikredilmektedir:

Haberdâr olmayan dilden humardan sayılır ammâ

Zevk nedir âlemde bilmez sanırım hiç tasası yok

Zâlim felek atdı topunu sineye Tevhîde gör

Yıkıldı gönlümün köşkü yapacak ustası yok (234)

Şahbaz kuşunun uçmasıyla kuşun köşkünün boş kaldığından bahsedilir:

Dil-figâra küşâd idi yârin sa'âdethânesi

Uçdu koldan şahpazım boş kaldı kâşânesi

Feryadlara saldı bizi cihânın bir dânesi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi (53/2)

Kâşâne kelimesinin divanda yer aldığı diğer şiirler 41/2, 90/5, 124/7, 159/5, 335 numaralı şiirlerdir.

3.12.3. Cami, Mescid, Medrese

Divan'da 225/2 numaralı şiirde Manisa'da mescid, cami ve medresenin çok olduğu 225/3 numaralı şiirde Manisadaki Sultan Camisinden 225/6 nolu şiirde Manisadaki Ulu Cami'den söz edilmektedir:

Etraf köyden şehirlerden gelirler

Handa hânelerde misâfir olurlar

Sultân Câmî 'sine sâf sâf dururlar

Altın kemerlidir beli Mağnisa'nın (225/3)

3.13. SAĞLIK VE HASTALIKLA İLGİLİ TERİMLER

Tevhîde Hanım'ın şiirinde “hasta, hastalık, illet, ilaç, tabîb, devâ, merhem, yâre, sağlık, sıhhat, verem, bimâr” gibi kavramlara sıklıkla rastlanmaktadır. Divanda âşık (hasta) doktor ve ilaç (dermân) bazı şiirlerde birlikte kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyit de âşık, göğsündeki yaraların delik olup açılmasından dolayı bir doktora ihtiyacı olduğunu söyler:

Sînemde yâreler göz göz olup bî-mecâl oldum

Tabîbe var haber ver de aman dermana tez gelsin (138/4)

“Lokman Hekim divan şiirinde tıp alanındaki bilgi ve becerisi ile işlenen bir kişidir. Maddî yaraları iyileştirebilen, bitkilerin dilini bilen, hangi bitkinin hangi hastalığa iyi geldiği hususunda geniş bir bilgiye sahip olan tarihi bir kişidir” (Zavotçu, 2013: 454).Aşağıdaki beyit de Lokman Hekim'in bir kez daha dünyaya gelse de aşk derdine deva bulamayacağından söz edilir. Ayrıca âşığın gönlündeki yarayı doktora değil de sevgiliye göstermesi gerektiği söylenir. Yukarıdaki beyit de doktora gösterilen yara bu beyit de sevgiliye gösterilir:

Gelse Lokman âleme bulmaz illet-i aşka devâ

Yâre varsa sinede açma tabîbe yâre aç (88/2)

Tabîblerin aşk derdine ilaç bulamayacağı, ilacın sevgiliyi görmek olduğu anlatılmaktadır:

Tabîbler bu derde hiç çâre etmez

Sevdiğim sevdâsı serimden gitmez

Yüz pin öğüt verseler biri kâr etmez

Âh bu hasret ile yanar ağlarım (217/2)

“Akciğerde ve bazen de vücudun değişik organlarında ortaya çıkan ateşli ve bulaşıcı hastalığa verem denir” (Parlatır, 2014: 1793). Divanda âşık ayrılık acısıyla ciğerinde verem olduğundan söz etmektedir:

Ben bir hasta-i hicrân-ı ağyarım ciğerimde veremim var
Îlâhi sorsan cânâ beni söyletme gamım var (376)

Çehre ile dün yâr geçdi
Kadehde kanımı içdi
Ciğerde yâreler açdı
Veremim var veremim (130/2)

3.14. ALIŞVERİŞ

Tevhîde Hanım Divanı’nda alışveriş unsurlarını yansıtan pazar, mezâd, senet, defter, müşteri, haraç, bazergân, metâ kelimeleri ticaret anlamları ile kullanılmıştır:

Esîr-i zâlim oldu dil Tevhîde şimden geri
Halk-ı âlemde îd olsa gülmek benim nemedir
Yârin bî-vefâlığı ağyar elemi yarân gamı
Bazergân yükü gibi âh derdim küme kümedir (233)

Bunca demdir neler çekdin bilirsın Tevhîdeden
Şimden sonra seni ey dil ellere vermem ahd olsun
Dersen eğer değer baha beni sat bir gayrısın al
Bilirsın o pazarlığa ben giremem ahd olsun (240)

Şair 225/6 numaralı şiirde Manisalı tüccarların adetinden söz eder. Şair paradan “pula satmak” deyimiyile bahsetmektedir:

Bir zamân deng-i güher idin âlemde Tevhîde sen amma
Kalmadı kadrin yanımda seni bir pula satdım (136/7)

3.15. YAZI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Tevhîde Hanım'ın şiirinde yazı ile ilgili olarak kağıd, defter, kalem, harf, mürekkep, divân, nokta gibi kelimeler anılmaktadır. Âşık derdini deftere yazarken kağıdın feryad ettiğini, mürekkebin kan ağladığını, kalemin de tutuştuğunu söyler:

Kağıt feryâd etdi derdim dökerken

Mürekkeb kan ağladı kalem tutuşdu (160/5)

Defter kelimesi için “defter-i amâl, defter-i isyân, defter-i hicri, defter-i hicrân ifadeleri kullanılmıştır. Bunlar divanda 8/2, 10/2, 41/2, 132/4, 159/8, 222/2 numaralı şiirlerde geçmektedir. Aşağıdaki şiirde âşığın derdi o kadar çoktur ki derdini yazsa defterler yetmez, derdini açıklayıp yazsa kalem dayanmaz denilmektedir:

Derdimi söylesem defterler almaz

Şehr edip yazmağa kalem dayanmaz

Âh söylerim n'eyleyim gönlüm söz almaz

Âh bana olan hâller aceb kime oldu (222/2)

3.16. TELAKKİ VE İNANIŞLAR

3.16.1. Devlet

Divanda aciz kulların Hz. Muhammed'in devletinden ihsân umduğu ve devlet kapısının kimsesiz kalmışlar için bir umut kapısı olduğu söylenir.

Gerçi var bunda dört yârin lâkin devletlû sultânım

Asıl yârin senin Bâr-ı Hudâ'dır yâ Resûlallâh

Sana âşık olanlar erişdi devlet ü ikbâle

Aşkınla geçmeyen ömrüm hebadır yâ Resûlallâh (13/3-4)

Devlet bazı şiirlerde sevgili için kullanılmıştır. Sevgilinin hasretiyle yanan âşık devlet kapısında rahatlık görmediğini söyler.

Hâk-i pâyinde üftâde olduğum günden beri

Sâye-i devlette cânâ görmedim bir gün râhat

Şişe-i fânus-ı dili de emânet verdiyse Tevhîde

Demedi sana düşür pin parça olsun elden kır at (229)

Efendim dîdâr-ı devletine müştâk ü mübtelâ meclis

Mürg-i dil mümkün mü kurtulmak zülf-i siyehkârından (378)

Devlet kelimesinin divanda yer aldığı diğer şiirler; 3/2, 13/3, 13/4, 16/4, 37/7, 96/4, 104/2, 113/1, 148/8, 154/3, 183/3, 229, 327, 375, 378 numaralı şiirlerdir.

3.16.2. Ömür

Ömrün kısa olması, dünyanın geçici olması, âşığın sevgili için ömrünü sarf etmesi sebebiyle divanda zikredilmiştir.

Sultan Azîz Han başlıklı şiirin nakaratında Allah'ın Sultan Azîz Han'a çok ömür bahşetmesi için dua edilmektedir:

Ey Şehinşâh-ı cihân devlet-i ikbâl ü vefâ

Gel ey mahbûb-ı zamân gel gülzâr-ı safâ

Vükelâ methini eyler milletin eyler senâ

Eyleriz biz dahî hükmüne fermanına canlar fedâ

Cümlemiz dest açıp eyleyelim hayır du'â

Çok ömür bahş eylesin Sultân Azîz Hân'a Hudâ (36/1)

Ömür kelimesinin yer aldığı diğer şiirler 29/2, 29/4, 32/2, 37/7, 93/3, 96/3, 195/2, 230 numaralı şiirlerdir.

3.16.3. Ölüm

Tevhîde Hanım gülbahçesindeki güllerin elbet bir gün solacağından, kendisi de dahil ölümün elinden kimsenin kurtulamayacağından ve bu yüzden Allah'a dayanılması gerektiğinden söz eder:

Kanı gördün ise söyle bir gülşenin gülü solmaz

Ölüm sayyâd-ı âlemdir elinden kimse kurtulmaz

Hevâyî nefse aldandın gözün yaşla hiç dolmaz

Yürü Mevlâ'yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/1)

Şair annesinin ölümü üzerine yazdığı şiirde annesinin ruhunu teslim etmeden zikri bırakmadığını söylemektedir:

Rûhu teslim eyvence etmedi zikrini fevt

Âhir gösterip kerâmet âzim oldu rahmete (33/4)

Şiirin bütününde feleğin kahrı ile gönlün yandığından, hiçbir âşığın felekten vefâ görmediğinden söz edilir. Âşık bu tür sıkıntıları yaşamaktansa ölümün daha iyi olduğunu söyler ve feleğin sevgilisini aldığından bahseder:

El-amân kahrın ile âh yandı dil

Bir âşık senden vefâ görmüş değil

Böyle çekmekten ölüm bir iş değil

Aldın bir tanemi koydun beni tek (207/2)

3.16.4. Uyku

Sevgiliden ayrı düşen âşık için uyku haramdır bu yüzden âşık sevgiliyi rüyada görme arzusu içindedir:

Cemâlinden cüdâ düşdüm bana uyku haram oldu

Nasıl olsa da âh görsem seni gece rü'yâda (95/3)

Şair aşağıdaki beyit de âşığın gözünde uykunun ve yüreğinde de korkunun olmadığını söylemektedir:

Âh eder subha dek Tevhîde âşıkda uyku mu olur

Bu ki gönül gavgası derler yürekde korku mu olur (279)

3.16.5. Tali, Baht

Annesini, kızını, eşini, mürşidini kaybeden şair şiirlerinde kısmetinin ve bahtının kara olduğunu sık sık tekrarlar:

Tâli'im yâver değil bahtım siyâh

Olmada günden güne hâlim tebâh
Böyle yazmış alnıma takdîr-i ilâh
Ben kime kimden şikâyet eyleyem (164/2)

Âsumana çıkdı bu âh ile vâhım
Güldürmedi gitdi baht-ı siyâhım
Câna kâr etdi cevrin ey mâhım
N'etdim ben de nedir bunda günâhım (201/1)

Âşık sevgiliye gönül verdiğiinden beri rahatlık görmediğini, sevgilinin saçlarına asılıp bağlandığını ve bu yüzden bahtının kara olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Dil verip meyl eyledim bir şûh-ı sitemkâra ben
Zülfüne berdâr olup bend oldum dildâra ben
Râhatı selb eyledim uğradım efkâre ben
Âlem ağyârım oldu meyl edeli yâre ben
Arar isen tâli '-i dîn işte bahtı kara ben (49/1)

Yukarıdaki şiirde olduğu gibi bu şiirdede âşığın gönlünün sevgilinin saçına av olduğu, bütün dünya âşığa merhamet etse de âşığın derdinin dermanın Allah'ta olduğu söylenir. Âşık, Allah'tan kendisine acımasını ister:

Tutuldu mürğ-i gönlüm dâm-ı zülfüne şikâr oldu
Ümîdim sâye-veş ardınca süründü dil-figâr oldu
Ne bahtım ber-küşâd oldu ne tâli bana yâr oldu
Merhamet etse bî-hûde bütün halk-ı dünyâ bana
Çâresiz derde düş oldum acısın Mevlâ bana (65/2)

3.17. BAZI ADET VE GELENEKLER

Tevhîde Hanım Divanı'nda gelenek ve âdetlerle ilgili fazla beyit bulunmamaktadır. Süslenmeyle ilgili olarak; göze sürme çekilir ve bir süz bitkisi olan şebboy kıyafetlere takılır:

Çeşmime tûtiyâdır izi

Lûtfundan red etme bizi

Aman yâ Şems-i Tebrîzî

Yâ Hazret-i Molla Celâl (24/5)

Tob zülfünü açmış gezer fesleğen

Kadife yelekli ile ister bir tenhâ mekân

Şebboy takınıp salınan civan

Fulya kokusundan çeşmi süzüldü (214/4)

Her sene 21 Mart gününde Manisa'da mesir şenliklerinin düzenlenmesi ve bu şenliklere çevre illerden de insanların gelmesinden söz edilmektedir:

Sultân Nevrûz günü Mesir saçarlar

Cem olup cümle halk avuç açarlar

Mollalar imâretten çorba içerler

Her şehre ulaşır eli Mağnisa'nın (225/4)

Dilberler çıkmışlar devrân etmeğe

Hüsnüne âşıkı hayrân etmeğe

Yılda bir Mesir'i seyrân etmeğe

Vardır Mağnisaliya bârı İzmir'in (224/8)

Birinin ölümünden ve ayrılığından sonra karalar bağlanır, siyah şala bürünülür. Aşağıdaki ilk şiirde âşık sevgilinin de kendisi gibi perişan olmasını istemektedir. İkinci

şiiirde âşık gözyaşlarını çok olması sebebiyle nehre benzetir. Üçüncü şiiirde ise gözlerinin yaşlı olmasını, siyahlar giyip ağlamasını kaderine bağlamaktadır:

Siyahlar giyeyim yaslıyım yaşlı

Derûnum âh eyler gözlerim yaşlı

Dûçar-ı dert olmazdım bildim aslı

Perîşân hâlde seni elbet görürüm (210/3)

Derdimi söyler ağlarım

Hâlîme yanar ağlarım

Karalar bağlar ağlarım

Cû gibi çağlar ağlarım (211/1)

Siyahlar giyeyim yaslıyım yaşlı

Derûnum âh eder gözlerim yaşlı

Kader böyle imiş bilmedim aslı

Âh bana olan hâller aceb kime oldu (222/3)

Divanda hediyeleşmekten de bahsedilir. Karıncaların beyinin Hz. Süleymana çekirge budu hediye etmesinden ve bir diğer beyit de ise sevgiliye verilecek bir hediyein olmamasından söz edilir:

Sezâ olan benim nem var vereyim armağane

Benim ol yâr ile bahsim kabul eylerse bir câne

Ne lâyıkdır ki verdiği hediyesi o sultâne

Çekirge bududur mûrun getürdiği Süleymâne

Hediyemiz ana benzer verilende âcizâne

Kulundur cürmün afv eyle kabul eyle vezirâne (149/5-6-7)

3.18. DİĞER EŞYALAR

Bundan önceki maddelerde bazı eşyalardan bahsettik. Bu eşyaların dışında kalan diğer eşyalar pister (yatak), kılıç, tabanca, hançer, mir'at (ayna), hokka, mum, pervâne, kilim, kafes, taht, tas, saat, şişe, fanus, çerâğ, kemer, çengel ve zincirdir. Bunlar divanda 129/4, 81/2, 196/1, 220/2, 52/1, 373, 380, 40/2, 63/2, 158/3, 196/1, 19/3, 36/2, 37/1, 221/4, 225/6, 229, 365, 225/3, 261, 127/3, 107/1 numaralı şiirlerde geçmektedir.

Hâki pâyinde üftâde olduğum günden beri

Sâye-i devlette cânâ görmedim bir gün râhat

Şişe-i fânus-ı dili de emânet verdiyse Tevhîde

Demedi sana düşer pin parça olsun elden kır at (229)

Söndü vuslat kandili yandı çerâğ-ı ayrılık

Âh yol verse gider idim cânânıma dâğ-ı ayrılık (365)

Ruhsâr-ı mir'at-ı yâre bakmağa dâim dîdem çeker hasret

Dil de bu derd-i bî-devâdan olmağa her dem çeker hasret (373)

Şairin cemiyetle ilgili unsurları yoğun bir şekilde işlediği görülmektedir. Yaşadığı toplumun özelliklerinden de etkilenmiş olan şair divanında birçok kavimden, şehirden, ülkeden, dağlardan, denizlerden, içtimâî hayattan ve birçok meslek erbabından söz etmiştir. Osmanlı sahası devlet adamlarından Sultan Aziz Han, Sultan Hamid Han ve Sultan Süleyman'a şiirlerinde yer vermiştir. Şiirlerde yerleşim yeri olarak Hindistan, Arabistan, Mısır, İskenderiye, Süveyş, Beyrud, Bağdad, Haleb, Medine, Hicaz, Yemen, Manisa ve İzmir'e rastlanır. Eserde değerli madenler ve taşlar, giyim ve kuşam, yiyecekler, içecekler, mimari, resim, eşyalar, sağlık, hastalık, savaş, av ve eğlence hayatıyla ilgili unsurlar eserin zengin bir sosyal çevreden bahsettiğini göstermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN

4.1. İNSAN (İNS, İNSAN, ADAM)

Şairin insan hakkındaki düşüncelerinden Din-Tasavvuf ve Cemiyet kısımlarında bahsettik. Şair insan için dünyanın geçici olduğunu geçici olan bu dünyaya aldanılmaması gerektiğini söyler.

Aşağıdaki şiirde yerde insanların gökte meleklerin Allah'ı tavaf ettiğinden bahsedilir:

Tâvaf eder yerde insan gökde melekler bile

Ol Hakkın beyti üstünde mürgiyân eyler semâ (115/4)

Tevhîde Hanım Divanı'nda insan daha çok sevgili, âşık, rakib gibi tiplerle karşımıza çıkmaktadır.

4.1.1. Güzellik (Melâhat, Hüsn,Güzel, Cemâl)

4.1.1.1. Genel Olarak Güzellik

Tevhîde Hanım Divanı'nda güzellik, sevgilinin yüz güzelliği ve fiziki güzelliği olarak dile getirilmektedir. Âşık sevgilinin yüzünün güzelliğine hayrandır. Sürekli sevgiliyi görmek ister bu yüzden hayal kurar:

Olalıdan beri ey dil-pesendim hüsnüne vâlih ü hayrân

Bu çeşmim kande bakarsa hayâlimsin benim her an (139/1)

Sevgilinin can yakıcı güzelliği karşısında âşık hayran olup, aklıda tarumardır. Âşık sevgilinin kendisine iyilik göstermesini istemektedir:

Eyledin aklım benim sen târümâr

Merhem-i lûtfunu var kılsan ne var

Eyledi hüsnün beni hayrân ü zâr

Sen de fedâ etme gel cânım beni (192/2)

Âşık, sevgilinin yüzüne mecbur, sevgilinin nazınada mecnûn olduğunu söyler:

Hüsnüne mecbûr olduğum âfet budur işte

Mecnûnu olduğum nâz ü letâfet budur işte (80/1)

Sevgilinin güzelliği meleğin güzelliğine benzetilir. Tevhîde Hanım'a göre sevgili melek yüzlüdür:

Ey melek simâlı yâr ülfeti tatlı güzel

Tâli 'i yâver olan ikballi bahtlı güzel (126/1)

Şair güneşin sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında utandığını söyleyerek sevgiliden kaşları keman, kirpiği ok güzel diye söz eder:

Utandır şems görüp rûyın kamer lâ-cerem hicâb eyler

Ey kaşı kemân kirpiği ok çeşm cellâtlı güzel (126/4)

Âşık, dünya güzel meleklerle dolu olsa da kendi sevgilisinden başka kimseye bakmayacağını söyler:

Her gördüğüm dil-rûbâlara meyl edip su gibi akmam

Heves-i vashına dâir pakça senden gül kokmam

Güzelim hûri gılman ile dolsa da cihân yine bakmam

Mâdem sende gönül nâmında bir cüz 'i emânet var (66/3)

Şair aşağıdaki beyit de gönül kimi severse âlemde güzel odur der. Ayrıca zengin, fakir farketmeden ateşin düştüğü yeri yaktığından söz edilir:

Meseldir gönül kimi severse âlemde güzel odur

Âteş de düştüğü yerde yanar fark etmez bây ü gedâ (94/4)

4.1.1.2. Güzellikle İlgili Tasavvurlar

4.1.1.2.1. Bağ, Gül, Gülşen, Gülzâr, Gülistân

Sevgilinin güzelliği divanda çeşitli tasavvurlarla anlatılmıştır. Sevgilinin güzelliği bahara teşbih edilir. Bağ, gül, gülşen, gülistan kelimeleriyle sevgilinin güzelliği zikredilir. Sevgilinin dudakları kiraza, yüzü elmaya, çenesi ayva ve şeftaliye, gözleri ise bademe benzetilmektedir. Burada halk şairi özelliği de ön plana çıkan şairin klasik şairin benzetmeleri dışına çıktığı görülür:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var (215/2)

Gül, bülbül ve gülşenin birlikte kullanıldığı beyit de aklın mecnun, gönlün mahzun, dilin de perişan olduğu söylenir:

Gülşen vîrân bülbül ağlar gül perişân

Akıl Mecnûn gönül mahzûn dil perişân (Ek 2/8)

4.1.1.2.2. Gök, Güneş, Ay, Yıldız, Mum, Nur

Güzelliğin göğe, güneşe, aya, yıldıza, muma ve nura benzetilmesi genel olarak ışık ve parlaklığı nedeniyledir. Aşağıdaki beyit de âşık ay yüzlü sevgiliden vazgeçmesinin mümkün olmadığını, ikinci beyit de ise tam tersini söyleyip sevgiliye beddua etmektedir:

Ne mümkün vaz geçem yârdan benim rûyı mâhımdır

Çekdiğim çile Tevhîde benim aln-ı siyahımdır (277)

Çâre ne gayrı terk etdim ey rûyı mâhım seni

Sen görürsün bir gün hilâle döndürür âhım seni (296)

Sultan Hamid Han binlerce yıldız içinde parlayan dolunaya benzetilir ve o her zaman şairin hayalindedir:

Hezâr yıldız içinde bedr olmuş mâha benzetdim

Bu çeşmim kande bakarsa hayâlimde benim her an (37/4)

Sevgili güzelliği itibariyle muma benzetilmektedir. Şiirde sevgilinin güzelliği karşısında pervane olup yanmamak mümkün müdür denilmektedir:

Olmamak mümkün müdür şahinşâhın fütâdesi

Yanmamak mümkün müdür şem şem 'inin pervânesi

Gezer bülbül-i şeydâ-veş âşık-ı bîçâresi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi (53/3)

4.1.1.2.3. Deniz (Bahr-Deryâ), Gemi (Fülk)

Bütün denizler mürekkep, bütün ağaçlar kalem olsa da Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatmaya yetmeyeceği söylenir:

Senin vasfın için cümle denizler olsa mürekkep

Şecerler heb kalem olsa yetmez yâ Resûlallâh(14/5)

Âşık sevgilinin melek mi, huri mi olduğunu anlamadığını söyleyerek gönül gemisini denize saldığında söz eder:

Bilmedim hûr mudur yâhûd melek mi ol perî

Fülk-i dili engine saldım daldım fikir deryasına (151/3)

4.2. SEVGİLİ

4.2.1. Genel Olarak Sevgili

Tevhîde Hanım'ın eserinde sevgili için kullanılan isim ve sıfatların yanında gerçek ve mecaz anlamlı birçok kelimeye de yer verilmiştir. Eserde sevgiliyi ve sevgilinin vasıflarını anlatan kelime ve terkipler şunlardır: Bed-likâ, cân, canan, canım, dildâr, yâr, nisbet-i yâr, hayâl-i yâr, vuslât-ı yâr, mahbûb, mâşuk, güzel, gılmân, gül, gül cemâl, gonca-leb, gonca-i handan, gonca-i ra'nâ, gülizâr, gül-endâm, habîb, hûb, hûban, hûr, hûri, hûr-likâ, şûh, şûh-ı devrân, şûh-ı sitemkâr, şûh-ı nâzenin, şûh-ı bî-gâne, şûh-ı cihân, dilber, nâzenîn, bî-vefâ, dil-rübâ, dost, hüsn, sânem, server, sultân, serv, serv-i semen, serv-i revân, şem'-i hüsn, eltâf-ı hüsn, sûzân, mehlikâ, meh-rû, mâh-cemâl, mâh-ı nâzım, rûy-ı mâh, şâh, şehin-şeh, pâdişâh, perî, perî-peyker, perî-rû, perî-zât, melek, melek-simâ, efendi, kemân, ebru, mahpâre, hilâl, nigâr, afitâb, kadd-i mevzûn, kadd-i bâlâ, rûh-ı âlem, âfet, âfet-i devrân, cefâkâr, zülf-i yâr, zülf-i zencîr, saç-ı leylâ, nevcivân vb. kelime ve terkipler çok kullanılmıştır.

Sevgilinin saç, gözü, dişi, ağzı, dudağı, yüzü, beni, kaşı, kirpiği, teri, boyu-posu, sinesi, miyânı, cefâsı şiirlerde konu edinilmiştir.

Sevgilinin en belirgin özelliği cefâkâr, zâlim oluşudur. Âşık konumunda olan Tevhîde Hanım sevgiliye "efendim" diye hitap ederek ondan ayrıldığı için renginin

solduğundan, sevgilinin yolunda çektiği eziyetlerin çilesini doldurduğundan, sevgilinin aşkının bütün vücudunu yaktığından ve sevgilinin kendisini kan ağlatıp başkalarına gülmesinden bahsetmektedir. Şair son mısradaki ise sevgilinin aşkının ona Allah aşkını buldurmasından dolayı şükreder:

Senin derd-i firâkın bak efendim rengimi soldurdu

Râhında çektiğim cevr ü cefâ çilemi doldurdu

Alıp birden fitil-i aşkın bütün cismimi yandırdı

Beni kan ağladıp cânâ varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/1)

Âşık sevgilinin cevr ü cefasından bıkip usanmıştır. Sevgiliden kendisini bir kere olsa bile güldürmesini istemektedir:

Sorma hiç hâlimi gayet yamandır

Aceb şu çektiğim haller ne haldir

Bu cevri eyleme istersen öldür

Cefâkârım bâri bir kere güldür (169/1)

Ey gönül gülsün yüzün de ben de râhat olayım

Çekmeğe cevr ü cefânı bende takat kalmadı

Tevhîdeye acımaz isen bâri kendine acı

Âh ü zâr etmeğe sende liyâkat kalmadı (241)

Şair “gayrı bundan sonra zevke bakalım” nakaratlı 209 numaralı şiirde sevgiliye efendim diye hitap ederek çekilen çileleri bir yana bırakıp, kıskançların gönlünü yakıp bundan sonra zevke bakalım der:

Efendim gel semt-i Vefâya akalım

Çekilen çileleri bir yana itelim

Hasûdların sînesini yakalım

Gayrı bundan sonra zevke bakalım

(209/1)

Sevgili vefasız olduğu kadar muhabbetsiz ve yalancıdır. Sevgili verdiği sözü tutmaz, âşık da sevgiliye beddua eder. Aşağıdaki şiirde sevgiliye efendim diye hitap edilerek efendim ben seni ezelden bilirim, seni dünyada olmazsa mahşerde bulurum ve sevgiliye elbet seni perişan halde görürüm denilerek âşık çektiği cefaları sevgilinin de çekmesini istemektedir:

Bilirim efendim ben seni ezel bilirim

Der idin ağlatmam seni güldürürüm

Dünyâda olmazsa mahşerde bulurum

Perişân hâlde seni elbet görürüm

(210/1)

Edebi gelenekte âşık sevgiliden gelen cevr ü cefalar, derd ve belâlardan dolayı sevgiliden vazgeçmezken Tevhîde Hanım Divanı'nda sevgili âşığa umursamaz davrandığı için âşık sevgiliden uzaklaşmak ister:

Lâubâli meşrebini gördükçe yârin hicrân edip

Ne kadar lûtf eylese etmezdim va'adine emniyeti

(83/4)

Sevgiliden vazgeçen âşık sevgilinin istediği kişiyle görüşebileceğini söyler. Bu ruh hali divan şiirinde genelde âşığa ait bir özellik değildir. Klasik geleneğe aykırı duran bir tavır var.

El çekeli ol hâinden hayli zamândır

Cânı kimi isterse görüşsün gayrı karışmam

(133/4)

Sevgilinin önemli vasıflarından biri de naz'dır. Âşık sevgilinin nazına canının feda olduğunu söyler:

Eyledi cevrinle câna hatden füzûn nâz ü edâ

Cevrinle hâlim perişan âh nâzına cânım fedâ (94/1)

Âşığın gönlü ve canı sevgilinin nazına hayrandır ve âşık için sevgili gül yanaklıdır:

Ne bir perverdesidir bilmem ol ruhsâr-ı gül

Cân ü dil hayrân kalır âh nâz u istiğnâsına (151/2)

Şive, işve, nezaket de sevgilinin önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Dünyada sevgili gibi işveli, cilvekâr kimsenin olmadığı söylenir ve âşık sabah rüzgarına sevgiliyle ilgili bir haber var mı diye sorar:

Acep bilsem ana benzer cihanda işve-ger var mı

Görölmüş mü o etvârda hem öyle cilvekâr var mı

Dolanıp zülfüne yârin acep başka eser var mı

Aman bâd-ı sabâ söyle cenândan bir haber var mı

Yedinde müjdeye dâir bir senet-i muteber var mı (47/1)

Niçe bir bu nâz ü edâlar niçe bir

Niçe bir bu cilvenümâlar niçe bir

Bu gidişten gelmedi nefret sana

Niçe bir zevk ü sefâlar niçe bir (68/1)

Güzelim âlemde şâd ol bu şetâret sana mahsûs

Bu nâz ile bu şive hem bu letâfet sana mahsus (112/1)

Aşağıdaki şiirde âşık sevgilinin kendisine türlü iltifatlar ettiğinden, bu iltifatların gerçek mi yoksa yalan mı olduğundan söz eder. Sevgilinin kendisine karşı bir meyli var mı diye merak eder. Özellikle mızık kavramı şiirde pek kullanılmayan bir kelimedir:

Bana türlü nevâzişler edersin

Nezâket ü nâzına hayrân edersin

Essah mı yoksa mızık mı edersin

Senin meylin de var mı bende bilmem (186/4)

Tevhîde Hanım Allah, Hz. Muhammed ve diğer din büyüklerine “şahım, sultanım, padişahım ve efendim” gibi kelimelerle hitap etmektedir:

Ümidim kesmezim asla umarım lûtf şâhımdan

Tevhîdeye rahmetinle nazar kıl geç günahımdan (396)

Şair bu beyit de Allah'a şahım diye hitap ederek Allah'tan asla ümidini kesmediğini, Allah'tan (şâhından) lütuf umduğunu söyler.

Tevhîde Hanım Hz. Muhammed'den bahsettiği şiirlerinde Hz. Muhammed'e "sultan, efendim ve şahım" gibi kelimelerle hitap eder:

Meded şâhım yetişdir şerbetinden hasta-i zâre

Yakıp kül etme fırkat-i harâret yâ Resûlallâh (11/6)

Şair Hz. Mevlanaya da "şah" kelimesiyle hitap eder. Şair Mevlana'dan ay yüzlü diye bahseder ve tüm halkın Mevlana'yı övmesini ister:

Acep olsa bendesi cihân mecmu'ı ol şâhın

Ol rûy-ı mâhın

Niçin kılmaz senâ halk-ı cihân ol şâh-ı vâlâya

Hazret-i Mevlânâya (26/1)

4.2.2. Sevgili İle İlgili Benzetmeler

4.2.2.1. Gül, Gonca, Serv

Sevgili yüzünün ve ağzının güzelliği nedeniyle gonca ve güle; boyunun uzun ve ince olması nedeniyle serve benzetilir.

Sevgilinin yüzünün güle benzetilmesinin nedeni rengi ve yanaklarının güzel olması sebebiyledir. Âşığın kendini bülbüle benzetip bir zamanlar bülbül gibi feryad edip gül yanaklı sevgiliyi aradığından söz edilmektedir:

Bir zaman bülbül gibi ey dil beklerdin sen bu bâğı

Şakıyıp feryâd ile arardın bu gül yanağı (117/1)

Söylemez miydim sana ey rengi gül

Eyledin hâlim benim gayetle müşkül

Tarz ü etvârını görseydi bülbül

Açılır sînesinde yâre gül gül

Gözünde olmaz idi dahî gül ü mül (198/1)

“Gonca; kapalı ve küçük oluşuyla, pembe ya da kırmızı rengiyle, tazeliğiyle, güzel kokusuyla dudağın benzetildiği bir unsurdur” (Erdoğan, 2013: 339). Divanda “gonca-dehânım, gonca-i handân, gonca-leb, gonca-i ra'nâ” gibi terkiplerle sevgilinin goncaya benzeyen dudağından bahsedilmektedir:

Aşağıdaki şiirde tatlı dilli ve gonca ağızlı olan sevgiliden söz edilmektedir:

Nihâl kâmetin bir nev-civânsın

Henüz tahmîr olunmuş gül fidansın

Dehânı gonca tatlı zebânsın

Bilirim dehr içre mahbûb-ı zamânsın (205/1)

Lâl oldu şirin dilin etdi hâmûş dehenin

Oldu hem-hâlin perişân görünce gonca dudağı (117/2)

Servi boyunun uzun, düzgün ve narin olmasıyla bilinen bir ağaçtır. Aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin boyu serviye benzetilmektedir:

Serviye benzer mi bak kâmet-i bâlâsına

Rûyını seyr eyleyen bakmaz gülün zîbâsına (151/1)

Servi kâmetli hem sehâvetli

Pek merhametli ben seni gördüm (179/8)

4.2.2.2. Perî, Melek, Hûri

Divanda sevgili perî ve melek gibi güzel olması nedeniyle zikredilir. Divanda “perî-rû, perî-zât, per-î peyker, melek-sîmâ, hûri” gibi kelime ve terkipler kullanılmıştır. Âşık sevdiğinin hûri mi melek mi olduğunu sorgular:

Bilmedim hûri midir yâhud melek mi ol perî

Sînem üzre açdı benim hiç onulmaz yâre âh (150/2)

Aşağıdaki şiirde âşığın perî gibi güzeli görünce gece gündüz onun aşkından dolayı yandığından söz edilir:

Ey perî peyker gördükde hayrân oldum âh

Rûz ü şeb yandım yakıldım aşkınla büryân oldum âh (153/1)

4.2.2.3. Şem (mum)

Divanda “şem-i cihân, şem’-i hüsn, şem’-i ruhsâr, şem’-i rûy” gibi terkiplerle anlatılmak istenen sevgilinin yüzünün parlaklığıdır. Âşığın gönlü hem pervâneye hem de meyhâneye benzetilir. Sevgilinin saçına bağlanan gönlün perişan olduğundan söz edilir:

Dolanır şem’-i ruhsâra yanar pervanedir gönlüm

Kadehkâr sâkilerle dolu meyhânedir gönlüm

Kendi hâlinde gezerken serseri Tevhîde gör şimdi

Bağlandı zülf-i zencîre aceb dîvânedir gönlüm (254)

Ne hâsıl bî-vefâ yârin şem’-i rûyına pervâne olmakdan

Uzaktan merhabâ yeğdir yanıp sûzân olmakdan (287)

Âşık şem’in etrafında pervanedir. Âşık şem’in (sevgilinin) etrafında döndükçe ızdırabı da artmaktadır:

Şem’ine yandıkça âh pervâneler

Bak ne hâle girdi dil-i gam-hâneler

Hançer-i hicrinde sînem yâreler

Yok mudur âh derdime bir çâreler

Derd-i hicrin açdı dilde yâreler (196/1)

Aşağıdaki ilk beyit de sevgilinin yanağı için gönlün pervâne olduğu, ikinci beyit de ise gönlün sevgilinin parlak yüzünü gördüğünden beri divâne olduğundan söz edilmektedir:

Şem '-i ruhsârına karşı dil yanar pervâne-veş
Lûtf edip imdâd eylese olmasın nâr-ı şehîd (96/5)

Dil olalıdan beri şem '-i hüsnün pervânesi
Bağlasan zincir ile durmaz gönül divânesi (107/1)

4.2.2.4. Ay, Güneş, Yıldız

Sevgilinin aya, güneşe, yıldıza benzetilmesinin en önemli nedeni sevgilinin güzelliğidir. Divanda “rûy-ı mâh, mâh-rûy, mâh-pâre, şems, şems-i cihân, yıldız” gibi kelime ve terkiplerle sevgilinin güzelliğinden söz edilir.

Âşık ay yüzlü sevgiliden vazgeçmesinin mümkün olmadığını söyler ve sevgili uğrunda çekilen çilelerin kaderi olduğunu ifade eder:

Ne mümkün vaz geçem yârdan benim rûyî mâhımdır
Çekdiğim çile Tevhîde benim aln-ı siyahımdır (277)

Sevgiliye âşıkların ay yüzlü dedikleri ama aslında sevgiliye cihanın güneşi denmesinin daha yerinde olacağı söylenmiştir:

Gerçi meh-pâre ismi tesmiye etmiş âşıkları amma
Şems-i cihân denilse pek mütâbıkdır o (145/2)

Aşağıdaki beyit de sevgilinin keman kaşlı, ok kirpikli bir güzel olduğu ve güneşin bile sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında utandığından söz edilir:

Utanır şems görüp rûyın kamer lâ-cerem hicâb eyler
Ey kaşî kemân kirpiği ok çeşm cellâtlı güzel (126/4)

Şair, Sultan Hamid Hanı binlerce yıldız içindeki dolunaya benzetir:

Hezâr yıldız içinde bedr olmuş mâha benzetdim
Bu çeşmim kande bakarsa hayâlimde benim her an (37/4)

4.2.2.5. Padişah, Şah, Sultan

Divanda sevgilinin padişaha, şaha, sultana benzetildiği şiirler vardır. Sultanım şeklinde hitap edilen sevgiliden, rakiplere lütuf etmemesi istenmektedir:

Râkibe karşı lûtf eyleme aman cevr etme sultânım

Mürüvvet eyleyip dersin gel ey Tevhîde gam-hârım

Meded îd-i visâlinde sana bin cân ile kurbânım

Mâdem sende gönül nâmında bir cüz'î emânet var (66/4)

Sevgilinin yüzünü gören âşık ona “şahım” diye hitap ederek onu tavus kuşuna benzettiğini söyler. Ay yüzlü sevgiliyi gören âşık âhlar etmektedir. Bu âhların bir gün sevgiliyi de yakmasından korkmaktadır:

Tavus-ı cinâna teşbih eyledim şâhım seni

Âh n'olaydı görmeyeydim ey yüzü mâhım seni

Severim cân ü gönülden seni billâhi seni

Korkarım bir gün yakar âh-ı seher-gâhım seni (57/5)

İki cihanda da aşk belasına uğrayan âşık sevgiliye “şâhin-şehim” diye seslenerek af istemektedir:

Ey benim ihsânı bol lûtfu çok şâhin-şehim

El âmân afv eyle cürmüm dü cihân belâna çatdım (136/5)

4.2.2.6. Leyla

Halk hikayesi kahramanı olan Leyla divanda sevgilinin benzetildiği unsurlardan biri olmuştur. Sevgilinin saçı Leyla'nın saçına benzetilir, Leyla'nın saçı siyah, gamlı ve kederlidir:

Şirin'in aşkı değil mi Ferhad'a dağı yarıdın

Sen saçı Leylâ'ya Tevhîden gibi kimse Mecnûn değil a (71/7)

Görünce sen saçı Leylâ'yı ol demde Mecnûn olup

Takıldı zülf-i zencîre yok halâsı gönlümün

(124/6)

4.3. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

4.3.1. Saç (Zülf)

Tevhîde Hanım Divanı'nda sevgiliye ait unsurlardan biri olan saç divanda şekli ve rengi bakımından çeşitli hayal ve tasavvurlara konu olmuştur. Divanda saç şekli bakımından zencîr, dâm, kemende rengi bakımından ise Leyla'nın saçlarına benzetilmektedir.

4.3.1.1. Saç İle İlgili Unsurlar

4.3.1.1.1. Zencîr

Tevhîde Hanım Divanı'nda saç uzunluğundan dolayı zincire benzetilmektedir. Sevgilinin zincire benzeyen saçı âşığı tutsak eder, âşık bu tutsaklıktan kurtulmak istemektedir. Divanda 44 numaralı şiirin son iki mısrasında şu nakarat tekrarlanmaktadır:

Sevdiğim kim kurtarır zencîr-i zülfünden beni

Görmemek yeğdir görüp divâne olmakdan seni

Divan şiirinde âşık gece gündüz sevgiliyi görme arzusu içindeyken bu beyit de divan şiir geleneğine aykırılık olduğu görülmektedir. Âşık sevgiliyi görüp divâne olmak istememektedir:

Sevgilinin zincire benzeyen saçına âşık olan gönlün divane olduğu söylenir:

Dolanır şem'-i ruhsâra yanar pervanedir gönlüm

Kadehkâr sâkilerle dolu meyhânedir gönlüm

Kendi hâlinde gezerken serseri Tevhîde gör şimdi

Bağlandı zülf-i zencîre aceb divânedir gönlüm

(254)

4.3.1.1.2. Dâm (Tuzak, Ağ)

Aşağıdaki beyit de âşık ne suç işledim de aşk belasına düştüm der. Âşığın gönlünün sevgilinin saçlarına av olduğu söylenmektedir:

Yürürken kendi hâlimde ne isyân eyledim bilmem

Düşürdün mürğ-i gönlüm bir dâm-ı zülfe şikâr etdin (123/3)

Âşığın gönlünün sevgilinin saçının tuzağına asıldığından ve ağlamaktan âşığın gözyaşlarının tükendiği söylenir:

Asıldı kaldı dâm-ı zülfe gönlüm esîr-i hayretdir

Dükendi fakat sirişk-i çeşmim fakîr-i hayretdir (348)

4.3.1.1.3. Kemend / Ber-dâr

Divanda sevgilinin saçlarının benzetildiği bir diğer unsurda kemend'dir. "Kement, uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmeye yarayan ucu ilmikli uzun iptir. Aynı zamanda idam için kullanılan ipe de kement denir. Sevgili kement gibi olan zülfüyle âşıkları ya avlar ya da boğar" (Erdoğan, 2013: 143). Aşağıdaki şiirde sevgilinin saçlarının âşığın boynuna sarıldığından söz edilmektedir:

Râzı gelip bir dil-rübâya gönül beğendi bugün

Takıldı boynuma birden zülf-i kemendi bugün(142/1)

Ber-dâr sözlükte asılmış, asılı olan anlamına gelmektedir (Parlatır, 2014: 181). Âşık sevgilinin saçına asılıp, bağlanmışır:

Dil verip meyl eyledim bir şûh-ı sitemkâra ben

Zülfüne berdâr olup bend oldum dildâra ben

Râhatı selb eyledim uğradım efkâre ben

Âlem ağyârım oldu meyl edeli yâre ben

Arar isen tâli'-i dîn işte bahtı kara ben (49/1)

4.3.1.1.4. Leyla

Leyla, sözlükte karanlık gece, zifiri karanlık gece anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2014: 971). Sevgilinin saçı divanda geceye; rengi sebebiyle siyaha benzetilir ve Leylî kelimesiyle kullanılır:

Sen zülfü Leylâ'ya Mecnûn olduğum bilmez misin

Aşkınla hâlim diğer-gûn olduğum bilmez misin (372)

Mest olurken yârin böyle neş'e-suhen-güftârından

Mürg-i dil mümkün mü kurtulmak zülf-i siyehkârından (377)

Görünce saçı Leylâ'yı ol demde Mecnûn olup

Takıldı zülf-i zencîre yok halâsı gönlümün (124/6)

4.3.2. Alın

Alın, Tevhîde Hanım Divanı'nda bir beyit de karşımıza çıkmaktadır. Divanda sevgilinin alını aya benzetilmiştir:

Bir zevkdir o mâh-ı cebîn ile yeni nâz u niyâz

Kisve-i perişânına dil verip aldanma sakın (143/3)

4.3.3. Kaş (Ebrû)

4.3.3.1. Genel Olarak Kaş

“Kaş sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Kaş hilale benzer ayrıca kendini keman (yay) ve hançer olarak gösterir” (Pala, 2015: 130). Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri de kaşdır. Tevhîde Hanım Divanı'nda kaş şekil olarak hilâle, kaleme, tuğraya benzetilir. Renk olarak ise siyaha benzetilmektedir.

4.3.3.2. Kaş İle İlgili Unsurlar

4.3.3.2.1. Hilâl

Kaş şekil yönünden hilâle benzetilmektedir. Sevgilinin hilâle benzeyen kaşlarını görenin hayrette kalacağı söylenmektedir:

Temâşâ eyleyen ol meh-cemâlin

Hilâl ebrûların ruhsâr-ı âlin

Ne mümkündür gide dilden hayâlin

Velâkin n'eyleyim pek bî-vefâsın (194/2)

4.3.3.2.2. Keman

Şekil itibariyle kaşın en çok benzetildiği unsurların başında keman olarak da bilinen yay gelir. Yay gibi olan kaşlar, gamze okunu attığında o beladan hiçbir can kurtulamaz (Erdoğan, 2013: 34). Tevhîde Hanım aşağıdaki şiirde ey sabah rüzgârı durma git o sevgiliye o keman kaşlıya halimi arz et diyerek sevgilinin kaşlarını kemana benzetir:

Ey sabâ durma var söyle cenâne

Hâlimi arz eyle kaşı kemâne

Şimdi başkalaşdı devir zamâne

Halel getirmesin ahd ü peymâne (203/1)

Kaş divanda en çok kemana benzetilmektedir. Sevgilinin kaşlarının kemana benzetildiği diğer beyitler de şunlardır:

Elvedâ mahmur-dîde ey kaşı kemânım elvedâ

Elvedâ ey rûy-i âlim gonca-dehânım elvedâ (116/1)

Utanır şems görüp rûyın kamer lâ-cerem hicâb eyler

Ey kaşı kemân kirpiği ok çeşm cellâtlı güzel (126/4)

Ey şûh-ı devrân rahm et el-amân

Kaşları kemân ben seni gördüm (179/3)

4.3.3.2.3. Kalem

Kaş bir beyit de şekli yönüyle kaleme benzetilir. Kalem kaşlı olan sevgilinin âşığın katlinin fermanını yazdığından söz edilmektedir:

Eyleyen bir kere gül rûyına nazar

Aklını yağma eder seyyâh gezer

Kalem kaşın katlime fermân yazar

Ölmek ise cânıma minnet benim

(168/2)

4.3.3.2.4. Tuğra

“Tuğra; Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları, özel bir biçimi olan sembolleşmiş işarettir. Nişan adıyla da anılır. Kaş, sevgilinin güzellik fermanının üzerinde bulunan tuğra gibidir” (Erdoğan, 2013: 33). Aşağıdaki şiirde meleklerin bile sevgiliye hayran olduğu söylenir ve kaşlar tuğraya benzetilir:

Vasfından âciz kalıp hayrân olur ins ü melek

Cismi âhû kirpiği tığ kaşları tuğrâ mıdır

(98/4)

4.3.3.2.5. Kara

Kaş rengi itibariyle siyahtır. Kaşda tıpkı saç gibi karadır:

Velvele verdin cihâna ey şöhretli şanlı güzel

Kaş kara kirpik siyâh ruhsârı benli güzel

(127/1)

4.3.4. Göz (Dîde, Çeşm)

4.3.4.1. Genel Olarak Göz

Sevgilinin bilinen güzellik unsurlarından biri olan göz âşıkları sevgiliye bağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bu sebeple bazen cadı, bazen de hileci olarak nitelendirilir. Şekil bakımından bademe ve ahuya benzetilir. Sevgilinin mahmur gözleri âşığı mest, sarhoş eder. Bu özellikleri sebebiyle, Tevhîde Hanım Divanı'nda göz ile ilgili unsurları şöyle sıralayabiliriz.

4.3.4.2. Göz İle İlgili Unsurlar

4.3.4.2.1. Câdu

Sevgilinin gözlerinin cadıya benzetilmesinin nedeni cadılarda olduğu gibi sevgilinin gözünde fitne çıkarması ve büyüleyici olmasıdır.

Sevgili büyüleyici gözleriyle âşıkları kendine bağlar:

Birden ol çeşm-i cādûsu âşıkı bend eyler amma

Sonra birden çayıra salması pek güçdür güç (86/5)

Afv eyle yâ hû ey çeşmi âhû

Bakışı câdû ben seni gördüm (179/4)

4.3.4.2.2. Ahû

Ahû, diğer adıyla ceylan, gözlerinin güzelliği ile tanınan, ince bacaklı, zarif ve ürkek bir hayvandır. Divan şiirinde sevgilinin kendisi ve gözleri ahû olarak nitelendirilir. Sevgilinin ahû gözleri bir kez gazapla baksa bütün âşıkları darmadağın eder (Erdoğan, 2013: 41). Sevgilinin ahû gözleri o kadar tesirlidir ki âşığı mest eder:

Ol mâh-rûy ü dîde-mestin aşkına mey sun sâki

Nîm-nigâhile mest ederdi âhu çeşmi âşıkı (122/1)

Sevgilinin ahûya benzeyen gözleri âşık için bambaşka bir şeydir:

Sorarsan selsebîli bir içim sudur letâfetde

Âşık bir özge hâletdir âhû çeşmin temâşâsı (106/3)

4.3.4.2.3. Badem

Sevgilinin gözleri şekil yönüyle bademe benzetilmektedir. Aşağıdaki şiirde sevgilinin dudakları kiraza, yanakları elmaya, çenesi ayvaya, gözü de bademe benzetilmiştir:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var (215/2)

4.3.4.2.4. Cellâd

Sevgilinin gözleri kan dökücü olması nedeniyle cellâda benzetilir. Aşağıdaki şiirde kaşlar çifte tabancaya, kirpikler kaza okuna, gözlerde cellada benzetilerek âşığın katline neden olduğu anlatılmaktadır:

Kaşların çifte tabanca kirpiği tîğ-i kazâ

Âşıkın katline ferman yazarsın çeşmi cellâd (81/2)

4.3.4.2.5. Mahmur

“Göz, baygın bakışı sebebiyle mest, mestâne, mahmur ve hasta olarak vasıflandırılır” (Sefercioğlu, 2001: 168). Divanda sevgilinin süzgün bakışlarının âşığı mest ettiği ve âşığın sevgilinin yolunda derbeder olduğu söylenir:

Ol çeşmi mahmur gibi dil mest ü hayrân etdi

Yolunda derbeder oldu süründü dil-fikâr oldu (159/3)

Aşağıdaki beyit de sevgilinin süzgün bakışlarının âşığı hayran ettiği söylenir:

Nigâh-ı mahmûrun etmişken kulunu hayrân ü zâr

Bilirken hâlimi âh âh niçin dedin mestâne mi bu (147/2)

4.3.5. Gamze

“Gamze, sevgilinin âşıkâ cevri ü cefâ etmekte görevli ve kâtil olarak vasıflandırılan gözünün en önemli silahlarından biri olarak düşünülür. Âşığın sevgiliye ilgi duyup bağlanmasına sebep olan güzellik unsurları arasında önemli bir yeri olan gamze, aynı zamanda âşığın, gönlünün ve canının yaralanmasına sebep olan öldürücü bir silahtır” (Sefercioğlu, 2001: 172). Gamze Tevhîde Hanım Divanı’nda üzerinde çok durulan bir unsur değildir. Bir beyit de âşığın sevgilinin yan bakışıyla ölmek istemediği söylenir. Âşık sevgiliye kendi ellerinle öldür ama gamzenle öldürme der:

Öldürürsen kendin öldür verme ruhsat gamzene

Belki kan da'vâ eder aman hünkâr duymasın (140/3)

4.3.6. Kirpik (Müjgân)

Kirpik divanda diğer güzellik unsurlarına nispeten daha az ele alınmıştır. Kirpik; yüz, kaş, göz ile birlikte ele alınıp oka benzetilmiştir. Oka benzeyen kirpikler âşık için ok gibi yaralayıcıdır:

Utandır şems görüp rûyın kamer lâ-cerem hicâb eyler

Ey kaşı kemân kirpiği ok çeşm cellâtlı güzel (126/4)

Kaşların çifte tabanca kirpiği tîğ-i kazâ

Âşıkın katline ferman yazarsın çeşmi cellâd

(81/2)

Tîg-ı müjgândır sinemdeki yârin attığı ok değil a

Ben şehid-i nâr-ı hicrân olsam efendime çok değil a (72/1)

4.3.7. Yüz ve Yanak (Cemâl, Ruy, Ruh, Ruhsâr, Vech, Dîdâr)

4.3.7.1. Genel Olarak Yüz

“Yüz ve yanak birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirdikleri ve bunlarla ilgili tasavvurlardan benzerlik bulunduğu için birlikte ele alınmış, önemine göre yüz, yanak ifadeleri kullanılmıştır” (Sefercioğlu, 2001: 176).

Yüz ve yanağın güzelliği divanda birçok beyitte cemâl, dîdâr, rûy, vech, ruh, ruhsâr gibi kelimelerle tavsif edilmektedir. Yüz (yanak) hem rengi, hem güzelliği hem de parlaklığı ile âşığı kendine bağlayan bir güzellik unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.7.2. Yüz ve Yanak İle İlgili Benzetmeler

4.3.7.2.1. Güneş (Hurşîd, Afîtâb), Ay (Mâh, Meh, Kâmer)

Sevgilinin yüzünün ve yanağının bu unsurlara benzetilmesinin nedeni her ikisinde güneş kadar parlak ve ay gibi aydınlık olmasıdır.

Tevhîde Hanım Divanı’nda sevgilinin yüzünün güneşe benzetildiği beyitler şunlardır:

Bağıldır şimdi ol dârın zülf perişân olsun da gör

Âfîtâbın rûyuna bir başka şânı olsun da gör (99/1)

Şehr olunmaz derd-i dilim eyledim şâhım seni

Hâlîme heb âşıkânın ciğeri olur kebâb

Tarz ü tavrı bî-bedel Tevhîde rûy-ı âfîtâb

Çok sonra beni hâne-i mihnetde bıraktı

(57/4)

Yüz ve yanağın aya benzerliği, parlaklığı ve yuvarlaklığı nedeniyle divanda “mâh-rû, meh-ru, kâmer” kelimeleri kullanılmıştır:

Şair sevgilinin aya benzeyen yüzünün dünyayı yakıp tutuşturduğundan söz etmektedir:

Meh-i rûyın cihânı efendim yakmış tutuşdurmuş

Yürür uşşâk ü zârın her biri bir özge sevdâda (97/2)

Aşağıdaki şiirde sevgiliye ay yüzlü, şirin sözlü denilmiştir. Şair aya bakınca aklına sevgilisinin geldiğini ve sevgilisinin aydan üstün olduğunu söylemektedir:

Ol kamer rûyun şirin sözlünün oldum mâili

Eylerdi mahmûr efendim dâim lûtfunun nâili

Gündüz şemsi görüp Tevhîde geceler hâsılı

Mâhitaba bakamam âh hâtırına yâr gelir

Var ise neş'em gider ol demde gâm efkâr gelir (46/4)

Âşık ay yüzlü sevgiliden kendisine eziyet etmemesini istemektedir. Kendisinin bir suçu olmadığını, âhlarının semâya çıktığını söyler:

Bu rütbe cevr eyleme rûyi mâhım

Bu işte yokdurur kat'â günâhım

Ağılır ve semâya çıkar âhım

Cefâkarım bâri bir kere güldür (169/3)

4.3.7.2.2. Şem

Yüz parlak olması sebebiyle muma benzetilir. Tevhîde Hanım Divanı'nda şem-pervâne ilişkisini görmekteyiz. Âşığın gönlü sevgilinin parlak yüzü etrafında dönen bir pervanedir:

Şem-i ruhsârına karşı dil yanar pervâne-veş

Lûtf edip imdâd eylese olmasın nâr-ı şehid (96/5)

4.3.7.2.3. Gül

Sevgilinin yüz ve yanağı renk ve şekil olarak güle benzetilmiştir. Sevgilinin yüzü güle benzetildiği gibi bazende gülün sevgilinin yüzüne benzemek istediği bilinir. Aşağıdaki şiirde güllerin sevgilinin yüzüne benzediği söylenmektedir:

Benzemiş rûyına güller kaşı varsın kemân olsun

Çeşmi âhû dişi incü leb hokka dehân olsun

Gerek a'lâ gerek ednâ isterse şâh-ı cihân olsun

Koyup da ahd ü peymânı ben gayrı yâre geçmem (63/2)

Âşıkların sevgilinin gül yüzünü görünce akıllarının başlarından gittiği söylenir:

Eyleyen bir kere gül rûyına nazar

Aklını yağma eder seyyâh gezer

Kalem kaşın katlime fermân yazar

Ölmek ise cânıma minnet benim (168/2)

4.3.7.2.4. Elma

Yanak kırmızı olmasından dolayı elmaya, dudaklar kiraza, çene ise ayvaya benzetilir:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var (215/2)

4.3.7.2.5. Perî, Melek

Sevgilinin yüzünün perî ve meleğe benzetilmesinin sebebi perîlerin yüzlerinin çok güzel olduğu inancıdır. Beyitlerde yüz için “melek-simâ, perî-rû, perî ruhsâr” terkipleri kullanılmıştır:

Ne perî-rûlar görüp kimlerle ülfet eyledim

Görmedim böyle etvâr perî-zât sana mahsus (112/5)

Ol perî ruhsârın Tevhîde oldun ammâ mâili

Var mıdır dergâh-ı yârda âyâ ülfetin bir kâbili (275)

Ey melek simâli yâr ülfeti tatlı güzel

Tâli`i yâver olan ikballi bahtlı güzel (126/1)

4.3.8. Ben (Hâl)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan ben siyah renkli, küçük olması ve güzel kokulu oluşuyla çeşitli benzetmelere konu edilir (Erdoğan, 2013: 271). Sevgilinin vücudunda çeşitli yerlerde bulunan ben divanda kol ve yüzde bulunmaktadır.

Kaşı kara, kirpiği siyah ve yanağı benli olan sevgili bu güzellik unsurlarıyla cihana nam salmıştır:

Velvele verdin cihâna ey şöhretli şanlı güzel

Kaş kara kirpik siyah ruhsârı benli güzel (127/1)

Sevgilinin kolunda bulunan ben âşığı kendine hayran etmiştir:

Dün gece bezminde cânâ kolundaki hâl ne etdi

Hayrân ü zâr bakarak gül-i ruhsârına alık alık (121/2)

4.3.9. Hat (Ayva Tüyleri)

“Çizgi satır, yol, yazı gibi anlamlara gelen hat, divan şiirinde sevgilinin yüzünde ve yanağında yeni çıkmaya başlayan ince tüyleri karşılayan bir kavramdır” (Erdoğan, 2013: 243). Tevhîde Hanım’ın üzerinde durmadığı bir güzellik unsurudur:

İrsâl-i nâme-i lütfun için hatt-ı yâre muntazırım

Âh efendim va`adin olan bergüzâra muntazırım (350)

4.3.10. Ağız (Dehân)

4.3.10.1. Genel Olarak Ağız

“Divân şairleri birçok bakımdan sevgilinin ağızını anmışlar ve güzellik unsurları içinde onu yuvarlak hâli, kenardaki ben ve ayva tüyleri ile temayaşaya dayanan bir güzellik arz etmesi yanısıra, konuşma özelliği dolayısıyla da üstün tutmuşlardır” (Pala,

2015: 9). Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan ağız Tevhîde Hanım Divanı'nda goncaya bezetilmektedir. Açılmamış iek ve özellikle açılmamış gl anlamına gelen gonca, küçük olması yönüyle ağzın en çok benzetildiği unsurların başında yer alır (Erdoğan, 2013: 308).

Tevhîde Hanım aşağıdaki şiirde “efendim” diye hitap ettiği sevgilinin ağzının goncaya, kaşının kemana benzediğinden ve al yanaklı olduğundan söz etmektedir:

Ey eşmi mahmûr efendim bu kaşı kemân sana mahsus

Bu ruhsâr-ı al ile bu gonca dehân sana mahsus (111/1)

şair başka bir şiirde ise delikanlı anlamına gelen “nev-civan” kelimesini kullanarak erkek sevgiliden bahseder. Erkek sevgilinin boyunu fidana, ağzını goncaya benzetir (Atasoy, 2019: 136).

Nihâl kmetin bir nev-civânsın

Henüz tahmîr olunmuş gl fidansın

Dehânı gonca tatlı zebansın

Bilirim dehr içre mahbûb-ı zamânsın (205/1)

4.3.11. Dudak (Leb)

“Dudak, divan şiirinde en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu edilen güzellik unsurlarından biridir. Bu ilginin sebebi rengi, güzelliği ve vuslata vesle olan bir unsur olarak telkk edilmesindedir. Ağızla ve dolayısıyla söz ve dişlerle yakın ilgisi onun önemini arttırmaktadır. Dudağın cân ile olan ilgisi de, beyitlerde sık sık bu iki unsurun beraber yer almasına sebep olur. Âşığın canını alan da, âşığa can veren de dudaktır. Âşık için dudak hem zehir, hem iltir ve âşığın susuzluğunun tek çaresi olarak düşünülür” (Sefercioğlu, 2001: 202). Tevhîde Hanım Divanı'nda dudak ile ilgili benzetme ilişkisi kurulan kelimeler gonca, hokka, yakut ve kirazdır.

4.3.11.1. Dudak İle İlgili Benzetmeler

4.3.11.1.1. Gonca

“Gonca; kapalı ve küçük oluşuyla, pembe ya da kırmızı rengiyle, tazeliğiyle güzel kokusuyla dudağın sıkça benzetildiği unsurlardan biridir” (Erdoğan, 2013: 339). şair sevgiliye ey gonca dudaklı diye hitap etmektedir:

Bu mudur râh-ı sadakat hem mürüvvet ey gonca leb

İndinde ağyâr kadar haysiyyetim yok mu aceb (79/1)

Sevgilinin goncaya benzeyen dudağını gören âşığın hali perişandır:

Lâl oldu şirin dilin etdi hâmûş dehenin

Oldu hem-hâlin perişân görünce gonca dudağı (117/2)

4.3.11.1.2. Hokka

Hokka; içine mürekkep, afyon, esrar vb. konulan kaba verilen addır. Yuvarlaklığı, küçüklüğü, derli toplu oluşu ve la'le birlikte kullanıldığında kırmızılığı ifade eder (Erdoğan, 2013: 342). Tevhîde Hanım Divanı'nda sevgilinin gözleri ahûya, dişleri inciye ve dudakları da hokkaya benzetilmiştir:

Benzemiş rûyına güller kaşı varsın kemân olsun

Çeşmi âhû dişi incü leb hokka dehân olsun

Gerek a'lâ gerek ednâ isterse şâh-ı cihân olsun

Koyup da ahd ü peymânı ben gayrı yâre geçmem (63/2)

4.3.11.1.3. Kiraz

Tevhîde Hanım Divanı'nda sevgilinin dudakları kiraza, yanakları elmaya, çenesi ayvaya benzetilmiştir:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var (215/2)

4.3.11.1.4. Yakut

Dudak, rengi bakımından yakuta benzetilmiştir. Divanda “yâkût-ı ahmer” terkibi kullanılarak dudak kırmızı olması sebebiyle yakuta benzetilir:

Dişini inciye değışmem leb yâkût-ı ahmerdir

Nasıl yanıp yakılmayım meh-rûyum dili tatlı (128/5)

4.3.12. Çene

Çene, Tevhîde Hanım Divanı'nda çok fazla ilgi duyulan güzellik unsurlarından biri olmamıştır. Divanda sadece bir şiirde sevgilinin çenesi şekil yönüyle ayvaya benzetilir:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var (215/2)

4.3.13. Boy (Kad, Kâmet, Bâlâ)

4.3.13.1. Genel Olarak Boy

“Boy, sevgilinin tüm güzellik unsurlarıyla birlikte naz ve edasını da üzerinde taşıması sebebiyle divan şiirinde önemli bir yere sahiptir. Boyun en önemli özelliği uzun ve düzgün olmasıdır. Var olan hiçbir uzunluk onun boyunu anlatmaya yetmez. Sevgilinin boyunun en önemli vasıflarından biriside “mevzûn” yani ölçülü bir uzunlukta olmasıdır” (Erdoğan, 2013: 411). Tevhîde Hanım bir beyit de mevzûn sıfatını kullanarak sevgilinin boyunu ölçülü, uzun bir boy olarak tasavvur etmiştir:

Kaddi mevzûnum çeşmi mahmurum

Hayliden dûrum rahm et efendim (181/4)

Boy Tevhîde Hanım Divanı'nda uzun ve ince olması sebebiyle zikredilip, beyitlerde “endâm, kadd, bâlâ, kâmet” kelimeleriyle işlenmektedir:

Ey perû sîm-endâm

Firkatinle her subh ü şâm

Tevhîdeye dünyâ harâm

Cû gibi çağlar ağlarım (211/4)

4.3.13.2. Boy İle İlgili Benzetmeler

4.3.13.2.1. Servi (Serv)

“Divan şiirinde adından en çok söz edilen ağaç selvidir. Sevgilinin boyu için hem benzetilen hem benzeyendir” (Pala, 2015: 400). Beyitlerde “serv-i kâmet, serv-i semen, serv-nihâl, serv-i revân” terkipleri ile sevgilinin boyu zikredilir.

Serviye benzer mi bak kâmet-i bâlâsına

Rûyını seyr eyleyen bakmaz gülün zîbâsına (151/1)

Sevgili hem servi boylu hem de merhametlidir:

Servi kâmetli hem sehâvetli

Pek merhametli ben seni gördüm (179/8)

Sevgili için “serv-i revân” tamlaması kullanılmıştır. Âşık kendisinin salına salına yürüyen bir sevgilisinin olmadığını söyler:

Bu gülşende hıram-nâz eder serv-i revanım yok

Niçe zevk-i safâya meyl eder gönlüm ki cânım yok (315)

Sevgilinin boyu ile yasemin çiçeği arasında ilişki kurulmuştur:

Gel ey mehpâre vü serv-i semenim

Fedâ-yı cân eylerim ben sana kendim

Teşekkür eylerim ey dil-pesendim

Beni şâd eyledim şâd ol efendim (195/1)

4.3.13.2.2. Tuba

Tuba, kökleri yukarıda olup dallarıyla bütün cenneti gölgeleyen bir ağaçtır. Boyun uzunluğunu, düzgünlüğünü ve yüceliğini anlatmada bu ilahi ağaçtan da istifade edilir (Erdoğan, 2013: 425). Şair servilerin bile sevgilinin boyuna hayran olduğunu ve sevgilinin boyunun aslında tubaya benzediğini söyler:

Serviler boynun eğip kaddine hayrân oldular

Bilmez âh dil-rübânın kâmeti tûbâ mıdır (98/3)

4.3.13.2.3. Kıyamet

Sevgili uzun boyuyla salınarak yürüdüğü zaman herkes ona hayran olur ve sevgilinin boyu kıyamete benzetilir. Bütün ölülerin dirilerek mahşer yerinde toplanacağı gün olan kıyamet günü ile sevgilinin boyunun kıyamet etkisi yarattığı söylenmiştir:

Kıyâmet kâmetin seyri aceb özge temâşâdır

Ey mehrû bu saltanat Hak'dan sana lûtf-ı uzmâdır (332)

4.3.13.2.4. Fidan

“Divan şiirinde nihâl ya da nahl gibi adlarla anılan fidan, yeni yetişen ağaç demektir. Gençliğin ve tazeliğin sembolü olarak boy için benzetilen olarak kullanılır” (Erdoğan, 2013: 417). Şair sevgilinin boyunu fidana benzetip sevgiliye gül fidanısın der:

Nihâl kâmetin bir nev-civânsın

Henüz tahmîr olunmuş gül fidansın

Dehânı gonca tatlı zebansın

Bilirim dehr içre mahbûb-ı zamânsın (205/1)

4.3.14. Diş

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından biri olan diş divanda iki beyitte zikredilir. İlk şiirde sevgilinin kaşları kemana, gözleri ceylana, dişi inciye, dudakları hokkaya benzetilir. İkinci şiirde ise sevgilinin dişlerinin inciye değiştirilmediği, sevgilinin dişlerinin inciden daha güzel olduğu söylenmektedir:

Benzemiş rûyına güller kaşı varsın kemân olsun

Çeşmi âhû dişi incü leb hokka dehân olsun

Gerek a'lâ gerek ednâ isterse şâh-ı cihân olsun

Koyup da ahd ü peymânı ben gayrı yâre geçmem (63/2)

Dişini inciye değişmem leb yâkût-ı ahmerdir

Nasıl yanıp yakılmayım meh-rûyum dili tatlı (128/5)

4.3.15. Kulak (Gûş)

Tevhîde Hanım Divanı'nda kulak sözcüğünü sevgiliye ait bir güzellik unsuru olarak görmemekteyiz. Âşık sevgiliye ne kadar âh, figân etse de ne söylesede bunların hiçbiri sevgilinin umrunda olmaz ve kulağına girmez:

Geç gamda bî-huzûr Tevhîde-zârın inliyor

Gûşuna girmez mi cânâ bu kadar âh ile efgân (139/5)

Beni bigâne mi sandın ser-i kûyunda rûz ü şeb ben âh

Gûşuna girmez bu kadar ettiğim feryâd ü âh-ı bî-pâyân (141/3)

Nice dem eyledim nâz ü niyâz ben

Biri girmez gûşuna ey sîm-ten

Cevrine lâyük gördün beni sen

Seni ey şûh-ı cihânım âh seni âh (180/3)

4.3.16. Boyun

Sevgiliye ait fiziki bir unsur olan boyun üzerine söylenmiş pek fazla bir şey yoktur. Sevgilinin saçları âşığın boynuna takılmasıyla âşığın durumu kötü olur ve âşık sevgilinin kendisini yalnızlık köşesinde bıraktığını söyler:

Bir şûh-ı bî-gânem nigâh ile şöylece bakdı

Zülfü sehî halkalayıp boynuma takdı

Ol gelip başımı ateşlere yakdı

Çok sonra beni kûşe-i mihnetde bırakdı (57/1)

Râzı gelip bir dil-rübâya gönül beğendi bugün

Takıldı boynuma birden zülf-i kemendi bugün(142/1)

Aşağıdaki şiirde ise âşık sevgilinin boynuna kollarını atıp sarılmıştır:

Yeni bir yâre çatmışsın

Kolun boynuna atmışsın

Sarılmış bir de yatmışsın

Duydu bütün bu üftâde (165/3)

4.3.17. Sîne (Göğüs)

Divanda daha çok âşığın sinesinden söz edilmektedir. Âşığın sinesine âşıkla ilgili unsurlar kısmında bakılacaktır. Sevgilinin sînesi yasemine benzetilmiştir. Yasemin, divan şiirinde beyaz rengi ve kokusu dolayısıyla ele alınan bir çiçektir (Erdoğan, 2013: 404). Sevgilinin sînesi yasemine, yüzü de güle benzetilmiştir:

Yasemene benzer belli sînesi rûyu güle

Mest olur bülbül dilinden eder gonçe-dehenden haz (114/4)

4.3.18. Bel (Miyân)

Belin en belirgin vasfı ince olmasıdır. Öylesine incedir ki varlıkla yokluk arasındadır. Onu tarif etmek için en çok kullanılan benzetme aracı kıldır (Erdoğan, 2013: 469). Dünyada her kim gümüş tenli sevgiliyi görse ondan haz etmeyeceği söylenir. Sevgilinin haz edilmeyen yönü ince belinin olmasıdır:

Kim görse etmez âlemde aceb ol sîm-tenden haz

Saran ol mû-miyânın edermiş gül bedenden haz (114/1)

İnce belli olan sevgilinin beline lâhur şalın yakışacağı söylenmiştir:

Yaraşır ince miyâne efendim bu Lahûr şal

Nice pin toplar içinden aldım beğendim sana mahsûs (113/3)

4.3.19. Beden, Ten, Endâm

Divanda üzerinde durulan ten, beden ve endâm kavramları sevgilinin vücudu için kullanılmıştır. Sevgilinin ten rengi beyaz olması nedeniyle gümüşe benzetilir. Beyitlerde “sîm-ten” ve “sîm-endâm” terkipleri zikredilir:

Âşıklara niyeti cevri ü sitemdir râstım

Ol sîm-tenin tuttuğu adet budur işte (80/4)

Eylersin karşımda nevâziş ağyara ey sîm-tenim

Gönüldür bu incinmez mi hiç hâtırım yok mu benim (286)

Ey perû ey sîm-endâm

Firkatinle her subh ü şâm

Tevhîdeye dünyâ harâm

Cû gibi çağlar ağlarım (211/4)

Sevgilinin bedeninin benzetildiği bir diğer unsurda güldür. Sevgili için “gül-beden, gül-endam” terkipleri kullanılmıştır:

Dinle sözüüm ey gül-endâm

Zevk et cihân durdukça sen

Sana dâim Tevhîdeden

Neme lâzım neme lâzım (208/5)

Şair ey perî ey gümüş tenli diye hitap ettiği sevgilinin hasretiyle gece gündüz ağladığını söylemektedir:

Ey perû ey sîm-endâm

Firkatinle her subh ü şâm

Tevhîdeye dünyâ harâm

Cû gibi çağlar ağlarım (211/4)

4.3.20. Ayak (Pâ, Pây)

Tevhîde Hanım Divanı’nda ayak; âşığın sevgilinin ayağını öpmek istemesi, sevgilinin ayağına yüz sürmek istemesi ve sevgilinin ayağının toprağını arzu etmesi sebebiyle ele alınmıştır:

Anınçün çekdiğim hasret firâkını haber ver de

Varıp pâyine yüzler sür sarıl dâmâna tez gelsin (138/5)

Ciğer kanımla arz-ı hâlim yazdım elimde amma ki sen

Hâk-i pâye devletine sunayım pinhân eyle (154/3)

Bana taksir mi söyle bileyim

Hâk-i pâye kapanıp yüz süreyim (213/3)

Âşık, sevgilinin ayağının yolunda olmayı padişahlıktan üstün tutmaktadır:

Gerçi hûbdur Tevhîde amma âlemde pâdişâh olmak

Bana şâhlıktan a'lâdır yârin pâyinde râh olmak (272)

4.4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

4.4.1. Bûse

Divanda bir beyit de âşık sevgilinin elini eteğini öpme arzusu içindedir. Sevgiliden bu arzuyu reddetmemesini istemektedir:

Bûse geldim dest ü dâmânına

Etme red düşmez efendim şânına

Girme uşşâkın bir avuç kanına

Elvedâ cânânım artık elvedâ (212/2)

4.4.2. Söz (Söz, Güftâr, Suhan, Kelâm)

Tevhîde Hanım Divanı'nda söz kavramı, "güftâr, suhân, kelâm" kelimeleriyle ifade edilmiştir. Sevgilinin sözleri tatlı, dili ise şekerdir:

Germ oldu meclis ahbâb ol tatlı güftârın ile

Dil-i uşşâkı pür-neş'e eyledi sohbetin ey şûh (92/2)

Beni meftûn eyledi şirin dilleri

Şimden sonra gözedeyim ırak yolları

Düşünüp fikr edip gurbet elleri

Âh bu hasret ile yanar ağlarım (217/3)

İki beyit de sevgilinin sözlerinin sekteli olduğu söylenmiştir. Sekte, durgunluk, sözün kesilmesi demektir (Parlatır, 2014: 1478). Sevgilinin sekteli sözü âşığa dokunur:

Bir yeni sevdâya düşmüş gibi dün tarz ü etvârı

O yârin sekteli sözü dokundu cânâ gitdikçe (90/2)

Âşık sevgiliye başkalarından şikayet edip bana sekteli söz söyleme çünkü herkesin mizacı farklıdır der:

Ağyârdan şekvâ edip sekteli söz söyleme

Hâtur-ı yâre erersen bir olmaz her bir mizâc (88/5)

Âşık sevgilinin sözlerini duyunca mest olur:

Mest olurken yârin böyle neş'e-suhen-güftârından

Mürg-i dil mümkün mü kurtulmak zülf-i siyehkârından (377)

4.4.3. Reftâr

Reftâr sözlükte yürüyüş, gidiş, salına salına yürüyüş anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2014: 1397). Sevgili uzun boyuyla yürüdüğü zaman âşıklar hayretle izler. Sevgilinin boyunu izlemek âşığa âh ettirir:

Başka seyrândır âşıka reftârın

Vâlih ü hayrân eder güftârın

Kıldıkça nazar hurşîd-veş ruhsârın

Etmemek mümkün mü fedâ cân ü teni (167/2)

Şaire göre eşi benzeri olmayan sevgili nazlı nazlı salınarak yürür ve sevgili âşıklarına karşı vefasızdır:

Menendin yok güzel bir mehlikâsın

Reftâr ü nâz ile hoş-bû edâsın

Ne türlü vasf ederlerse sezâsın

Velâkin n'eyleyim pek bî-vefâsın (194/1)

Hazer kılmaz mı ol mâh aceb âh ü figanımdan

Nasıl refâtâr ile Tevhîde dün geldi geçdi yanımdan (317)

4.4.4. Kûy (Mahalle)

“Divan şiirinde sevgilinin oturduğu yerden sıkça bahsedilir. Âşık için kûy-i yârin önemi büyüktür. Âşık daima sevgilisinin mahallesine ulaşmak, oradan hiç ayrılmamak ister” (Pala, 2015: 280). Âşık sevgilinin mahallesinde gece gündüz âh eder ağlayıp inler ama yine de bu âhlara karşı sevgili vefasızdır:

Beni bigâne mi sandın ser-i kuyunda rûz ü şeb ben âh

Gûşuna girmez bu kadar etdiğim feryâd ü âh-ı bî-pâyân (141/3)

4.4.5. Kapı (Bâb, Asitân)

Tevhîde Hanım Divanı’nda sevgilinin kapısı, eşiği, evi, âşığın görmeğe, ulaşmağa çalıştığı bir yerdir. Bir beyit de âşığın sevgilinin kapısında bir dilenci olduğu diğer bir beyit de ise âşığın sevgilinin kapısında boynu bağlı bir esir olup sevgiliye canını verebileceği söylenmektedir:

Kimi der âzâd kâbul etmez kapında bir gedâyım ben

Dâmenin dört el ile tutdum bırakmam tâ be kıyâmet (84/4)

Kapında boynu bağlı esiririm senin yâr cân-fedâyım ben

Efendim ister lûtf et ister öldür âzad etme bir dahî (93/4)

Sevgilinin kapısı âşığın her daim bulunmak istediği bir yerdir. Âşık orada uzun süre beklemekten şikayetçi değildir:

Beklerim âsitânın niçe dem bak ben bir yere gitmem

Ol sana âşık ise efendim benim gibi karşında mihmân değil a (73/3)

4.4.6. Ayağı Toprağı (Hâk-ı pây)

Sevgilinin ayağını bastığı toprak âşıklar için önemlidir. Âşıklar sevgilinin ayağına yüz sürmek isterler:

Gel otur yanıma rûyun göreyim

Hâk-i pâye kapanıp yüz süreyim

Var bir emânetin sana vereyim

Elvedâ cânânım artık elvedâ (212/3)

Âşık sevgilinin ayağının toprağına halini anlatmak istemektedir:

Hâk-i pâyine arz-ı hâlim sunayım ihsân eyle

Gayrı pek cânıma yetdi edelim biz bize mehtâb (77/4)

Ciğer kanımla arz-ı hâlim yazdım elimde amma ki sen

Hâk-i pây-i devletine sunayım pinhân eyle (154/3)

4.4.7. Ter

Sevgilinin teri güzel kokması sebebiyle gül suyuna benzetilmektedir. Şair gezip yorulan ay yüzlü güzelin yüzünden dökülen damlaların gül suyu olduğunu söylemektedir:

Piyâde gezmiş yorulmuş terlemiş ol meh-likâ

Seyr eyledim rûyundaki damlayan sanki gül-âb (78/3)

4.4.8. Nâz, Cilve

Sevgili âşığa karşı nazlıdır. Divanda naz, cilve, istiğna kelimeleri birlikte kullanılır. Sevgilinin nazına ve nezâketine âşık hayrandır:

Bana türlü nevâzişler edersin

Nezâket ü nâzına hayrân edersin

Essah mı yoksa mızık mı edersin

Senin meylin de var mı bende bilmem (186/4)

Sevgilinin nazına hayran olan âşık sevgiliden kendisine naz etmemesini istemektedir:

Cânânım olsun sana cânım fedâ

Gel bugün etme bana nâz ü edâ

Gün bugündür sürelim zevk ü safâ

Elvedâ cânânım artık elvedâ (212/1)

Âşık sevgiliye yalvardıkça sevgilinin daha nazlı olduğu söylenir:

Yalvardıkça sana senden nâz geldi

Cânım fedâ etdim yine az geldi

Tevhîde-zâr gayrı senden vaz geldi

Nâfile dil döküp yorulma güzel (220/5)

Nazlı, edâlı, cilveli olan sevgili bu özellikleriyle âşığı usandırmasına rağmen kendisi zevk ve sefâ içerisinde:

Niçe bir bu nâz ü edâlar niçe bir

Niçe bir bu cilvenümâlar niçe bir

Bu gidişten gelmedi nefret sana

Niçe bir zevk ü sefâlar niçe bir (68/1)

4.5. ÂŞIK (SEVEN)

4.5.1. Genel Olarak Âşık

Âşık Tevhîde Hanım Divanı'nda şeyda, bülbül, mecnûn, divâne, pervâne gibi vasıflarla ele alınmıştır. Âşık daima sevgilinin hasretiyle yanan, cevr ü cefalar çeken, yüzü sararıp solan, gözünden kanlı yaşlar döken, ciğeri ayrılık ateşiyle kebaba dönen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır:

Kıl nazar bak ben ne hâl oldum yine

Hasret-i hicrin ile soldum yine

Ben başdan âteşe yandım yine

Yok mudur âh derdime bir çâreler

Derd-i hicrin açdı dilde yâreler (196/2)

Va'at eyleyip gitdi şimdi ne olsun

Bu çeşmim al kan ile nice bir dolsun

Nice bir gül benzim sararsın solsun

Bu mihnet dâima böyle mi kalsın (202/2)

Aşağıdaki şiirde âşkın ahının gökyüzüne çıktığından bahsedilmektedir:

Dökülür çeşm-i giryânım seherde

Çıkar âhım semâya perde perde

Senin hicrinle düş oldum bu derde

Nâle-i efgânıma sensin sebep (193/3)

Sevgiliden ayrı olan âşık dertli ve üzgündür. Sevgilinin hasretiyle gözyaşları döker:

Siyahlar giyeyim yaslıyım yaşlı

Derûnum âh eder gözlerim yaşlı

Kader böyle imiş bilmedim aslı

Âh bana olan hâller aceb kime oldu (222/3)

Âşık fiziki olarak olarak zayıftır. Sevgili için çektiği dertler, eziyetler onun benzini soldurtmuştur:

Senin derd-i firâkın bak efendim rengimi soldurdu

Râhında çektiğim cevr ü cefâ çilemi doldurdu

Alıp birden fitil-i aşkın bütün cismimi yandırdı

Beni kan ağladıp cânâ varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/1)

Sevgilisinden ayrı olan âşık için bir gün bir yıl olur, âşık için günler geçmez olur:

Demiş cânâ hasretinle bir günüm bir yıl olur

Muttasil devr eylerim nice olur ahşam deyû (146/5)

4.5.2. Gönül

“Gönül, aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı bir merkez olarak kabul edilir. Âşığın ayrılmaz bir parçası olan aşkın kaynağı olduğu gibi, sevgilinin âşığa karşı takındığı olumsuz tavrın neticelerinin görüldüğü bir mekan olarak da dikkati çeker. Sînenin içinde bulunduğu tasavvur edilir ve âşığın çektiği sıkıntıların sebebi olarak karşımıza çıkar” (Sefercioğlu, 2001: 269). Tevhîde Hanım Divanı’nda gönülde âşık gibi âh edip inler:

Âh edip şimdi gönül inler uyarak aşkına

Gün be gün derd-i muhabbet bekler uyarak aşkına (152/1)

Sevgilinin yabancılara yüz vermesi âşığın gönlünü incitir:

Eylersin karşımda nevâziş ağyâra ey sîm-tenim

Gönüldür bu incinmez mi hiç hâtırım yok mu benim (286)

Tevhîde Hanım’ın “Gönül derdin nedir söyle” nakaratlı şiirinde gönüle sorular sorulmaktadır:

Niçin mâtemdesin böyle

Gönül derdin nedir söyle

Aman ketm eyleme öyle

Gönül derdin nedir söyle (184/1)

Âşık gibi âşığın gönlüde yasıdır. Bu şiirde de gönle sorular sorulmaktadır. Gönle derdinin ne olduğu, neden bu dünyada gülmediği soruları sorulmaktadır:

Merak oldu Tevhîdene söyle derdin bileyim

Gülmezsün âlemde sen hiç a benim yaşlı gönlüm

Bülbül-i şeydâ idin lâl oldu şimdi dilin

Çok cefâ çekdirmezdim sana bileydin aslâ gönlüm (238)

Âşığın gönlü Çin porselenine benzetilir. Tevhîde Hanım âşık olarak sevgiliden çin porseleni gibi parlak ve duru olan gönlünü kırmamasını ister:

İhânet verdiği Tevhîdenin dil-i fağfûr-ı billûrıdır

Kırma câna sakın hoş tut sonra yapması zordur (333)

Gönlün önceden sultan iken şimdi cefa eden bir sevgiliye kul olduğu söylenir:

Ne şekildir gönül vermek cihânda bî-vefâ yâre

Gönül sultân iken şimdi kul oldu bir cefâkâre (276)

4.5.3. Âşık İle İlgili Benzetmeler

4.5.3.1. Bülbül

Tevhîde Hanım Divanı'nda âşığın en çok benzetildiği unsur bülbüldür. Sevgili gül olunca âşık bülbül olur, sevgilinin mekanı da gül bahçesi olur. Bülbül gülü feryadlarla aradığı gibi âşık da sevgiliyi feryad ederek arar:

Bir zamân bülbül gibi ey dil beklerdin sen bu bağı

Şakıyıp feryâd ile arardın bu gül yanağı (117/1)

Âşık sevgiliyi sevdiğini dikenin ve başkalarının bilmesini istemez. Çünkü diken âşığa eziyet eden bir unsurdur. Râkib dikene benzetilmiştir:

Yâre hâlim arz edeyim aman ağyar duymasın

Sen gülün bülbülü olduğumu aman hâr duymasın (140/1)

Âşık başka bir beyit de söylediklerinin tersini söyler. Bir gül (sevgili) için bülbül gibi ağlayıp inlemediğini söylemektedir:

Bir gül için bülbül-i zâr olmadım olmam yine

Âlemin çeşmine hâr olmadım olmam yine (155/1)

4.5.3.2. Gül

Tevhîde Hanım Divanı'nda âşık sevgilinin hasretiyle, eziyetleriyle gül benzinin solduğundan söz eder:

Çü feryadlar beter oldu

Cevrinle gül benzim soldu

Tevhîdeye merak oldu

Gönül derdin nedir söyle (184/4)

Âşık sevgilinin ilgisizliği karşısında sevgiliye senin hüznünle gül benzim solsun mu diye soru sorar?

Nedir bu etdiğin nâz u edâlar

Dâimâ ağyar ile zevk ü safâlar

Rûz ü şeb bendene dürlü cefâlar

Hüznünle gül benzim solsun mu dersin (218/2)

Âşık önceden bir gül iken âşık olduktan sonra bülbül olduğunu söylemektedir:

Başıma âzâde ben bir gül idim

Kendi hâlimde öter bülbül idim

Geldi şimdi başıma ben de bildim

Ahdım olsun kimseyi dahl etmeyem (176/3)

4.5.3.3. Pervâne

“Geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebeğe pervâne denir. Divan şiirinde âşığı temsil eder. Pervâne muma (şem) âşık olarak kabul edilir. Şair sevgilisini mum ışığına; kendisini de pervaneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler” (Pala, 2015: 370). Tevhîde Hanım Divanı’nda sevgili muma benzetilerek âşığın onun etrafında dönüp yanmasının mümkün olacağı söylenir:

Olmamak mümkün müdür şahinşâhın fütâdesi

Yanmamak mümkün müdür şem şem’inin pervânesi

Gezer bülbül-i şeydâ-veş âşık-ı bîcâresi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi (53/3)

Pervâne mumun etrafında döndüğü gibi âşığın gönlüde sevgilinin etrafında dönmek ister:

Dolanır şem-i ruhsâra yanar pervânedir gönlüm

Kadehkâr sâkilerle dolu meyhânedir gönlüm

Kendi hâlinde gezerken serseri Tevhîde gör şimdi

Bağlandı zülf-i zencîre aceb dîvânedir gönlüm (254)

Dil olalıdan beri şem-i hüsnün pervânesi

Bağlasan zincir ile durmaz gönül dîvânesi (107/1)

Âşığın pervaneye benzeyen gönlü sevgilinin aşkıyla yanmaktadır:

Cânâ aşkınla âh sînem yanar mânend-i pervâne

Olanca aklımı selb eyledim oldum gayrı dîvâne (149/1)

4.5.3.4. Kurban

“Âşığın kurban olarak tasavvuru sevgiliye olan aşırı bağlılığına ve onun yoluna can vermenin kendisi için bir saadet vesilesi olmasına dayanır” (Sefercioğlu, 2001: 252). Divanda sevgili uğrunda can vermek ona kurban olmak sevgiliye olan bağlılığı göstermektedir:

Sanma cânâ her dilbere ben fedâ-yı cân eylerim

Tevhîdenin bir cânı var eder kurbân sana mahsûs (111/7)

Nemden incindin efendim bilmem aceb nemden

Söyle Allâh aşkına küsme kurban olayım

Tevhîde kan ağlıyor cürmün afvetdirmeğe

Odanı تنها eyle varayım yalvarayım (236)

4.5.3.5. Bende, Kul, Köle, Esîr, Gedâ

“Sevgilinin sultan, şah, efendi, bey olarak nitelendirilmesi âşığın sevgiliye bağlılığı ve düşkünlüğü, onun her arzusuna boyun eğmeye her an hazır bulunması âşığın kul, köle, dilenci, esir olarak tasavvuruna sebep olan en önemli husustur” (Sefercioğlu, 2001: 254). Tevhîde Hanım Divanı’nda âşığın sevgiliye olan bağlılığı bende, kul, köle, esîr ve gedâ kavramlarıyla anlatılmıştır.

Âşık sevgiliye kul olmaktan şikayetçi değildir:

Câm-ı aşkınla dolu âlûdenim

Ölme var ayrılma yok bir bendenim

Hâk-i pâyinde za'if ü efkendeyim

Ölme var ayrılma yok bir bendenim (161/1)

Sevgiliye kul, köle olan âşğın nazının sevgiliye geçmediği söylenir:

Çünkü bendesiyim de niçin geçmez nâzım niyâzım

Lûtfünü etmem temenni şimden sonra neme lâzım (379)

Şair kendisinden alçak, kendisinden aciz ve kendisinden kıymetsiz bir kölenin olmadığını söyler:

Benden ednâ benden âciz benden hakir bir bende yok

Ey Hudâ'm işbu cihânda Tevhîdenden efkende yok (394)

Âşık sevgilinin kapısında boynu bağı bir esir olduğunu ve bundan rahatsız olmadığını söyler:

Kapında boynu bağı esiririm senin yâr cân-fedâyım

Efendim ister lutf et ister öldür âzad etme bir dahî (93/4)

Beyit de âşık sevgilinin kapısında bir dilenci olup kıyamete kadar sevgilinin eteğini bırakmama arzusu içindedir:

Kimi der âzâd kabul etmez kapında bir gedâyım ben

Dâmenin dört el ile tutdum bırakmam tâ be kıyâmet (84/4)

4.6. ÂŞIĞIN VÜCUT AKSAMLARI İLE İLGİLİ UNSURLAR

4.6.1. Beden, Cism, Ten

Sevgilinin sözleri, aşkı, hasreti, âşğın bedenini yakmıştır. Sevgilinin ağzından çıkan tek söz âşığı öldürmeye yeterlidir:

Dedim bu kulunuz ednâ efendim cürmüm afv eyle

Dedi bil bu kelâmın bütün cismimi yandırdı (158/6)

Mekânım genc-i hasret gözlerim giryândır sensiz

Yanar cism-i derûnum âteş-i sûzandır sensiz (314)

Âşık gece, gündüz sevgiliyi görme arzusu içindedir. Bu durumunu Mecnûn'a benzetir. Sevgilinin aşkıyla bedeninin zayıf düştüğünden ve sevgilinin bu vebâli boynuna almamasını, kendisine eziyet etmemesini ister:

Geceler rüyâda vechin gündüzlerde hayâlim

Hâlime dikkat olunsa aynı Mecnûn misâlim

Dikkat buyur âşıkın içinde var mı nîm-emsâlim

Yana yana za'îf oldum kalmadı tende mecâlim

Öldürüp nâ-hak yere boynuna alma vebâlim

Düşmez şanına efendim cevri etmek ey fedâkârım

Eyle mürüvvet kuluna gel benim devletlü sultânım (45/4)

Aşağıdaki ilk beyit de aşk acısı çeken âşığın vücudunda güç kalmadığı söylenir. İkinci beyit de ise âşık sevgilinin derdi ve hasretiyle yaşamaktansa ölmeyi tercih etmektedir:

Kalmadı tende liyâkat cevri-i aşkın çekerek

Esir-i ferâmûş oldum efendimin üstüne sağlık (121/4)

Derd-i hasret ile yanmaktan ise çıksın bu cân

Nice bir âh eyleyem âh bu baht-ı nâ-fercâm deyû (146/2)

4.6.2. Cân

“İnsan varlığının en önemli unsuru candır. Elle tutulan, gözle görülen bir varlık olmamasına rağmen, insanı hayatta tutan en önemli unsurdur. Canın vücudu terk etmesiyle hayatın sona erdiğine inanılır. Bu sebeple, âşığın sahip olduğu en değerli varlıktır. Âşık, sahip olduğu bu en değerli varlığı sevgilinin yolunda harcamaktan çekinmez” (Sefercioğlu, 2001: 305). Âşık sevgili için malını, mülkünü, canını ve tenini

fedâ etmekten çekinmez. Sevgiliyi bir an görmeyen âşığın kendi gömleğini yırttığından ve sevgilinin saçlarına olan bağlılığından söz edilmektedir:

Bir bakışla seyr eylegil n'eyledin câna beni
Yoluna etdim fedâ mal mülk cân ü teni
Görmesem bir lahza âh çâk eylerim pîreheni
Sevdiğim kim kurtarır zencîr-i zülfünden beni
Görmemek yegdir görüp dîvâne olmakdan seni (44/1)

Âşık, sevgiliye canını feda ettiği halde sevgilinin kendisine neden yüz vermediğini sormaktadır:

Bu yolda cânım fedâ etdim sana
Hiç mürüvvet etmedin gitdin bana
Söylegil ey bî-vefâ n'etdim sana
Bilmedim gel cürmümü bildir bana
İnkisar etsem sezâdır ey gül-i zîbâ sana
Gör neler etdin neler zâlim bana (58/1)

4.6.3. Yüz, Beniz

“Genel olarak âşığın yüzü sarı olarak tasavvur edilir. Bunun sebebi âşığın çektiği eziyet ve hasret sebebiyle hasta olmasındandır” (Bilge, 2015: 59). Sevgilinin ayrılık derdi âşığın rengini soldurmuştur:

Senin derd-i firâkın bak efendim rengimi soldurdu
Râhında çekdiğim cevr ü cefâ çilemi doldurdu
Alıp birden fitil-i aşkın bütün cismimi yandırdı
Beni kan ağladıp câna varıp ağyârı güldürdü
Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/1)

Sevgiliyi gören âşığın heyecandan yüreği çarpar, benzi sararır, nutku tutulur:

Çarpar yüreğim sararır benzim nutkum tutulur

Ne cesâretle çıkayım o gül-i gonca-i handânıma karşı (148/2)

Âşığın yüzü güle benzetilmiştir. Sevgilinin eziyetleri sebebiyle âşığın güle benzeyen yüzü solar:

Çü feryadlar beter oldu

Cevrinle gül benzim soldu

Tevhîdeye merak oldu

Gönül derdin nedir söyle (184/4)

4.6.4. Göz (Göz, Çeşm, Dîde) Gözyaşı

“Âşık yönünden göz veya daha doğrusu, âşığın gözü sevgilinin güzelliğinin tecelli ettiği, kendisini gösterdiği daha açıkçası değer kazandığı yerdir” (Tolasa, 2001: 338).

Sevgilinin ayrılığı, derdi ve hasreti âşığın kanlı yaşlar dökmesine neden olur:

Edip dürlü nevâzişler eyledi vâlih ü hayrân

Dönüp âzar ü cevriyle derûnum eyledi virân

Firâk ü derd ü hasretle döker dîdelerim al kan

Sorarlarsa eğer ahbâb benim âh ü zarımdan

Felek hışm etdi ayırdı beni tatlı zebânımdan (51/3)

Aşağıdaki şiirde, sevgilinin aşkının âşığın aklını başından aldığı, âşığın Mecnûn gibi divâne dolaştığı, âşığın kanlı gözyaşları döktüğü ve ağlamaktan gözlerinin bozulduğu anlatılmaktadır:

Târumâr etdi aklım aşkının bir bâdesi

Yürürüm meftûn ü mecnûn oldum gönül divânesi

Ağlamaktan çeşm-i pür-hûnum bozuldu lânesi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi (53/1)

Âşığın döktüğü gözyaşlarının çokluğu pınara ve Ceyhun Nehri'ne benzetilir. Âşık sevgilinin sevdasıyla çok ağladığı için gözyaşları pınara dönmüştür. Gözyaşının

benzetildiği bir diğer unsurda Ceyhûn Nehri'dir. Sevgilinin eziyetinden dolayı âşığın döktüğü gözyaşları çokluğu sebebiyle Ceyhûn Nehri'ne benzetilmiştir:

Güzeldir tavr ü edâsı serime düştü sevdâsı

Yanarak ağlayarak iki çeşmim pınar oldu (159/2)

Eyledin sen beni kendine meftûn

Cevrin etdi didemi âb-ı Ceyhûn

Serim sevdâya saldın aklım Mecnûn

Gayrı bundan sonra âlem bir yana (166/2)

4.6.5. Boy (Kadd)

Sevgilinin kahrı âşığın boynunu bükümüştür. Boynu bükük âşık sevgilinin elinde eğik bir daldır. Bu sebeple boy dala benzetilir:

Bükdü kahrın kaddimi hamîde elinde dâl oldum

Serimi sevdâya saldın dîdelerde hayâl oldum

Tenimi visâlinde çekip gâm-ı bî-mecâl oldum

Başımda yâr iken aklım ben de bilmem ne hâl oldum (64/1)

Âşığın kaşı gibi boyuda şekil yönüyle kemana (yaya) benzetilir:

El-amân gayrı yetişir el-amân

Eyledi kaşı gibi kaddim kemân (Ek 2/17)

4.6.6. Sîne

“Sînenin can ve gönüle yakın bir fonksiyonu vardır. Sevgiliden gelen, başta acı ve ızdıraplar olmak üzere bütün heyecanlar en şiddetli bir şekilde olmak üzere burada da duyulur” (Tolasa, 2001: 355). Sevgilinin ayrılık derdi, aşkı, hasreti âşığın sînesini yakmıştır:

Cânâ aşkınla âh sînem yanar mânend-i pervâne

Olanca aklımı selb eyledim oldum gayrı dîvâne (149/1)

Zülf-i zencirine perdâr eyledin

Sîne pür-âteş dili zâr eyledin

Tatlı canımdan da bîzâr eyledin

Sîne pür-âteş dili zâr eyledin

(191/1)

Âşık sevgiliyi görmeyince hasretinden dolayı yandığınan, sevgiliyi görünce de gönlündeki yaraların tazelendiğinden söz edilir. Âşığın sînesi sevgili yüzünden yaralı olarak ele alınmıştır:

Görmesem sabrım yanar seni ey mâhpâresi

Gördükçe de tazelenir âh sînemin yâresi

Yok imiş Eflâtun gelse bu derdin çâresi

Sevdiğim kim kurtarır zencîr-i zülfünden beni

Görmemek yegdir görüp divâne olmakdan seni

(44/4)

Beni mest ü hayrân etdi o şûhun peymânesi

Boş bulundum oldum ol dem zülfünün âvâresi

Lûtfuna pin canla olmuşken âmâdesi

Gör n'eler etdi bana o mahpâresi

Sînemdeki biri firkat bir hasret yâresi

Âh ne ile zabt eylesem bu dil-i dîvânemi

Durmaz oldu firkatınle didede eşkim nemi

Bir kat dahî yakdı hasret odu yanmış sinemi

Gör neler etdi bana ol mâhpâresi

Sînemdeki bir hasret biri firkat yaresi

(54/1-2)

Âşığın sînesi yanıp kebaba, gönlüde âh eylemekten rebâba dönmüştür. Sîne yanarak kebaba dönüşmüştür:

Yine ayın on dördü oldu cihan heb âfitâb oldu

Doluşup fikrime cânâ sînem yandı kebâb oldu

Derûnum inleyip âh eylemekte santur rebâb oldu

Meded hasret-i firâkiyle yeter hâlim harâb oldu

Ne yârdan vazgeçer gönlüm ne bir kâm-yâb oldu (48/1)

Âşığın sînesinin benzetildiği bir diğer unsurda ney'dir. Âşığın sînesi ney gibi delinip ağlayıp inlemektedir:

Delindi ney gibi sînem sadâ vermektir el-ân

N'idem ben âh bütün günler işim âh ü zâr oldu (159/4)

4.6.7. Ciğer

Âşığın ciğeri yaralı ve kanlı olması nedeniyle şiirlere konu olmuştur:

Ciğer kan ile boyanmış bir hind gülü pür-şûrîde bülbül

Göndereyim ber-güzârım ey dil-pesendim sana mahsûs (113/2)

Çehre ile dün yâr geçdi

Kadehde kanımı içdi

Ciğerde yâreler açdı

Veremim var veremim (130/2)

Ciğer yanarak kebaba dönüşmüştür. Ciğer aşk ateşinden dolayı büryân ve kebâb gibi yanmaktadır:

Şehr olunmaz derd-i dilim söyler isem yab yab

Hâlîme heb âşıkânın ciğeri olur kebâb

Tarz ü tavrı bî-bedel Tevhîde rûy-ı âfitâb

Çok sonra beni hâne-i mihnetde bıraktı (57/4)

Bende-hânede bezmine ciğerim etdim kebâb

Çeşmim yaşın kadehde görünce dedin peymâne mi bu (147/4)

Sîne üryân ciğer büryân durup divân da divâne

Aşkının Mecnûnu olan kulak tutar mı fermâne (149/3)

4.7. MADDÎ VE MANEVÎ HALLER

4.7.1. Âh, Figân, Nâle, Feryâd

“Âh, Divan şiirinde âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. Âh ateşi göklere yükselir ve Allah katına ulaşır. Âşık bazen öyle ateşli âh eder ki onun ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar. Bütün âhlar karşısında sevgili yine kayıtsız kalır ve âşığa yüz vermez. Bu onun için gurur okşayıcı bir durumdur, devamını arzular. Âhın en önemli sebebi sevgiliye kavuşamamak ve onun özlemini duymaktır” (Pala, 2015: 10).

Âşık sevgilinin ilgisizliği karşısında sabah akşam gözyaşı döküp âh etmektedir.

Çarh ağlar derdime ben ağlarım ahşam sabâh

Olmada günden güne âh hâl-i diğêr-gûnum tebâh

Âh etmek mümkün müdür âh aşkın elinden feryâd âh

Mâdem sende gönül nâmında bir cüz'î emânet var (66/2)

Ederken her rûz ü şeb ben âh u figân nâle-î efgân

Dökerdi Tevhîde-zârın hicrinle didesi al kan

Gezerken ben akıl mecnûn gönül mahsun perişan

Beni kan ağladıp câna varıp ağıyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/4)

Divan şiirinde âşık o kadar ateşli âh eder ki âhı göklere yükselir. Aşağıdaki beyitte de âşığın âhının göklere yükseldiğinden söz edilir:

Tenezzül etme Tevhîde bây u gedâya

Erenlerle hâzır ol vakt-i du'âya

Âşıkânın çıkmada âhı semâya

Aşkın elinden feryâd ederler

(67/5)

Âşık ay yüzlü sevgiliden vazgeçip, âhının sevgiliyi hilâle döndürmesi için beddua etmektedir:

Çâre ne gayrı terk etdim ey rûyî mâhım seni

Sen görürsün bir gün hilâle döndürür âhım seni

(296)

Âşık sevgiliden lütuf bekler. Âşığın feryadını duyan sevgili âşığa aldırış etmez:

Tutuşdu âteş-i aşkın ile hâne-i dil cânâ dedim

İşitdin feryâd ü zârım gelip imdâd etmedin

Seri'an yandı Tevhîde kül oldu harâbisin

Gelip bir gün keşf eyleyip lûtfunla âbâd etmedin

(248)

4.7.2. Yara (Dâğ, Zahm)

“Âşık daima yaralıdır. Bu yara onun gönlünde, canında, sinesinde, bağrında, ciğerinde, yüreğinde ve bahtındadır. Yarayı meydana getiren, sevgilinin gamzesi, kaşları, kirpikleri, cevr ü cefâsı, hicranı bunun yanı sıra aşk hali ağyar, rakib, tegafül vb. gibi gam-keder unsurlarıdır” (Tolasa, 2001: 365).

Aşağıdaki şiirde yaraları göz göz olan âşık tabibden yardım istemekte, eğer ölürse de sevgilisini Allah'a emanet ettiğini söylemektedir:

Edeli pervâz kafesinden bülbülüm oldum garîb

Yaralarım göz göz oldu imdâdîma yetiş tabîb

Ölmeden bir dahî görmek olmazsa cânâ nasîb

Seni yokdan var eden Hakk'a emânet eyledim(219/2)

Divanda yara ile ilgili “dâğ-1 hasret, dâğ-1 ayrılık, dâğ-1 dil, zahm-1 hicrân, zahm-1 dil” terkipleri kullanılmıştır:

Eyledi hâlim diğêr-gûn bu perîşân hâl ile

Zahm-ı hicrân isen gönül var yâre etmesin ilâç (88/3)

Eşk-i terim dökerek dâğ-ı dilim arz etmeğe

Hiç bulunmaz bir zamân sa'adet hânesi (107/4)

4.7.3. Gam, Keder, Dert, Belâ

Âşık devamlı olarak gam, gussa, derd, belâ ve elem içerisindedir. Onun için; âh ve feryâd eder, gözyaşı döker, sînesi, vücûdu yaralar içindedir. Buna sebep sevgilinin cevri cefası, hasretidir (Kaçar, 1994: 287).

Gam köşesinde âh edip inleyen âşık sevgiliye ulaşmak isterken önüne dağ engeli çıkmıştır:

Kûşe-i gamda nice dem âh ü enîn eyledim

İsterim yâre gidem önüme âh dağ dayandı

Çekdiğim nâ-sezâ felekden derdim anıp ağlarken

Derûndan bir âh etdim ben yandım dağ da yandı (237)

Âşık sevgilinin gamı yüzünden siyah şala bürünmüştür. Sevgilinin yolunda eziyetler çekilmesi, sevgilinin ayrılığıyla âşığın zayıflaması âşığın siyahlara bürünmesine neden olmuştur:

Neler çekdim yolunda derbeder oldum süründüm

Firâkınla zâif oldum hilâl-i çarha döndüm

Siyâh oldum gâmunla bir siyâh şala büründüm

Beni kan ağladıp câna varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/2)

Aşağıdaki ilk şiirde âşık sevgilinin yolunda çektiği gamlardan dolayı isyan etmektedir. İkinci şiirde ise günden güne artan derd ve kederlerin kader olduğu söylenmiştir:

Reh-i aşkında çekdiğim gamlar yeter olsun yeter

Hâlimi arz etmeğe bir vakit zamân eyle (154/2)

Cânıma kâr eyledi derd ü keder

Olmada günden güne hâlim beter

Böyle imiş anladım hükm-i kader

Ben kime kimden şikâyet eyleyem

(164/3)

4.7.4. Cevr ü Cefâ, Mihnet

“Divan edebiyatının en belirgin özelliklerinden birisi sevgilinin âşığına bitmez tükenmez cevirlerde bulunmasıdır. Cevrin asıl sebebi ayrılıktır. Âşığın çektiği eziyetlerin sınırı yoktur. Çünkü sevgili bir kerecik lütuf gösterse binlerce cevir gösterir” (Pala, 2015: 90). Tevhîde Hanım Divanı’nda şöyle ifade edilmiştir.

Sevgilinin çektiği cevır ü cefaların âşığın rengini soldurduğu, sevgilinin aşkının âşığın bütün cismini yaktığı ve sevgilinin aşkının âşığa Allah aşkını buldurduğu söylenmektedir:

Senin derd-i firâkın bak efendim rengimi soldurdu

Râhında çektiğim cevır ü cefâ çilemi doldurdu

Alıp birden fitil-i aşkın bütün cismimi yandırdı

Beni kan ağladıp cânâ varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu

(59/1)

Âşık sevgiliden cefa etmemesini istemektedir. Sevgilinin cevırü cefasına karşı âşık âh eder:

Bu rütbe cevır eyleme rûyi mâhım

Bu işte yokdurur kat'â günâhım

Ağılır ve semâya çıkar âhım

Cefâkârım bâri bir kere güldür

(169/3)

Gam-ı ağyâr ile cânâ çektiğim mihnetler yeter olsun yeter

Bilmedin hâlâ ki hâlim buna yanarım böyle bil

(129/2)

Divanda “kuşe-i mihnet” tabiri kullanılır. Kuşe-i mihnet’le kastedilen şey sevgilinin çektirdiklerinin âşığı dert, eziyet köşesinde bırakmasıdır:

Âh felek serimi âteşlere yakdı

Âh bana olan haller aceb kime oldu

Derd-i hicrile kûşe-i mihnetde bıraktı

Âh bana olan hâller aceb kime oldu (222/1)

4.7.5. Hasret, Firkât, Hicrân

Âşığın içinde bulunduğu durumlardan biri de sevgilinin hasreti ve ayrılığıdır. Sevgiliden ayrı düşen âşık bu sebeple âhlar, feryadlar eder. Gece gündüz kanlı göz yaşı döker:

Edip dürlü nevâzişler eyledi vâlih ü hayrân

Dönüp âzar ü cevriye derûnum eyledi virân

Firâk ü derd ü hasretle döker dîdelerim al kan

Sorarlarsa eğer ahbâb benim âh ü zârımdan

Felek hışm etdi ayırdı beni tatlı zebanımdan (51/3)

Hasret-i meh-i rûyınla dem be dem kan ağlayıp

Bahr-ı ummân oldu âh çeşmim boşandım bu gece (87/4)

Sevgilinin ayrılığı âşığın kalbini yakmış ve âşığın ciğerini kebab etmiştir. Gönüldeki dertlerin çok olması sebebiyle Allah’tan sabır istenmektedir:

Hasret-i hicrân ile ten zâr olup ciğer kebâb

Şerh olunmaz söylerim derd-i derûnum yâb yâb

Hâsılı Tevhîdenin oldu bütün hâli harab

Sabrını ver yâ İlâhî şu dil-i sûzânıma (60/3)

Hasret ü hicrinle sînem tutuşdu

Gönüldeki derd ü elem tutuşdu (160/1)

Sevgilinin hasretiyle âşığın bedeninde yaralar oluşur. Âşık sevgilinin yüzünü görme arzusu içerisindedir:

Açıldı yâreler gül gül hasretinle dâğ dillerde

Gel otur rûyun görüm ey bâd-ı sâbâ halli güzel (126/2)

4.7.6. Aşk (Işk, Muhabbet, Sevdâ)

Tevhîde Hanım'ın şiirlerinde aşk önemlidir. Tevhîde Hanım “Aşk nedir âşık nedir derk etmedim hâlâ ki ben / Râh-ı sultânî midir yâ nef'i yok gavgâ mıdır” (G. 98/2) mısralarında aşk sultan yolu mudur, menfaat ile mi ilgilidir yoksa kavga mıdır? şeklinde aşkın ne olduğunu ve mecazi mi yoksa ilahi mi olduğunu da sorgular (Atasoy, 2019: 116).

Divanda “ âteş-i aşk, bahr-i aşk, hâtır-ı aşk, esrâr-ı aşk, fitil-i aşk, evrâk-ı aşk, ehl-i aşk, sevdâ-yı aşk, illet-i aşk, şârâb-ı aşk, nâr-ı aşk, derd-i aşk, cevri-i aşk, tığ-ı aşk” gibi çeşitli terkipler kullanılarak aşkın âşık üzerindeki etkisinden söz edilmiştir:

Geceler tâ subha olunca hayâlinle yanıp ağlayarak

Efendim sevdâ-yı aşkınla hâl diğer-gün değil a (71/4)

Ateş-i aşkın ile tâ be seher kaldım bî-tâb

Döküldü tâne tâne hicrinle çeşmimden âb (77/1)

Aceb görür mü didelerim bir dahî cânâ seni

Haşre dek nâr-ı aşkın dilde mihmânım elvedâ (116/4)

4.8. RAKÎP (RAKÎP, AĞYAR, GAYR)

“Divan edebiyatında aşk üçgeni vardır. Bunlar seven, sevilen ve sevgilinin diğer âşıkları (ağyar)dır. Rakîb olarak da bilinen ağyâr, âşığın şikâyetlerine maruz kalır. Onun için kötü, çirkin, zararlı ve zalimdir. Âşığın nazarında, o, sevgili ile sıkı münasebetedir. Âşığı üzen de zaten budur” (Pala, 2015: 10). Tevhîde Hanım Divanı'nda râkîp, âşık ve sevgiliye göre daha az kullanılmıştır.

Sevgili âşığa cevreder ama rakibe sevgi gösterir. Sevgili rakible olan ilişkisini inkâr etmesine rağmen âşık buna inanmaz:

Bilirdim lâkin ummazdım ederdin sen dahî inkâr

Rakîbe meyl ü rağbetin oldu şimdi gündün ayân (141/4)

Rakîble eylersen dâim safâyı

Yandı dil çekmede cevr ü cefâyı

Kânûn mu eyledin âşıka nevâyı

N'etdim ben de nedir bunda günâhım (201/2)

Sevgili tüm gün başkalarıyla dostluk ve muhabbet ettiği halde bir kez olsun âşığa acımaz ona yüz vermez:

Bütün günler edersin gayrılarla ülfet ü muhabbetler

Değilmiş Tevhîde-zârın indinde rağbet-i şa'yân (141/6)

Rakibi kıskanan âşık, rakibin arabanın altında kalmasını, ölmesini istemektedir. Çünkü sevgili rakibe yüz verdiği halde âşığa yüz vermez:

Bakma çiğnet geç arabanın altında kalsın rakîb

Âşığın at boynuna varsa günâh ü diyeti (82/6)

Âşığın gözünden kanlı yaşlar dökülmesine sebep olan sevgili başkalarını güldürdüğü halde âşığın karşı vefasızdır:

Neler çekdim yolunda derbeder oldum süründüm

Firâkınla zâif oldum hilâl-i çarha döndüm

Siyâh oldum gâmunla bir siyâh şala büründüm

Beni kan ağladıp câna varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/2)

Bu bölümde insan; âşık, sevgili, râkib üçlüsü içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında en çok işlenen maşuktur. Divanda sevgili için kullanılan isim ve

sıfatların yanında gerçek ve mecaz anlamlı birçok kelimeye de yer verilmiştir. Sevgili eserde saçı, gözü, dişi, ağzı, dudağı, yüzü, beni, kaşı, kirpiğı, teri, poyu-posu, sinesi, miyânı vb. güzellik unsurlarıyla şiiirlere konu olmuştur. Sevgilinin en belirgin özelliğı cefakâr, zalim oluşudur. Âşık bu cefalardan bıkip usanmıştır. Eserde âşık; şeyda, bülbül, mecnûn, divâne, pervane gibi vasıflarla ele alınmıştır. O daima sevgilinin hasretiyle yanan, cevr ü cefâlar çeken, yüzü sararıp solan, gözünden kanlı yaşlar döken, ciğeri ayrılık ateşiiyle kebaba dönen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TABIAT

5.1. KOZMİK ALEM

5.1.1. Gökyüzü (Semâ, Asuman, Felek, Gerdûn, Çarh, Devrân, Arş)

Gökyüzü Tevhîde Hanım Divanı'nda felek, çarh, sema, gerdûn, devrân, arş, asuman gibi kavramlarla karşılanmaktadır.

Gökyüzü beyitlerde kendisinden şikayet edilen zalim felek denilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık zalim feleğin kendisine bir gün rahat vermediğini kendisini hep ağlattığını söylemektedir:

Zâlim felek bir gün râhat vermedi

Şâd ü handân ile gün göstermedi

Ağladır dâim beni güldürmedi

Ağla ey çeşmim efendim nâ mizâc

(177/2)

Zâlim felek bir gün ruhsat vermedi

Şâd ü handân ile gün göstermedi

Ağladır Tevhîdeyi güldürmedi

Yâ Rab nedir şu derdimin çâresi

Çaresizliktir bu derdin çâresi

(178/4)

170 numaralı şiirde “Nedir bu çektiğim zâlim felekten” nakaratıyla felekten şikayet edilmektedir:

Almadım kâm yaman hâlim felekden

Nedir bu çektiğim zâlim felekden

Kalmadı tende mecâlim inlemekden

Nedir bu çektiğim zâlim felekden

(170/1)

Âşık sevgiliden kendisini ayırmanın felek olduğunu ve sevgilinin hayalini bir an olsun unutmadığını söyler. Âşık çektiği âh ve figanlardan dolayı feleği suçlamaktadır:

Usandırdı beni dehrin cefası tatlı canımdan

Nümâyandır dehân şu 'le-i âteş-feşânımdan

Dûr olmaz bir dem hayâli benim hâtır-nişânımdan

Sorarlarsa eğer ahbâb benim âh ü figanımdan

Felek hışm etdi ayırdı beni nazlı cenânımdan (51/1)

Koyup gitdi bu hâllerde beni diye gücenmem hiç

Felekdir bizi ayıran değil cânâ kabâhatli (128/2)

Sevgili bir an olsun âşığın halini sormaz ama başkalarının halini sorar. Âşık da bu yüzden âh ettiğini ve âhının gökyüzüne çıktığını söyler. Gökyüzünden kasıt âhın Allah'a ulaşmasıdır:

Hâl-i perişânımdan aceb etmedi bir kez su 'âl

Her rûz ü şeb âsumâna çıkmada âhım benim (131/2)

Râkible eylersen dâim safâyı

Yandı dil çekmede cevri ü cefâyı

Kânûn mu eyledin âşıkâ nevâyı

N'etdim ben de nedir bunda günâhım (201/2)

Hz. İsa'nın göğe yükselmesi sebebiyle de gökten söz edilir. Mahşer günü için Hz. İsa ve Hz. Musa'dan şefâat istenir:

Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ

Urûc-ı âsumân Hazret-i İsâ

Fakîr ü âcizi tapu kılırsa

Rûz-ı cezâda şefâat eyle (18/6)

5.1.2. Yıldızlar

Yıldız divanda “kevkab, yıldız, encüm, necm” gibi adlarla anılmıştır. Yıldız baht, talih ve uğursuzluk ile ilişkilendirilerek işlenmektedir:

Necm-i bahtım tâli 'i burc-ı nuhûsetdir bana

Kûşe-i uzletde meskân ister istirâhatdir bana (322)

Sultan Hamid Han binlerce yıldız içindeki dolunaya benzetilmektedir. Şair gözlerinin her nereye bakarsa orada Sultan Hamid Hanı gördüğünü söyler:

Hezâr yıldız içinde bedr olmuş mâha benzetdim

Bu çeşmim kande bakarsa hayâlimde benim her an (37/4)

5.1.3. Burçlar

Burc kelimesi sözlük anlamıyla gökte “Zodyak üzerinde bulunan on iki takım yıldızına verilen addır” (Parlatır, 2014: 217). Beyitlerde burç; “aşk burcu, melahat burcu, burç-ı nuhuset” gibi tabirlerle kullanılmıştır:

Ey melâhat burcunun kûh-pâresi şân sende mi

Hükmüne mahkûm cihân hükm ü fermân sende mi (132/1)

Âşık, âşık olmadan önce rahat ve sevinçli iken aşk burcuna düştükten sonra oraya hapsolmuştur:

Dolanıp şems gibi âsûde vü şâdân idim evvel

Düşüp aşk burcuna mahbûsu olup garb-ı zülâl oldum (135/3)

5.1.4. Seyyâreler

5.1.4.1. Güneş (Mihir, Âfitâb, Şems, Hurşîd)

Güneş divanda parlaklığı, hareketi, dünyayı aydınlatması vb. hususlar dolayısıyla ele alınmaktadır. Divanda genellikle sevgilinin güzelliğini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Güneşe benzeyen sevgili dünyaya ışık vermiştir:

Çeşmime göründü âh bir peri âlicenâb

Dün gece verdi ziyâ âleme ol âfitâb (78/1)

Aşağıdaki şiirde kaşları keman, kirpiği ok gibi güzeli gören güneş ve ayın bu güzelliklerden utanması anlatılmaktadır :

Utanır şems görüp rûyın kamer lâ-cerem hicâb eyler

Ey kaşı kemân kirpiği ok cellâtlı güzel (126/4)

Aşağıdaki beyit de âşıkların sevgiliye ay parçası ismini verdikleri ama ona dünyanın güneşi denilmesinin daha uygun olduğu söylenmektedir:

Gerçi meh-pâre ismi tesmiye etmiş âşıkları amma

Şems-i cihân denilse pek mütâbıkdır o (145/2)

5.1.4.2. Ay (Kamer, Meh, Mâh)

Divanda ay tek başına anıldığı gibi güneşle birlikte de anılmıştır. Ay da güneş gibi parlaklığı ve ışık vermesi sebebiyle konu edilmiştir. Daha çok sevgilinin yüzü için kullanılmıştır. Sevgili beyitlerde “meh-pâre, rûyi mâh, mâh-ı cemâl, mâh-ı nâz, meh-i tâbân, mehlikâ” gibi terkiplerle ifade edilmiştir. Sevgilinin ay yüzü cihanı yakmış, tutuşturmuştur:

Meh-i rûyın cihânı efendim yakmış tutuşturmuş

Yürür uşşâk ü zârın her biri bir özge sevdâda (97/2)

Ayın yüz ve yanakla ilgisi renk, yuvarlak şekil, parlaklık, güzellik ve ay ile ilgili gözlemlere dayanır (Sefercioğlu, 2001: 378). Ay yüzlü olan sevgilinin hasretiyle âşığın gözünden kanlı yaşlar akmaktadır:

Hasret-i meh-i rûyınla dem be dem kan ağlayıp

Bahr-ı ummân oldu âh çeşmim boşandım bu gece (87/4)

5.1.4.3. Hilal

Sevgilinin aya benzeyen yüzünü ve hilale benzeyen kaşlarını görenlerin bir daha bunları unutamayacağı, bu güzellikleri hayal edeceği söylenmektedir. Kaşlar hilale benzetilir:

Temâşâ eyleyen ol meh-cemâlin

Hilâl ebrûların ruhsâr-ı âlin

Ne mümkündür gide dilden hayâlin

Velâkin n'eyleyim pek bî-vefâsın (194/2)

Âşık, melek yüzlü sevgiliye hilal olduğunu söylemektedir:

Olalı zülfünün âvâresi melek-simânın âlemde

Terahhüm eyleyecek mertebede bak sana ben hilâl oldum (135/2)

Âşık, sevgilinin yolunda derbeder olup süründüğünü, ay yüzlü sevgilinin âhıyla zayıflayıp hilale döndüğünü ve sevgilinin gamıyla siyah şala büründüğünü söylemektedir:

Neler çekdim yolunda derbeder oldum süründüm

Firâkınla zâif oldum hilâl-i çarha döndüm

Siyâh oldum gâmunla bir siyâh şala büründüm

Beni kan ağladıp câna varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/2)

Yukarıdaki şiirin aksine bu şiirde hilale dönecek olan sevgilidir. Âşık kendisine eziyetler eden sevgilinde hilale dönmesini istemektedir. Sevgiliye beddua etmektedir:

Çâre ne gayrı terk etdim ey rûyî mâhım seni

Sen görürsün bir gün hilâle döndürür âhım seni (296)

5.1.4.4. Dolunay (Bedr)

Dolunay divanda “mâh-ı bedr” terkihiyle işlenmektedir. Divanda “Fehim Efendiye Nazîre” başlıklı şiirin 4. mısrasında “düşünüp neylemeli âlemde biz mâh-ı bedri” nakaratı tekrarlanmaktadır:

Niçe bir yüklenmeli çekmeli âlemde nizâm-ı dehri

Çekilir çile midir âlemin çile-i kahrı

Nûş edip sunma gönle şarâb-ı zehri

Düşünüp n'eylemeli âlemde biz mâh-ı bedri

Bağlayalım Hakk'a dil edelim zikr-i cehrî (38/1)

5.1.4.5. Işık (Nûr, Ziyâ)

Tevhîde Hanım Divanı'nda ışık kaynağı olarak güneş, ay, yıldız, kandil, چراغ, mum, hilal gibi ışıklı varlıklar zikredilmektedir. Bunlara ilaveten nur ve ziyâ sözcükleri de kullanılmaktadır:

Çeşmime göründü âh bir peri âlicenâb

Dün gece verdi ziyâ âleme ol afitâb (78/1)

Âşık sevgilisinin kendisine hiç cefâ etmediğini söyleyip sevgilisine nurum diye hitap etmektedir:

Gerçi cefâ eylemedi hiç bana nûrum

Lûtfuna şa'yân etdi çeşm-i mahmurum

Hizmet-i âsitânından hayliden dûrum

Çok sonra beni hâne-i mihnetde bıraktı (57/2)

Tasavvufi anlamda ise Allah, Hz. Muhammed ve dört halifeden nur kavramıyla söz edilmektedir:

Yürürken râh-ı zulmetde söyündü şem'imın nuru

Fitilim nûr-i aşkınla uyandır yâ Resûlallâh (10/4)

Çün muharremdir bugün gel tazelensin yâreler

Ehl-i cennet cümle melekler büründü kâreler

Kendisin sahrâya saldı hicr ile dîvâneler

Tâ kıyâmet nâre yanar hüzn ile pervâneler

Nûr-ı Hakk'a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı bî-çâreler (23/1)

5.1.4.6. Gölge (Sâye)

Divanda gölge ile ilgili “sâye-i pîr, sâye-veş, sâye-i lûtf, sâye-i devlet” terkipleri kullanılmıştır. Saye kelimesi divanda gerçek anlamının dışında “himaye, lûtf” gibi mecazi anlamda da kullanılmıştır:

Sâyesinde görmemiş yok lûtfunu in'âmın

Hep du'â ile geçmektedir subh ü şâmın

Bir mu'azzam gümüşî kal'âya teşbih etdim endâmın

Her ne dürlü meth edersen kâbil değil etmek beyân

Vâr ise misl-i âlemde salâdır işte meydan (62/2)

Cemi âşıkânın sâye-i lûtfunla şâd olsun

Efendim cevri-âzârınla hemân ben mi olam gîrân (139/2)

Şair sevgilinin ayağı toprağına düştüğü günden beri devlet gölgesinde bir gün rahat görmediğini söyler:

Hâk-i pâyinde üftâde olduğum günden beri

Sâye-i devlette cânâ görmedim bir gün râhat

Şîşe-i fânus-ı dili de emânet verdiyse Tevhîde

Demedi sana düşür pin parça olsun elden kır at (229)

5.1.4.7. Şimşek (Berk)

Berk divanda bir beyit de “berk urmak” tabiri ile kullanılmıştır. Hz. Osman'ın yüzünde parıldayan nurdan bahsedilir:

Hatm ile edâ ederdi beş vaktini ol âlişân

Seyr edip rûyındaki berk uran envârı gör (21/2)

5.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR

5.2.1. Zaman

Zaman kelimesi divanda “zaman, vakt, dehr, devr, dem, eyyâm, devrân” gibi kavramlarla işlenmiştir. Zaman üzerine “mahbûb-ı zamân, dehr-i zamân, devr-i zamân, gülistân-ı zamân, dehr-i dîn, devr-i âlem, afet-i devrân, şûh-ı devrân, vakt-i du’â, vakt-i seher” terkipleri kullanılmıştır. Zamanla ilgili bu ibareler genellikle sevgiliye hasret, uzun zaman sevgiliye duyulan sevgi, zamanın geçmemesi ve zamandan şikayet etmek amacıyla zikredilir:

Hayli zamân hasret idim ol gül-i zîbâya ben

Teşbih etdim göz göz olmuş sinemi âh nâya ben

Ağlayan dîdelerim nisbet etdim çaya ben

Hele firkat zevâl buldu ol melek-simâya ben

Kavuşup hamd eyledim Hazret-i Mevlâ’ya ben (50/1)

Bir zamân câna sana oldum refik

Galiba serhoşmuşum oldum ayık

Şimdiden gerû bende olmam ne lâyıık

Küsdüm artık yalvarma gel nâfile (190/3)

Gülmedim geldim geleli Allâh Allâh şu dehre bir

Yeter çeşmim yaşı bana ummâna yokdur minnetim (137/1)

5.2.2. Yıl (Sâl, Sene), Ay (Mâh)

Yıl kavramı divanda “yıl, sene, sâl” kavramlarıyla ay kavramı ise “mâh” biçiminde zikredilmektedir. Yıl kelimesi “bir yıl, yılda bir, bin yıl, yirmi iki yıl, sene bin iki yüz seksen altı, sene bin iki yüz doksan beş, sene bin iki yüz doksan dokuz, sene bin iki yüz seksen sekiz, yüz yirmi sâl” gibi belirli veya belirsiz süreleri ifade etmek için kullanılmıştır:

Sene bin iki yüz seksen sekizde doğdu bu enver

Bütün halk-ı cihân mecbûr bu mahsûmun senâsına (35/4)

Ay “mâh-1 şa’bân-1 şerîf ve mâh-1 sâfer” olarak zikredilmektedir:

Câriyen Tevhîde otuz yaşında

Sene bin iki yüz doksan beşinde

Mâh-1 şa’bân-1 şerîfin başında

Bugün ben tevbeye geldim Hudâyâ (9/4)

Pin iki yüz seksen altı senesinde

Mâh-1 saferin on ikisinde (34/1)

5.2.3. Mevsimler

5.2.3.1. Bahar (Nev-bahâr)

“Başta gül, lâle, sümbül, menekşe olmak üzere çiçeklerin en gözde oldukları zamanın bahar oluşu ve bu çiçeklerin sevgilideki güzellikten birer iz bulundurmaları, bağ ve bahçenin bahar mevsiminde güzelleşmesi, akarsuların baharda daha coşkun akması vs. yönlerden şairler baharı diğer mevsimlerden üstün tutarlar ” (Pala, 2015: 54).

Aşağıdaki şiirde Manisa’da mesire alanının olduğundan, bahar mevsiminin gelmesiyle tüm insanların seyre çıktığından söz edilmektedir :

Beldemizin üstü dağ önü mesire

Bahar gelince cümle çıkarlar seyre

Gel bu evliyâları ziyâret eyle

Şimdi çimendiğerdir yolu Mağnisa’nın (225/10)

Tevhîde Hanım Divanı’nda bahar gelince turnalar düzülür; sahralara yeşil seccadeler serilir, kış ile yazın arasındaki mart muharebesini yaz kazanır ve ilk olarak sümbül açar, onu gül ile davalı olan lâle izler. Zerrin, mahzun menekşe, yasemen, karanfil, gül, şaşkın zanbak, top zülüflü fesleğen, kadife yelekli şebboy, fulya şairin

hayal ülkesinin sakinleri olarak beyitlerde işlenmektedir (Pehlivan, 2007: 5). Tüm bu unsurlar “Destân-ı Çiçek” başlıklı şiirde dile getirilmiştir:

*Yine bahâr oldu turna düzüldü
Sahrâlara yeşil seccâde yazıldı
Şitânın hükmü bitdi fermânı bozuldu
Mart muhârebesinde yazın sözü oldu*

*Şâd oldu açıldı sünbül ü reyhân
Gönüller de açdı bübbüller de etmede efgân
Lâle de güle nisbet da'vâda el-ân
Zerrinin de hasedinden benzi bozuldu (214/1-2)*

Sevgiliye bahar mevsiminde kendisini üzmemesi, üzüm şarabını elini alıp gönlünce gezmesi söylenir:

*Kendini böyle baharda ne var ey şüh üzecek
Al ele mey-i engürü gez ta yazdan güzecek
Rûz ü şeb efkâr edip bahse girip şîr düzecek
Görüşüp bî-âr ile biraz yüzüm yırtulmalı
Fehim Bey'i mâd edip bâri elinden kurtulmalı (42/2)*

5.2.3.2. Yaz ve Kış (Şitâ)

Yaz mevsimi aşağıdaki şiirde sıcak olması sebebiyle zikredilir. Âşık yaz günleri sıcaktan bayılsam, ölsemde sevgili ile aynı havuza girmem der:

*Yaz günleri sıcaktan bayılsam ölsem de ben
Billâh yâr ile bir havuza girip sulaşıp dolaşmam (133/3)*

Divanda daha çok Manisa'nın kış mevsimine değinilmiştir. Aşağıdaki şiirde Manisa'nın dağları ve ovasının kışın kar ile dolduğundan söz edilmektedir:

Bahar vakti gelir bülbül sadâsı

Vardır erenlerin anda du'âsı

Kışın kar ile dolar dağı ovası

Akar boz bulanık seli Mağnisa'nın (225/7)

Şair Manisa'nın kavunu ve karpuzunun tatlı olduğunu, kar ile kaymağına söylenecek bir sözün olmadığını, yağ ile balınında ünlü olduğunu söyler:

Tevhîde sözünde hilâfin yokdur

Tatlıdır kavunu karbuzu çokdur

Karina kaymağına hiç sözüm yokdur

Namdadır yağ ile balı Mağnisa'nın (225/11)

Yaz ve kış mevsimlerinin birlikte ele alındığı beyitlerde vardır. Âşığın gönlü yaz, kış, gece ve gündüz âh çekip inlemektedir:

Gönül senin hâtırcığın sorayım

Yârdan ayrılalı n'eylersin gönül

Durmayıp yaz u kış hem leyl ü nehâr

Âh ü zârlar çekip inlersin gönül (216/1)

Yaz ve kış, gece ve gündüz günlerin çabuk geçtiğinden bahsedilir. Zaman çabuk geçtiği için Allah'a dayanılması gerektiği söylenir:

Bütün günler yaz ü kış leyl ü nehârın geçmede

Ömür ağacının payrağı beher gün yere düşmede

Ecel tarlasını ekinini orakçı biçmede

Yürü Mevlâ'yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/2)

Baharın gelmesiyle turnaların düzüldüğü, sahralarda yeşil çimenlerin çıktığı ve yaz ile kış arasındaki mart muharebesini yaz mevsiminin kazandığı anlatılmaktadır:

Yine bahâr oldu turna düzüldü

Sahrâlara yeşil seccâde yazıldı

Şitânın hükmü bitdi fermânı bozuldu

Mart muhârebesinde yazın sözü oldu (214/1)

5.2.3.3. Hazân (Sonbahar)

Hazan kelimesi divanda “bad-ı hazân” şeklinde zikredilmektedir. Tevhîde Hanım Hacı Marziye Molla için yazdığı şiirde Marziye Molla'nın genç yaşında ölmesinden söz eder ve bunu da sonbahar rüzgarıyla anlatır.

Hem târik-i Şâh-ı Nakşibend'in bendesidir

Âkıbet esdi bahâr-ı ömrüne bâd-ı hazân (32/2)

5.3. GÜN (GÜN, GÜNDÜZ, RÛZ, EYYÂM, NEHÂR)

Gün kelimesi divanda “gün, bu gün, bir gün, bütün gün, her gün, bin gün, geçen gün, beher gün, karagün, evvel ki gün, günbe gün, günden beri, gündüz, rûz, rûz-ı kıyâmet, rûz-ı mahşer, nehâr, leyl ü nehâr, eyyâm” gibi kavram ve terkipler içinde kullanılmaktadır.

Aşağıdaki şiirde sevgilinin bir gününün diğer gününe uymadığı söylenmektedir:

İltifat etmez diye nâfile etme cevri ü sitem

Bir günün bir güne uymaz tarz ü etvârın senin (125/3)

Sevgiliden ayrı olan günler gamlı, sevgiliye kavuşulan gün ise neşeli geçmektedir:

Biraz sabr eyle efendim gam çekme bu kara günler geçer

Demiş kavuştuğumuz güne at koyalım bayram deyû (146/6)

Âşık gönlünün ney gibi delindiğinden ve ney gibi sesler çıkardığından söz eder. Âşığın bütün günleri âhlarla, feryad, figanlarla geçmektedir:

Delindi ney gibi sînem sadâ vermektir el-ân

N'idem ben âh bütün günler işim âh ü zâr oldu (159/4)

Âşık dert ve keder çekmekten yorulduğunu, halinin günden güne daha kötü olduğunu ama bunlarında kaderi olduğunu söylemektedir:

Cânıma kâr eyledi derd ü keder

Olmada günden güne hâlim beter

Böyle imiş anladım hükm-i kader

Ben kime kimden şikâyet eyleyem

(164/3)

Edip günden güne cevr ü cefâlar

Harâm oldu bana zevk ü safâlar

Hesâba gelmez etdiği cefâlar

Nedir bu çekdiğim zâlim felekden

Artar günden güne cevr ü cefâsı

Aceb yok mu bunun bir intihâsı

Hülâsâ yokdur çâre-i halâsı

Nedir bu çekdiğim zâlim felekden

(170/2-3)

5.4. GÜNDÜZ İLE İLGİLİ UNSURLAR

5.4.1. Sabah (Şafak, Subh, Seher)

Divanda sabah “sabah, subh, ta subh, subha dek, âh-ı seher-gâh, her seher, tâ seher, vakt-i seher ve şafak” gibi tabirler ve terkipler içinde ele alınmaktadır. Âşık kendi haline sabah akşam ağlamaktadır:

Çarh ağlar derdime ben ağlarım ahşam sabâh

Olmada günden güne âh hâl-i diğer-günüm tebâh

Âh etmek mümkün müdür âh aşkın elinden feryâd âh

Mâdem sende gönül nâmında bir cüz'î emânet var

(66/2)

Âşık seher rüzgarından sevgiliye selam söylemesini, gözünü yollarda bırakmamasını, kendisine sevgiliden haber getirmesini istemektedir:

Aman seher yeli var yâre söyle

Olur mu her vakit her zaman böyle

Gözümü yollarda koyup da öyle

Bu zahmet dâima böyle mi kalsın

(202/3)

Sabahla birlikte “bad-ı sabâ” unsuru da kullanılmıştır. Beyit de âşığın sabah rüzgarıyla sevgiliye selam gönderdiği söylenmektedir:

Bâd-ı sabâya verip seherde gönderdim yâre selâm

Hâlimi bir bir ifâde eyledim hâsıl-ı kelâm (303)

Sevgili kendisine yüz vermediği için her seher vakti âh edip, inleyen âşık bu aşkın kendisine Allah aşkını buldurduğunu söyler:

Ederken her seher vakti derûn-ı sîneden âh

Tutuşurdu serî'an harman-ı ikbâlim eyvah

Şimdi artık sahbanın hasılından etdim ikrâh

Beni kan ağladıp câna varıp ağyârı güldürdü

Bi-hamdillâh senin aşkın bana Mevlâ'yı buldurdu (59/3)

5.4.2. Akşam, Gece (Şeb, Şâm, Leyl)

Akşam kavramı divanda “gece, akşam, şeb, şâm, leyl” kavramlarıyla işlenmektedir. Akşam, gece kavramları sabah ve gündüz kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır:

Bir yandan ağyâr elinden yandım âh

Olmada günden güne hâlim tebâh

Sana gülmek yaraşmaz akşam sabâh

Ağla ey çeşmim efendim nâ mizâc (177/3)

Dâima ağyâr ile oldukça sen

Yanmada her rûz ü şeb iklim-i ten

Doğrusu tahammül edemem buna ben

Elvedâ cânânım artık elvedâ (212/5)

Sevgili gece gündüz âşığa cefa eder. Sevgili başkalarıyla konuşup, eğelendiği halde âşığın karşı türlü eziyetleri vardır. Bu eziyetleri âşığın benzini soldurtmuştur:

Nedir bu etdiğin nâz u edâlar

Dâimâ ağyâr ile zevk ü safâlar

Rûz ü Şeb bendene dürlü cefâlar

Hüznünle gül benzim solsun mu dersin (218/2)

ÂŞık sevgiliyi gördüğü günden beri cefâlar çekmekte ve gece gündüz kanlı gözyaşları dökmektedir:

Nedir bu cefâlar hayliden beri

Rûz ü Şeb dökmede çeşmim kan teri

Alınmaz hâtırım yâr Şimden geri

Dest ü dâmânıma sarılma güzel (220/3)

ÂŞığın gecesi ve gündüzü sevgilinin hasretiyle geçmektedir. ÂŞık bu hasrete nasıl sabredeceğini bilmez. Gönlündeki âh ve figanlar daha da artar:

AŞkını Tevhîdeye koydu gitdi yâdigâr

Hasret hicriyle ömrüm geçmede leyl ü nehâr

Ya nasıl sabr eyleyem de etmeyem âh feryâd ü zâr

Gör neler etdi bana ol mâhpare si

Sînemdeki bir hasret biri fırkat yâresi (54/4)

Sevgili akşam eğlencesinden zevk alırken sabah güneŐini görünce rahatsız olmaktadır:

Mâleceye yarar hatmiyle münevver

Nerelede kaldın âh kokusu anber

Ahşam safâsını eylerken dilber

Güneşi görünce sabırsız oldu (214/6)

5.5. DÖRT UNSUR (ANÂSİR-I ERBA’A)

“Dört unsur toprak, hava, su, ateş öğelerinden oluşmaktadır. Varlık âlemi bu dört ana öğeden ibarettir. Bu dört öğe, insanların karakter ve mizaçlarına hakim olarak kabul

edilirdi. Buna göre ateşin tabiatı sıcaklık, suyun yaşlık, havanın soğukluk ve toprağın da kuruluktur” (Pala, 2015: 23).

5.5.1. Su ve Su İle İlgili Unsurlar

5.5.1.1. Su (âb)

Su canlıların yaşamı için önemli bir kaynaktır. Divanda su “âb, âb-ı hayat, âb-ı Ceyhûn, su, suy-ı çemen, gül-âb” ifadeleriyle zikredilmiştir.

Su, Tevhîde Hanım divanında bazen nehir bazen de deniz olarak gözyaşına benzetilir:

Ateş-i aşkın ile tâ be seher kaldım bî-tâb

Döküldü tâne tâne hicrinle çeşmimden âb (77/1)

Âşık sevgilinin aşkı yüzünden o kadar çok gözyaşı dökmüştür ki döktüğü gözyaşlarının çokluğu Ceyhun Nehri’ne benzetilir:

Eyledin sen beni kendine meftûn

Cevrin etdi didemi âb-ı Ceyhûn

Serim sevdâya saldın aklım Mecnûn

Gayrı bundan sonra âlem bir yana (166/2)

Hz. Hasan ve Hüseyin hakkında yazılan şiirde Hz. Hüseyin’in Kerbela’da susuzluktan şehit edilmesi zikredilmektedir:

Ol Hasan hazretlerine zehr içirdi eşkiyâ

Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehîd-i Kerbelâ

Ummasın Yezîd şefâ’at etmez Muhammed Mustafâ

Hem su vermez havz-ı kevserden Aliyyü’l-Murtazâ

Nûr-ı Hakk’a karışıp gitdi o dem meh-pâreler

Haşre dek kan ağlasınlar âşık-ı bî-çâreler (23/3)

5.5.1.2. Deniz (Deryâ, Bahr, Ummân), Dalga (Mevc)

“Divan edebiyatında bahr, bihâr, kulzüm, ummân, deryâ, yemm, muhit gibi deniz anlamına gelen kelimeler çok kullanılmıştır. Büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik , bolluk gibi manalar ifade eden deniz, insanlara sonsuz faydalar sağlamaktadır. İnci ve mercan oradan çıkarılır. Bitmez ve tükenmez bir hazine gibidir. Bazen coşar, taşar. Deniz, övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Hatta bu cömertlik yanında deniz küçük kalır” (Pala, 2015: 111). Deniz divanda büyüklüğü, genişliği, sonsuz olması gibi nedenlerle zikredilmektedir.

Şair Hz. Muhammed’i anlatmak için bütün denizler mürekkep olsa da yetmez der:

Senin vasfın için cümle denizler olsa mürekkep

Şecerler heb kalem olsa yetmez yâ Resûlallâh(14/5)

Allah’ın rahmeti denizler gibi sonsuzdur ve şair her zaman Allah’ın rahmetine muhtaç olduğunu söyler:

Eğer pin yıl olursam ben seveb-kâr

Yine rahmetine muhtâcım ey yâr

Rahmetin deryâsına nihâyet mi var

Ki sensin pâdişahlar pâdişahu (1/6)

Divan’da âşığın gözyaşları ile deniz arasında ilgi kurulmaktadır. Âşığın gözyaşlarının önce çaya döndüğü sonra da denize karıştığı söylenir:

O şâhlar şâhı pirime lâyıkiyle hizmetim yok

İsyân ile cürmüm çok

Eğer afv eylemezse âh döner dîdelerim çaya

Karışır idi deryaya 26/6)

Hasret-i meh-i rûyınla dem be dem kan ağlayıp

Bahr-ı ummân oldu âh çeşmim boşandım bu gece (87/4)

Tevhîde Hanım denizin genişliğini anlatmak için “yedi deryâ” sözünü kullanır. “Yedi deryâ Bahr-i muhit (Atlas Okyanusu), Bahr-i Sîn (Hind Okyanusu), Bahr-i Lût (Lût Gölü), Bahr-i Rûm (Akdeniz), Bahr-i Nitâş (Karadeniz), Bahr-i Hazer (Hazar Denizi) ve Bahr-i Kulzüm (Kızıldeniz, Şap Denizi) dir” (Yaraşır, 1996: 604). Şair gönlünün bazen hûma kuşu gibi yüksek uçtuğunu bazen de yedi deryayı geçtiğini söyler:

Gâhi humâ gibi yüksek uçarsın

Gâhi yedi deryâları geçersin

Gâhi da sâil olup avuç açarsın

Geçenlerden ihsân umarsın gönül (216/4)

Divanda bir beyit de deniz ve dalga birlikte kullanılmıştır. Şair derdinin çok olduğunu, derdini anlatınca deniz gibi taşıdığını söyler:

Biraz derdimi hâmeye açtım bugün

Mevc urup deryâ gibi taşıtım bugün (Ek 2/12)

5.5.1.3. Akarsu (Cû)

Akarsu divanda bir şiirde “Cû gibi çağlar ağlarım” nakaratıyla işlenmiştir. Şiirde âşığın kendi derdine kendi haline karalar bağlayıp ağladığı söylenir:

Derdimi söyler ağlarım

Hâlime yanar ağlarım

Karalar bağlar ağlarım

Cû gibi çağlar ağlarım

Varın söylen o nigâre

Aşk ile oldum âvâre

Nazar etmem gülizâre

Cû gibi çağlar ağlarım (211/1-2)

5.5.1.4. Bulut

Bir tabiat unsuru olan bulut divanda üç beyit de ele alınmıştır. İki beyit de buluttan nem kapmak deyimi kullanılır. Sevgilinin çok çabuk alındığı, âşığın söylediklerinden çok çabuk kırıldığı buluttan nem kapmak deyimiyle anlatılır:

Bulutdan nem kaparsın cânâ sözüme gücenme ammâ

Görmedim zâtın gibi ben âlemde bir ateş-meşreb (79/4)

Lâubâli görüp meşrebini bî-fütur etme kelâm

Bulutdan nem kapar cânâ eserden hîle sezermiş (108/4)

Bir diğer beyit de ise havanın bozgun olduğu söylenir ve bulut ile yağmur birlikte kullanılır:

Bâri gidelim bir seyre bugün hava bozkun değil a

Pâre buluta sen bili hava yağmura tutkun değil a (71/1)

5.5.2. Toprak İle İlgili Unsurlar

5.5.2.1. Toprak (Hâk)

“Toprak, en fazla sevgilinin veya övülenin ayağı toprağını ifade maksadı ile kullanılır. Ayağı toprağında genellikle âşık olur. Sevgilinin makamı yükseklerde düşünüldüğünden onun ayağının toprağı olmak âşığı yüceltir” (Kaçar, 1994: 342). Âşık sevgilinin ayak toprağına yüz sürme arzusu içindedir:

Gel otur yanıma rûyun göreyim

Hâk-i pâye kapanıp yüz süreyim

Var bir emânetin sana vereyim

Elvedâ cânânım artık elvedâ (212/3)

Bana taksir mi söyle bileyim

Hâk-i pâye kapanıp yüz süreyim (213/4)

Tasavvufî anlamda ise bütün arş-ı rahmânın Hz. Muhammed'in ayağının toprağına yüzünü sürdüğü söylenir:

Rûyını sürdü arş-ı rahmân senin hâk-i pâyına
Geçip bir dem öte fevka 'l-alâsın yâ Resûlallâh (12/4)

5.5.2.2. Dağ

Tevhîde Hanım Divanı'nda Tur Dağı Hz. Musa'yla ilişkisi sebebiyle zikredilmektedir:

Tûr dağında yatan Hazret-i Mûsâ
Urûc-ı âsumân Hazret-i İsâ
Fakîr ü âcizi tapu kılırsa
Rûz-ı cezâda şefâ'at eyle (18/6)

Verdin ey mihr bana sen "len terâni" den cevâb
Tûr-ı dil pin pâre oldu siyâh ü perîşân oldum âh (153/2)

Dağ bir beyit de Ferhâd ile ilgili olarak zikredilmektedir. Beyit de Ferhad'a dağı yardıranın Allah aşkı mı olduğu ve Mecnûn'u hayran edenin Leylâ mı yoksa Allah aşkı mı olduğu soruları sorulur:

Âşk-ı mevlâ değil midir Ferhâd'a dağı yardıran
Mevlâ mıdır Mecnûn'u hayrân eden Leylâ mıdır (98/5)

Aşağıdaki beyit de kışın Manisa'nın dağı ve ovasının kar ile dolduğundan, suyunun bulanık olduğundan söz edilir:

Bahar vakti gelir bülbül sadâsı
Vardır erenlerin anda du'âsı
Kışın kar ile dolar dağı ovası
Akar boz bulanık seli Mağnisa'nın (225/7)

5.5.3. Ateş (Ateş, Od, Nâr, Şûle)

Dört unsurdan biri olan ateş Tevhîde Hanım Divanı'nda yakıcı olması, kıvılcımı, yandıktan sonra küle dönmesi sebebiyle zikredilmektedir.

Şair gönlünün Hz. Muhammed'in aşkının ateşiyle yanmasını ister. Başka bir beyitte de Hz. Muhammed'e âşık olanların O'nun aşkıyla yanıp kül olduğunu söylemektedir:

Derûnum âteş-i aşkınla yansın yâ Resûlallâh

Dü çeşmim hâb-ı gafletden uyansın yâ Resûlallâh (15/1)

El-amân âşıklar yanıp kül olmada el'ân

Seni görmediler nûr-ı Hudâsın yâ Resûlallâh (12/6)

Âşık aşk ateşiyle ölmekten şikayet etmez:

Kimisi dahî der âteş-i râhında cân fedâ kârım

Kimisi der âteş-i aşkında ölsem cânıma minnet (84/5)

Sevgilinin yanağını hatırlayan âşık ateşlerde yandığını ve feleğin ettiği bu cefaya katlandığını söyler:

Yâd edip ruhsar-ı çeşmin âteşlere yandım bu gece

Feleğin ettiği cefaya hayli dayandım bu gece (87/1)

Bunlardan başka ateşle ilgili olarak “şû”le-i âteş-feşân, âteş-meşreb, âteş-i suzân, âteş-i aşk, nâr-ı suzâne” terkipleri de kullanılmıştır:

5.5.4. Hava

5.5.4.1. Rüzgâr (bâd)

Rüzgar bir şiirde esmesi sebebiyle bir şiirde ise cezbe yeli olarak zikredilir:

Gâh rüzgâr olup durmaz esersin

Gâhi kahr eyleyip halka küsersin

Gâh pâdişâh olup tahta geçersin

Yedi iklim hüküm eylersin gönül (216/5)

Başladıkça esmeğe Tevhîde cezbe yelleri

Bulunmaz cân gitmedikçe âlemde cânân evvelâ (157/6)

5.5.4.2. Rüzgar ve Çeşitleri

5.5.4.2.1. Sabâ

“Sabâ doğu cihetinden hafif ve latîf rüzgarın adıdır. Sabâ yelinin divan şiirinde kullanımı sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerine kurulmuştur” (Pala, 2015: 383).

Bâd-ı sabâ divanda âşîğın sevgiliye haber göndermesi sebebiyle zikredilir:

Aceb bilsem ana benzer cihanda işve-ger var mı

Görölmüş mü o etvârda hem öyle cilvekâr var mı

Dolanıp zülfüne yârin acep başka eser var mı

Aman bâd-ı sabâ söyle cenândan bir haber var mı

Yedinde müjdeye dâir bir senet-i muteber var mı (47/1)

Ey bâd-ı sabâ söyle ol mehpâreye

Bu hicret dâima böyle mi kalsın

Girip nice yüzpin firkat araya

Bu hasret dâima böyle mi kalsın (202/1)

Ey sabâ durma söyle cenâne

Hâlimi arz eyle kaşı kemâne

Şimdi başkalaşdı devir zamâne

Halel getirmesin ahd ü peymâne (203/1)

Bâd-ı sabâya verip seherde gönderdim yâre selâm

Hâlimi bir bir ifâde eyledim hâsıl-ı kelâm (303)

5.5.4.2.2. Hazân (Bâd-ı Hazân)

Haci Marziye Molla için yazılan aşağıdaki şiirde Marziye Molla'nın genç ömrüne sonbahar rüzgarının estiğinden yani genç yaşta öldüğünden söz edilir:

Hem tarîk-i Şâh-ı Nakşibend'in bendesidir

Âkıbet esdi bahâr-ı ömrüne bâd-ı hazân (32/2)

5.6. HAYVANLAR

Tevhîde Hanım Divanı'nda adı geçen hayvanlar bülbül (andelib), doğan (şahbaz), serçe, tavus, papağan (tûti), turna, hüma, şahin, kuzu, eşek, çekirge, mûr (karınca), sinek ve aslandır. Bu hayvanlar kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, sürüngenler, balık ve böcekler şeklinde üç guruba ayrılmış ve incelenmiştir.

5.6.1. Genel Olarak Kuş (Murg)

Kuş kelimesi beyitlerde hem kuş kelimesiyle hem de kuş ile aynı anlama gelen murg kelimesiyle kullanılmıştır. Bir beyit de gönül kuşu (mürg-i dil) ve av birlikte zikredilir:

Tutuldu mürg-i gönlüm dâm-ı zülfüne şikâr oldu

Ümîdim sâye-veş ardınca süründü dil-figâr oldu

Ne bahtım ber-küşâd oldu ne tâli bana yâr oldu

Merhamet etse bî-hûde bütûn halk-ı dünyâ bana

Çâresiz derde düş oldum acısın Mevlâ bana (65/2)

Tevhîde Hanım şiirlerinde kuş kanadından söz etmektedir. Aşağıdaki ilk beyit de sevgilinin kuş kanadıyla yabancılara mektup gönderdiğinden, ikinci beyit de ise Mevlevilerin tıpkı kuşların kanatlarını açması gibi sema eylediklerinden söz edilmektedir:

Kuş kanadıyla yâr ağyâra nâme ulaştırmış

Temenniler ricâlarla gönül barıştırmış (109/1)

Debrenince ney ü kudüm dervişân eyler semâ

Bâl açar mürgîler-veş Mevleviyân eyler semâ(115/1)

5.6.1.1. Kuş Çeşitleri

5.6.1.1.1. Bülbül (Andelib)

“Bülbül şakayıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arzeden bir âşığın timsalidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşığa çok benzer. Nasıl bülbül gülsüz olamazsa, âşık da maşuksuz olmaz” (Pala, 2015: 77).

Tevhîde Hanım Divanı’nda beyitlerde en çok bahsedilen kuş bülbüldür. Bülbül beyitlerde kafes, gül, gülşen, dağ, ova, feryad ve firkât gibi unsurlarla birlikte kullanılmıştır:

Kalmadı feyz-yâb artık bu dehrin hevâsında

Güller açmaz bülbül ötmez oldu dâğ ü ovasında

Herkes birer râh tutmuş yürür kendi sevdâsında

Hâsiyet vardır Tevhîde fukarânın du’âsında

Cümlemiz dest açıp eyleyelim hayır du’â

Çok ömür bahş eylesin Sultân Azîz Hân’a Hudâ (36/5)

Varalım gülşen-i hakîkatde bir gül olalım

Ötelim nâz ü niyâz ile Fehim bülbül olalım

Yanalım aşk ü şevkullâh ile tâ kül olalım

Düşünüp n’eylemeli âlemde biz mâh-ı bedri

Bağlayalım Hakk’a dil edelim zikr-i cehrî (38/3)

Divanda bülbülle ilgi kurulan diğer bir unsorda bülbülün kafesten uçmasıdır:

Uçdu kafesden misâl-i andelib

Gitdi cânanım garîb oldum garîb

Gül-cemâlin görmek olur mu nasîb

Şirişk-i çeşmim döküp kan ağlayam

(206/3)

5.6.1.1.2. Papağan (Tûti)

“Tûti (papağan); konuşması, şeker yemesi, ayna karşısında konuşması, kırmızı rengi gibi hususlar ile ele alınır. Tûti şeker ile beslenirmiş. Tatlı oluşu da buna bağlıdır. Divan şiirinde ayna ve şeker ile birlikte anılır” (Doğan, 2019: 155). Tevhîde Hanım Divanı’nda sevgili şeker yiyen papağana benzetilir:

Serâpâ giymiş yeşiller salınır sahrâ-yı çemeni

Görünce dedim tûtüdür eder gül-be-şekerden haz

(114/2)

5.6.1.1.3. Doğan, Şahin, Hüma

Divanda doğan ve şahin uçmaları sebebiyle hüma kuşu ise diğer kuşlara göre daha fazla yüksekte uçması sebebiyle zikredilir:

Doğan kuşu:

Dil-figâra küşâd idi yârin sa’âdethânesi

Uçdu koldan şahpazım boş kaldı kâşânesi

Feryadlara saldı bizi cihânın bir dânesi

Bulsalar Ferhâd ile Mecnûna bulunurdu çâresi

Ehl-i aşkın ölmeden başka bulunmaz çâresi

(53/2)

Şahin:

Sanma Bor’u ben bir dahî geçerdim

N’eyleyim fırsandı elden kaçırdım

Eyvâh şahinimi koldan uçurdum

Âh bu hasret ile yanar ağlarım

(217/4)

Hüma:

Gâhi humâ gibi yüksek uçarsın

Gâhi yedi deryâlara geçersin

Gâhi da sâil olup avuç açarsın

Geçenlerden ihsân umarsın gönül

(216/4)

5.6.1.1.4. Tavus

Tavus cennet kuşu olması sebebiyle söz konusu edilir. Divanda şair sevgiliyi tavus kuşuna benzettiğini söyler. O ay yüzlü sevgiliyi gördükten sonra âhlar çektiğini ve bu âhların birgün sevgiliyi de yakacağını düşünür:

Tavus-ı cinâna teşbih eyledim şâhım seni

Âh n'olaydı görmeyeydim ey yüzü mâhım seni

Severim cân ü gönülden seni billâhi seni

Korkarım bir gün yakar âh-ı seher-gâhım seni

(57/5)

5.6.1.1.5. Turna

Tevhîde Hanım aşağıdaki şiirde bahar mevsiminin gelmesiyle turnaların yollara düzülmesini, sahralara yeşil seccadelerin serildiğini ve kış ile yaz arasındaki mart muharebesini yaz mevsiminin kazandığını söylemektedir:

Yine bahâr oldu turna düzüldü

Sahrâlara yeşil seccâde yazıldı

Şitânın hükmü bitdi fermânı bozuldu

Mart muhârebesinde yazın sözü oldu

(214/1)

5.6.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

5.6.2.1. Aslan

Güçlü, kuvvetli bir hayvan olarak bilinen aslan divanda bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Şair Sultan Hamid Han'ı gücünden, kuvvetinden dolayı aslana benzetir:

Kılınc alayında gördüm maşâllâh arslana benzer

Du'â eyler iken doldu dîdelerim al kan

(37/3)

5.6.2.2. Ahû (Ceylân)

Sevgilinin gözleri güzel olması sebebiyle ceylanın gözlerine benzetilir. Divanda“çeşm-i ahû” olarak söz edilir:

Sorarsan selsebîli bir içim sudur letâfetde

Âşık bir özge hâletdir âhû çeşmin temâşâsı (106/3)

Afv eyle yâ hû ey çeşmi âhû

Bakışı câdû ben seni gördüm (179/4)

5.6.2.3. Kuzu ve Eşek

Kuzu aşağıdaki şiirde melemesi sebebiyle, eşekte üzerine binilmesi sebebiyle zikredilmektedir. Âşık sevgilinin karşısında kendini kuzuya benzetir. Kuzu gibi melediğini söyler:

Kuzu:

Lâtife idi murâdım değil hâşâ gücendirmek

Bilmezliğe kaza etdi kırılması dillerim yâr

Hicâbından bak perişan hâline Tevhîdenin

Şimdi garib kuzular gibi karşında melerim yâr (269)

Eşek:

Darılırsam ben de bir gün eşeğime biner eşerim

Koşma şarkı söyleyerek karlı dağlardan aşarım

Merkebim beni götürmezse iner yayan koşarım

Cânıma kâr etti billâh ikisini birden boşarım

Ne aceb yandım ikisinin elinden âh ben yandım

Nerelere gideyim gavgalarından şaşdım kaldım (407/7)

5.6.3. Sürüngenler, Balık ve Böcekler

5.6.3.1. Karınca (Mûr), Çekirge

Karınca ve çekirge divanda birlikte kullanılmıştır. Karıncaların Hz. Süleymana çekirge budu vermesinden söz edilir:

Ne lâyıkdır ki verdiği hediyesi o sultâne

Çekirge bududur mûrun getürdiği Süleymâne (149/6)

5.6.3.2. Sinek

Sinek bir beyit de küçük olmasına rağmen mide bulandırması sebebiyle zikredilir:

Dün gece bezm-i ağıyâra kulun için denmiş bir söz

Sinek de küçüktür amma mîde bulandırır a (70/4)

5.7. BİTKİLER

5.7.1. Ağaç

Ağaç Tevhîde Hanım Divanı'nda “şecer, ağaç, dal, fidan” kelimeleriyle beyitlerde kullanılmıştır. Hz. Muhammed'i anlatmak için bütün denizler mürekkep, ağaçlar kalem olsa da yine O'nu anlatmaya hiçbir şeyin yetmeyeceği söylenir:

Senin vasfın için cümle denizler olsa mürekkep

Şecerler heb kalem olsa yetmez yâ Resûallâh (14/5)

Bütün günler yaz ü kış leyl ü nehârın geçmede

Ömür ağacının payrağı beher gün yere düşmede

Ecel tarlasını ekinini orakçı biçmede

Yürü Mevlâ'yı bul kim bu fırsand her zamân olmaz (29/2)

Divanda ağaç çeşitlerinden servi, tuba, çınar ağaçlarından bahsedilmiştir.

5.7.1.1. Ağaç Çeşitleri

5.7.1.1.1. Servi (Serv)

“Servi ince, uzun ve düzgün boyu, su kenarlarında yetişmesi, rüzgar tesiriyle, uzun ve ince boyu ile hafif hafif sallanışı, onun beyitlerde sık sık yer almasına ve tasavvurlarda benzetilen olarak kullanılmasına sebep olur” (Sefercioğlu, 2001: 434). Divanda adı en çok zikredilen ağaç servidir. Beyitlerde “serv-i kâmet, serv-i semen, serv-nihâl, serv-i revân” terkipleri ile sevgilinin boyu zikredilir:

Serviye benzer mi bak kâmet-i bâlâsına

Rûyını seyr eyleyen bakmaz gülün zîbâsına (151/1)

Gerçi zâhirde nihansın Tevhîdeye ey serv-nihâl

Lâkin her yerde görür ruhsârını çeşm-i hayâl (290)

5.7.1.1.2. Tuba

“Divan ve Halk şiirinde tuba, cennetle beraber anılmakla birlikte, sevgilinin boyu da sık sık tuba ağacına benzetilir” (Canım, 2018: 546). Tuba divanda bir beyit de sevgilinin boyu için benzetilen olur:

Serviler boynun eğip kaddine hayrân oldular

Bilmez âh dil-rübânın kâmeti tûbâ mıdır (98/3)

5.7.1.1.3. Çınar

“Anadolu masallarında çınar, bir ulu ağaç olarak görülür. Daha çok heybeti, boyunun uzunluğu, dalları, yaprakları ve yaşlılığı sebebiyle ele alınır (Canım, 2018: 522). Çınar eserde bir beyitte zikredilmiştir. Beyit de âşık, sevgiliye bana vefâ göstermedin ama başkalarına vefâ gösterdin der. Şair sevgilinin başkalarına olan ilgisini çınar ağacına benzetir.

Beni rüsvay-ı âlem eylemek mi senin kasdın

Vefâsız eyledin yâri de ağyârı çınar etdin (123/5)

5.7.2. Çiçekler

Tevhîde Hanım Divanı'nda birden çok çiçekten bahsedilmiştir. Bazı çiçek isimleri beyitlerde birlikte kullanılmıştır. Bunlardan gül-sünbül, sünbül-reyhân-lâle, menekşe-yasemin, karanfil-gül-zanbak, fesleğen-şebboy-nergis aynı beyitlerde kullanılmışlardır.

5.7.2.1. Gül

“Divan şiirinde en çok sözü edilen çiçek güldür. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı münasebeti vardır. Bazen gül bunlara; bazen de bunlar güle benzerler. Gerek koku, gerekse renk bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu yönüyle bağın, çemenin ve baharın vazgeçilmez bir ögesidir” (Pala, 2015: 171).

Divanda adı en çok kullanılan çiçek güldür. Şiirlerde “gül-zâr, gül-i zîbâ, gül-i râî, gül-i ruhsâr, gül-i gonca, gül endâm, gül-i ter, gül-beden” terkipleri kullanılarak sevgilinin yanağı, yüzü, endamı, bedeni güle benzetilir:

Dün gece bezminde cânâ kolundaki hâl ne etdi

Hayrân ü zâr bakarak gül-i ruhsârına alık alık (121/2)

Çarpar yüreğim sararır benzim nutkum tutulur

Ne cesâretle çikayım gül-i gonca-i handânıma karşı (148/2)

Gül ve bülbül mazmununun birlikte kullanıldığı beyitlerde vardır:

Sen bir gülün bülbülü oldunsa ey dil çâre ne

Tevhîde de çâresiz olur o gülün yaprağı (117/5)

Yâre hâlim arz edeyim aman ağyâr duymasın

Sen gülün bülbülü olduğumu aman hâr duymasın (140/1)

5.7.2.2. Sünbül-Reyhân-Lâle, Gül

Sünbül, reyhân, lâle ve gül Tevhîde Hanım Divanı'nda birlikte zikredilen çiçeklerdir:

Şâd olup açıldı sünbül ü reyhân

Gönüller de açdı bülbüller de etmede efgân

Lâle de güle nisbet da'vâda el-ân

Zerrinin de hasedinden benzi bozuldu (214/2)

Bir başka şiirde ise gül ve sümbül birlikte kullanılmıştır:

Gülşen-i dehr içre açılan güller

Etrafa kol vermiş lâle sümbüller

Anda cem olmuş erbâb-ı diller

Aşkın elinden feryâd ederler (67/1)

5.7.2.3. Menekşe-Yasemin, Karanfil, Zambak

Menekşe boynunu bükmesiyle, yasemin kokusuyla, karanfil ve gül dostluklarıyla zambak da uzamasıyla şiire konu olmuştur:

Menekşe mahsûn olup boynunu bükür

Yasemen kokusu canlara değer

Karanfil gül dosta ber-güzâr gider

Şaşkın zambak yüz buldukça uzadı (214/3)

5.7.2.4. Fesleğen, Şebboy, Fulya (Nergis)

Nergis kokusu, şebboy bir süs unsuru olarak takılması sebebiyle fesleğen ise sevgilinin saçı ile münasebeti dolayısıyla zikredilmektedir:

Tob zülfünü açmış gezer fesleğen

Kadife yelekli ile ister bir tenhâ mekân

Şebboy takınıp salınan civan

Fulya kokusundan çeşmi süzüldü (214/4)

5.8. MEYVELER

Divanda “Destân-ı Meyve” başlıklı şiirde otuz bir meyveden bahsedilmektedir. Bu meyveler “kiraz, elma, erik, zerdâli, şeftali, ayva, bâdem, geyik elması, kızılıcık, ceviz, zerdali, kayısı, Kâbe hurması, hünnâb, muşmula, nar, incir, vişne, kestâne, kavun,

karpuz, üzüm, hıyar, çilek, dud, armut, portakal, limon, turunç, fındık ve fıstıktır. Sevgilinin dudakları kiraza, çenesi ayvaya, gözleri bademe benzetilir:

Lebleri kirazdır ruhları elma

Erik ile zerdâliyi yemişden sayma

Sulu şeftâli ile çenesi ayva

Çeşmi bâdemi süzer mestânemiz var

Meyvede yenilecek çilek ile dud

Verem sana dilber haylice armut

Al portakalı da limonu unut

Turunç ile mabeynde kestanemiz var (215/2-7)

Çalışmamızın son bölümü olan tabiat bölümü kozmik unsurlar, zaman ile ilgili unsurlar, anasâr-ı erba'a, hayvanlar, bitkiler ve meyveler başlıkları altında incelenmiştir. Kozmik unsurlardan ay, güneş, yıldız, hilal, dolunay; zamanla ilgili unsurlardan sene, bahar, yaz, kış, sonbahar ön planda olmuştur. Dört unsur olan su, toprak, ateş ve hava da şiirlerde zikredilmiştir. Eserde kuş türü olarak bülbül, papağan, doğan, şahin, hüma, tavus, turna kuşlarının adı geçmektedir. Dört ayaklı hayvanlardan aslan, ceylan ve kuzudan bahsedilmiştir. Karınca, çekirge, sinek eserde geçen diğer hayvanlardır. Bitkilerden servi, tuba, çınar; çiçeklerden gül, sümbül, reyhan, lale, menekşe, yasemin, karanfil, zanbak, fesleğen, şebboy, fulya (nergis) adları bulunmuştur ve otuzun üzerinde meyvenin ismi kullanılmıştır.

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Tevhîde Hanım'ın Divanı Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat başlıkları altında detaylı olarak incelendi. Bu başlıklar da kendi içinde alt başlıklara bölünerek şairin ilgili beyitleri tespit edilip izah edilmeye çalışıldı. Divanda bulunan unsurların tespitiyle şairin dünya görüşü, yaşantısı, duygu ve düşünce dünyası hakkında bilgilere ulaşıldı.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tevhîde Hanım'ın hayatı, sanatı, eserleri ile ilgili bilgiler verildi.

Çalışmanın ikinci bölümünde “Din-Tasavvuf” başlığı altında şair Tevhîde Hanım'ın Allah'ın birçok isim ve sıfatlarına yer verdiği görülmektedir. Divan bir münacaatla başlar. Divanda bulunan dokuz münacaatta Allah'ın büyüklüğü, isimleri, sıfatları, kudret ve azameti karşısında kullarının acizlik içerisinde O'na yakarıştaki bulunması anlatılmaktadır. Dinî kitaplardan sadece Kur'ân-ı Kerîm'den bahsedilmiştir. Ayet ve hadisleri şiirlerinde iktibas ve telmih yoluyla aktaran şair; Rad, Fecr, Necm, Zümer, Araf ve Enbiyâ surelerinde geçmekte olan altı ayeti beyitlerinde zikretmiştir. Hadis olarak da iki hadis-i şerife değinilmiştir. Divanda on bir peygamberin adı zikredilmektedir. En fazla adı geçen peygamber Hz. Muhammed'dir. Dört halife olan; Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ebubekir'den övgüyle bahsedilmiştir. Sahabelerden; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ayşe ve Hz. Fatma zikredilmiştir. Ahiretle ilgili kavramlar kısmında mahşer, ahir zaman, amel defteri kavramları kullanılarak fâni olan bu dünyanın geçici olduğu asıl önemli olanın ise ahiret hayatı olduğu anlatılmıştır. Cennetle ilgili; huri, gılman, kevser, tuba gibi kavramlardan bahsedilir. İbadetle ilgili olarak namaz, tesbih, sâla, salat, oruç, hac, kâbe, kurban; ibadet yeri ile ilgili de cami, mescid, medrese kavramlarına yer verilmiştir. Bunların dışında haram, helâl, günâh, tevbe, sevap, şehit, nur kavramları da beyitlerde anılmıştır.

Tevhîde Hanım Divanı'nda tasavvufla ilgili Hak aşığı, kalender, derviş, pir, mürid, mürşid, dergâh, tekye, hırka, hâlet, uzlet, fenâ, bekâ, kanaat, sabır, hayret, ezel, bezm-i elest, istigna, belâ, vahdet, hakikat, bâtın, zâhid, aşina, hicâb, himmet, inayet, esrâr, sır kavramları belirlenmiştir. Mevlevi tarikatına bağlı olan şair şiirlerinde on iki tarikatı inkâr etmediğini, hepsinin de doğru olduğunu zikreder. Mevlevilik dışında, Halvetî, Nakşî, Uşşakî, Rıfâî, Sümbüliyye, Kâdiriyye, Bektaşilik gibi tarikatlardan

şiiirlerinde övgüyle bahseder. Mutasavvıflardan ise Mevlana, Sultân Veled, İbrahim Edhem, Hallâc-ı Mansûr, Hacı Bektaş-ı Velî ve Abdulkâdir Geylânî'den söz etmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan “Cemiyet” kısmında şair cemiyetle ilgili unsurları yoğun bir şekilde işlemiştir. Yaşadığı toplumun özelliklerinden de etkilenmiş olan şair divanında birçok kavimden, şehirden, ülkeden, dağlardan, denizlerden, içtimâî hayattan ve birçok meslek erbabından söz etmiştir. Şiiirlerinde Osmanlı sahası devlet adamlarından Sultân Âziz Han, Sultan Hamid Han ve Sultan Süleyman'a yer verir. Yerleşim yeri olarak Hindistan, Arabistan, Mısır, İskenderiye, Süveyş, Beyrud, Bağdad, Haleb, Medine, Hicaz, Yemen, Manisa ve İzmir'e rastlanır. Eserde değerli madenler ve taşlar, giyim ve kuşam, yiyecekler, içecekler, mimari, resim, eşyalar, sağlık, hastalık, savaş, av ve eğlence hayatıyla ilgili unsurlar eserin zengin bir sosyal çevreden bahsettiğini göstermektedir.

Tahlilimizin “İnsan” başlıklı dördüncü bölümünde insan; aşık, sevgili, râkib üçlüsü içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında en çok işlenen maşuktur. Divanda sevgili için kullanılan isim ve sıfatların yanında gerçek ve mecaz anlamlı birçok kelimeye de yer verilmiştir. Sevgili eserde saçı, gözü, dişi, ağzı, dudağı, yüzü, beni, kaşı, kirpiğı, teri, boyu-posu, sinesi, miyânı vb. güzellik unsurlarıyla şiiirlere konu olmuştur. Sevgilinin en belirgin özelliğı cefakâr, zalim oluşudur. Âşık bu cefalardan bıkip usanmıştır. Eserde âşık; şeyda, bülbül, mecnûn, divâne, pervâne gibi vasıflarla ele alınmıştır. O daima sevgilinin hasretiyle yanan, cevr ü cefâlar çeken, yüzü sararıp solan, gözünden kanlı yaşlar döken, ciğeri ayrılık ateşiyle kebaba dönen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde rakip âşık ve sevgiliye göre daha az kullanılmıştır.

Çalışmamızın “Tabiat” bölümü; kozmik unsurlar (gökyüzü, yıldızlar, burçlar, seyyareler) , zaman ile ilgili unsurlar, anâsır-ı erba'a (dört unsur), hayvanlar, bitkiler ve meyveler başlıkları altında incelenmiştir. Kozmik unsurlardan ay, güneş, yıldız, hilal, dolunay; zamanla ilgili unsurlardan sene, bahar, yaz, kış, sonbahar ön planda olmuştur. Diğer tahlil çalışmalarında gördüğümüz dört unsur olan su, toprak, ateş ve hava Tevhîde Hanım Divanı'nda da zikredilmiştir. Eserde kuş türü olarak bülbül, papağan, doğan, şahin, hüma, tavus, turna kuşlarının adı geçmektedir. Dört ayaklı hayvanlardan aslan, ceylan ve kuzudan bahsedilmiştir. Karınca, çekirge, sinek eserde geçen diğer hayvan isimleridir. Bitkilerden servi, tuba, çınar; çiçeklerden gül, sünbül-reyhan, lale, menekşe,

yasemin, karanfil, zanbak, fesleğen, şebboy, fulya (nergis) adları bulunmuştur ve otuzun üzerinde meyvenin ismi kullanılmıştır. Bununla beraber nergis ismi divan şiirinde çok kullanılırken Tevhîde Hanım Divanı'nda fulya ismiyle karşılanmıştır.

Sonuç olarak on dokuzuncu yüzyılda bir kadın olarak mücadele eden Tevhîde Hanım'ın şiirlerinde erkeklerin söylemini ve kelimelerini başarıyla kullandığı görülmektedir. Şair ataerkil bir toplum içinde ve erkek gelenek tarafından oluşturulmuş alanda yazdığı şiirleriyle divan şiirinin imge dünyasını yansıtmıştır. Tevhîde Hanım klasik şiir kavramlarının yanında yeni tarz kavramları da şiirlerinde işlemiştir. Tevhîde Hanım Divanı'nda bulunan orijinal kavramlardan bazıları şunlardır. Tanzimattan sonra adı sık sık duyulan piyano Tevhîde Hanım Divanı'nda kullanılmıştır. Lades kavramı da yine şiir için yeni bir kavramdır. Hint gülü ve İskenderiye gülü de divanda zikredilen kavramlardandır. Aynı şekilde nergis ismi divan şiirinde çok kullanılırken Tevhîde Hanım Divanı'nda fulya ismiyle karşılanmıştır. Yine bir çiçek adı olan ve gelinlerin saçına takılan zülf-i arus da divanda bulunan orijinal kavramlar arasındadır. Bütün yönleriyle tahlil ettiğimiz Tevhîde Hanım Divanı'nın edebiyat literatürüne katkı sunmasını, divanın daha iyi anlaşılabilmesini ve divan üzerinde yapılacak olan bilimsel çalışmalara katkı sunmasını arzulamaktayız.

KAYNAKÇA

- Abalı, M. (2006). *Said Giray Divanı Tahlili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi SBE.
- Akşit, N. (1979). *Padişahlarla Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Dilek Yayınevi.
- Atasoy, Ü. (2019). *Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım Divânlarında Üslup*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi SBE.
- Bahadır, S. C. (2013). *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayak, C. (2003). “Divân Şiiri Üzerine Akademik Çalışmalar ve Bir Divân İnceleme Metodu Önerisi” *Journal Of Turkish Studies- Türklük Bilgisi Araştırmaları* Volume 27/1-2003, p.182-183.
- Bilmen, Ö. N. (2003). *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Milli Gazete Yayınevi.
- Canım, R. (2018). *Divan Edebiyatının Kaynakları*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necâti Bey Divânı Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1991). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Doğan, S. (2019). *Ahmed Vesîm Divanı Tahlili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi SBE.
- Dörtbudak, M. V. (2007). “Tarihten Günümüze Manisa Mevlevîleriyle Bir Yolculuk”. *Dünyada Mevlana İzleri- Bildiriler/ 103-119*, Seri 2. <https://dosyalar.semazen.net/e-kitap/tarihten-gunumuze-manisa-mevlevileriyle-biryolculuk-mehmed-veysi-dortbudak.pdf>. (Erişim Tarihi: 01/06/2021).
- Eraydın, S. (1984). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.

- Erzen, M. H. (2013). “*Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İy Bir Örnek: Nev’izâde Atâyi Divanı*”. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/4 Spring 2013, p. 835-854.
- Gölpınarlı, A. (1985). *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- İz, M. (1997). *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçar, B. (1994). *Gevheri Divanı Tahlili*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi SBE.
- Kara, M. (1922). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaman, F. ve İ. Karagöz (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kesik, B. (2004). *Fuzûli’nin Türkçe Divanı’nda Din ve Toplum Telakkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi SBE.
- Konevi, S. (2011). *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kur’ân-ı Kerîm*. (Arapça). Türkçe. Terc. Abdullah Aydın.
- Kurnaz, C. (1996). *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mengi, M. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. İstanbul: H Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2006). *18.Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pehlivan, G. ve B. Bayram (2007). *Osmanlı Taşrasında Kadın, Şair, Mevlevî Olmak Tevhîde Hanım ve Dîvânı*. Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayınları.
- Serinsu, A. N. (2009). *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akça Yayınları.
- Topşir, V. (2015). *Helâkî Divanı'nın Tahlili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi SBE.
- Tümer, F. (2007). *Ubeydî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Üstüner, K. (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Yar, H. (2014). *Halil Nûri Bey Divanı'nda Dinî-Edebi Muhteva*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi SBE.
- Yaraşır, Ö. (1996). *Nedim Divanı'nın Tahlili*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi SBE.
- Zavotçu, G. (2006). *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Zavotçu, G. (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.